

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**CÂHİLİYE DÖNEMİ İNANÇ VE ADETLERİNİN HADİSLER
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

ALİ ÖZBEK

AMASYA
Mayıs – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

CÂHİLİYE DÖNEMİ İNANÇ VE ADETLERİNİN HADİSLER
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Hazırlayan
Ali ÖZBEK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

AMASYA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ali ÖZBEK tarafından hazırlanan “CÂHİLİYE DÖNEMİ İNANÇ VE ADETLERİNİN HADİSLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 02/04/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

.....

Üye : Prof. Dr. Nevzat AYDIN

.....

Üye : Doç. Dr. Bekir ÖZÜDOĞRU

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 02/04/2024

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

02/05/2024

Ali ÖZBEK

ÖZET

CÂHİLİYE DÖNEMİ İNANÇ VE ADETLERİNİN HADİSLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ali ÖZBEK

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Mayıs/2024

Danışman: Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Bu tez, hadisler bağlamında Câhiliye dönemini ve bu dönemin inanç, ibadet, sosyal-kültürel ve ekonomik özelliklerini incelemektedir. İlk bölümde, Kur'ân-ı Kerim'de geçen Câhiliye kavramı ve bu döneme ait temel özellikler ele alınmış; Zanne'l-Câhiliyye (Câhiliye Kuruntusu), Teberruce'l-Câhiliyye (Câhiliye Modası), Hamiyyete'l-Câhiliyye (Câhiliye Taassubu) ve Hükme'l-Câhiliyye (Câhiliye Hükümü) gibi konular açıklanmıştır. İkinci bölümde ise, hadisler aracılığıyla Câhiliye döneminin özellikleri detaylı bir şekilde tetkik edilmiştir. İnanç, ibadet/hukuk, sosyal ve kültürel meseleler ile ekonomi/iktisat alanlarında Câhiliye dönemi hakkında bilgiler ihtiva eden hadisler incelenmiştir. Bu hadisler, Câhiliye döneminin çeşitli yönlerini ve bu döneme ait uygulamaları açıklamaktadır. Sonuç bölümünde ise, yapılan incelemelerin genel bir değerlendirmesi yapılmış, Câhiliye döneminin İslâm öncesi toplum yapısı üzerindeki etkileri ve İslâm'ın bu dönemde gerçekleştirdiği dönüşüm vurgulanmıştır. Bu araştırma, Câhiliye döneminin toplumsal, kültürel ve dinî yapısını tanımak ve İslâm'ın bu dönemdeki rolünü anlamak isteyenler için bir kaynak olarak istifadeye sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Câhiliye, Cehâlet, Kütüb-i Sitte.

ABSTRACT**EVALUATION OF THE BELIEFS AND TRADITIONS OF THE JAHILIYYA PERIOD
IN THE CONTEXT OF HADITHS****Ali ÖZBEK**

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., May/2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hasan YERKAZAN

This thesis examines the pre-Islamic era of Jahiliyyah within the context of Hadith literature, exploring its beliefs, rituals, socio-cultural dynamics, and economic characteristics. The first section delves into the concept of Jahiliyyah as depicted in the Quran, along with its fundamental attributes. Topics such as Zanne'l-Jahiliyyah, Teberruce'l- Jahiliyyah, Hamiyyete'l-Jahiliyyah, and Hükme'l-Jahiliyyah are scrutinized. The second section provides a more detailed examination of the Jahiliyyah period through the lens of Hadith literature. It explores Hadiths related to beliefs, rituals/legal matters, socio-cultural issues, and economic aspects prevalent during the Jahiliyyah era. These Hadiths elucidate various facets of the Jahiliyyah period and its corresponding practices. In the conclusion, an overarching assessment of the conducted inquiries is presented, emphasizing the impact of the Jahiliyyah period on pre-Islamic societal structures and the transformative role of Islam during this epoch. This research serves as a significant resource for those seeking to comprehend the societal, cultural, and religious framework of the Jahiliyyah period and the role of Islam during that era.

Keywords: Hadith, Sunnah, Jâhiliye, Ignorance, Kutub al-Sitte.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Câhiliye döneminin toplumsal, kültürel ve dinî yapısını anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. İslâm öncesi dönemin karmaşık ve çok katmanlı yapısını anlamak, İslâm'ın doğuşunu ve yayılışını daha iyi kavramak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışma, hadis metinlerinde yer alan bilgileri değerlendirerek Câhiliye dönemine odaklanmış ve bu dönemin farklı yönlerini incelemeyi hedeflemiştir.

Giriş bölümü, araştırmanın genel çerçevesini çizmekte ve temel kavramları tanımlamaktadır. Araştırmanın amacı, Câhiliye dönemini anlamak ve İslâm'ın bu dönemdeki rolünü belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmanın metodolojisi ve kullanılan kaynaklar detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca, çalışmanın kapsamını belirlemek adına kullanılan kavramlar ve bunların önemi vurgulanmıştır.

İlk bölüm, Kur'ân-ı Kerim'de geçen Câhiliye kavramını ele almaktadır. Câhiliye dönemine ait temel özellikler, Kur'ân metinlerinde nasıl ele alındığına dair bir değerlendirme sunulmuştur. Bu bölümde, Câhiliye döneminin karakteristik özelliklerinden olan Zanne'l-Câhiliyye (Câhiliye Kuruntusu), Teberruce'l-Câhiliyye (Câhiliye Modası), Hamiyyete'l-Câhiliyye (Câhiliye Taassubu) ve Hükme'l-Câhiliyye (Câhiliye Hükmü) gibi konular ayrıntılı olarak incelenmiştir.

İkinci bölüm, hadisler aracılığıyla Câhiliye döneminin daha detaylı bir şekilde ele alındığı kısımdır. Bu bölümde, Câhiliye dönemine ait hadislerin inanç, ibadet/hukuk, sosyal ve kültürel meseleler ile ekonomi/iktisat alanlarında nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. Bu hadisler, Câhiliye döneminin çeşitli yönlerini ve uygulamalarını açıklamaktadır.

Sonuç bölümünde ise, yapılan incelemelerin genel bir değerlendirmesi yapılarak Câhiliye döneminin İslâm öncesi toplum yapısı üzerindeki etkileri ve İslâm'ın bu dönemde gerçekleştirdiği dönüşüm vurgulanmıştır. Bu değerlendirme, İslâm'ın doğuşunu ve yayılışını anlamak adına önemli ipuçları sunmaktadır.

Son olarak, bu araştırmanın, İslâm öncesi dönemin toplumsal, kültürel ve dinî yapısını anlamak isteyen akademisyenler ve araştırmacılar için önemli bir kaynak olmasını hedefliyorum. Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği olan başta tez danışmanım Doç.Dr. Hasan YERKAZAN hocama, süreç boyunca desteğini esirgemeyen eşime ve aileme çok teşekkür ederim.

Gayret bizden, tefvik ise Cenâb-ı Hak'tandır.

Ali ÖZBEK

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2
4. Kavramsal Çerçeve.....	3
I. BÖLÜM	
1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE CÂHİLİYE KAVRAMI VE CÂHİLİYE DÖNEMİ.....	9
1.1. Kur'ân-I Kerîm'de Câhiliye Kavramı	9
1.1.1. Zanne'l-Câhiliyye (Câhiliye Kuruntusu):.....	9
1.1.2. Teberruce'l-Câhiliyye (Câhiliye Modası).....	10
1.1.3. Hamiyyete'l-Câhiliyye (Câhiliye Taassubu)	10
1.1.4. Hükme'l-Câhiliyye (Câhiliye Hükümü)	11
1.2. Câhiliye Dönemine Kısa Bir Bakış	12
1.3. Câhiliye İtikadı: Şirk (Putperestlik).....	15
II. BÖLÜM	
2. HADİSLERLE CÂHİLİYE DÖNEMİNİN ÖZELLİKLERİ	19
2.1. İnanç ile İlgili Hadisler.....	19
2.1.1. Âhiret İnancı	19
2.1.2. Kader İnancı.....	21
2.1.3. Yıldız Kayması	26
2.1.4. Uğursuzluk.....	31
2.2. İbadet/Hukuk le İlgili Hadisler	38
2.2.1. Âşûrâ Orucu	38
2.2.2. Kurban	39

2.2.3. Miras	41
2.2.4. Kadınlara Zorla Vâris Olmak	44
2.2.5. Nikâh.....	46
2.2.6. Zina Mahsulü Çocuk.....	49
2.2.7. Adak/Nezr	52
2.2.8. Umre	55
2.2.9. Kasâme.....	57
2.3. Sosyal ve Kültürel Meseleler ile İlgili Hadisler	59
2.3.1. Yaratılışı Küçük Görmek.....	59
2.3.2. Kavimlerle Övünmek.....	61
2.3.3. Ağıt Yakmak.....	64
2.3.4. Ahitleşmek	66
2.3.5. Câhiliye Ölümü.....	68
2.3.6. İnsanın Değeri.....	70
2.3.7. Haksız Yere Adam Öldürme.....	71
2.3.8. Kâbe İnşaatı	80
2.3.9. Tıp.....	82
2.3.10. Yemek Kültürü	90
2.3.11. Kan Davası.....	93
2.4. İktisat ile İlgili Hadisler.....	96
2.4.1. Rikâz (Define).....	96
2.4.2. Ticari Ortaklık.....	97
2.4.3. Limâs ve Nibâz	98
2.4.4. Deve Yavrusunun Satımı	101
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	105
ÖZ GEÇMİŞ	115

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
AÜ.	: Amasya Üniversitesi
Cc.	: Celle celâlihû
H.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
Nşr.	: Neşreden
r.a	: Radıyallâhu anh
r.anhâ	: Radıyallâhu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
yay.	: Yayınları
Ü.	: Üniversite
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Bkz.	: Bak

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu tezin konusu, İslâm öncesi Arap Yarımadası'nda yaşanan Câhiliye Dönemi inanç ve adetlerini, hadis metinleri ışığında incelemektir. Câhiliye Dönemi, İslâm'ın kökenlerini ve Müslüman toplumunun nasıl şekillendiğini anlamak için temel bir zemindir. Bu dönemdeki inanç ve adetlerin incelenmesi, İslâm'ın nasıl ortaya çıktığını ve yayıldığını, hangi değişimlere yol açtığını ve bunun nasıl gerçekleştiğini anlama imkânı sağlar.

Hadisler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil, takrirleri ile onun hılkî ve hulkî yönünü bildirir rivâyet külliyyatıdır. Bu külliyyat, İslâm'ın ilk dönemindeki inanç ve uygulamalar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Câhiliye Dönemi inanç ve adetlerinin hadislerde nasıl yansıtıldığını incelemek, bu dönemin sosyo-kültürel ve dinî yapısını anlamaya yardımcı olacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı, İslâm öncesi dönemde Arap toplumunun inanç ve adetlerini daha iyi anlamak ve bu dönemin İslâm'ın doğuşu ve yayılışı üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Hadisler, İslâm öncesi döneme ışık tutan önemli kaynaklardan biridir ve bu tez, hadislerin sağladığı bilgiler ışığında Câhiliye dönemi toplumunun kültürel, dinî ve sosyal yapısını analiz etmeyi amaçlar. Böylece, İslâm'ın ortaya çıkışı ve yayılmasında etkili olan faktörleri tespit etmek ve İslâm'ın bu dönemdeki toplumsal ve kültürel dönüşüme nasıl katkı sağladığını anlamak için bir perspektif sunar. İslâm'ın gerçek manada anlaşılabilmesi gönderildiği toplumun siyasî, sosyal, hukukî, edebî vs. bütün yönlerdeki tutumlarının gerçek manada bilinmesi ile mümkün olmaktadır.

Bu alandaki araştırmalar genellikle dönemin özelliklerine odaklanmış olup bütüncül bir yaklaşım sergilememiştir. Örneğin, Fatıma Kara'nın "Câhiliye Nikâhları ve Günümüzdeki Tezahürleri" adlı tezi¹, câhiliye döneminde uygulanan nikâhları ele almakta ve günümüzdeki yansımalarını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Enes Ekinci'nin "Kur'ân'ın Kaldırdığı Câhiliye Âdetleri" adlı tezi², Kur'ân âyetlerini kullanarak câhiliye dönemini

¹ Fatıma Kara, *Câhiliye Nikâhları ve Günümüzdeki Tezahürleri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019)

² Enes Ekinci, *Kur'ân'ın Kaldırdığı Câhiliye Âdetleri* (Nevşehir: Hacı Bektai Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler

değerlendirmektedir. Muhammed Emin Tiryaki'nin "Câhiliye'den İslâm'a Hac İbadeti"³ ve Hacı Mehmet Altuntaş'ın "Câhiliye Çağı ve Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Olan İslâmî Dönemde Kan Davası"⁴ gibi çalışmalar da dönemin özelliklerine odaklanmıştır. Bu çalışma ise, İslâm'ın yapısındaki değişimlere dikkat çekmek ve câhiliye dönemini Hz. Peygamber'in hadislerinde ifade ettiği bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, İslâm perspektifine göre bir kişinin iyi bir Müslüman olup olmadığını doğrudan etkileyen Câhiliye kavramını hadisler çerçevesinde detaylı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir. Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen rivâyetlerin ışığında, Câhiliyenin toplumlar için oluşturduğu zararlar, Hz. Peygamber'in Câhiliye olarak tanımladığı davranışların nitelikleri, bu uygulamaların sosyal yaşamdan ticarî ve hukukî alanlara nasıl yayıldığı, günümüzde de devam eden Câhiliye izlerini ve bu tür izlerle başa çıkma yöntemlerini araştırmayı, analiz etmeyi ve akademik/ilmî çevrenin dikkatine sunmayı; İslâm'ın temel prensiplerini vurgulayarak Câhiliye kalıntılarının tanımlanması ve bunlarla mücadele edilmesi konusunda bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, bu tez İslâm öncesi dönemin ve İslâm'ın başlangıç döneminin anlaşılmasında sağlayacağı katkılarla birlikte, İslâm'ın tarihi ve toplumsal kökenlerini daha derinlemesine kavramak için temel bir çerçeve sunmaktadır.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Bu çalışmada, hadisler üzerinden Câhiliye ile ilgili konular incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Kütüb-i Sitte içinde yer alan Câhiliyeyle ilgili rivâyetler üzerinde detaylı bir inceleme yapılmış ve bu uygulamaların Câhiliye dönemindeki karşılıkları araştırılmıştır. Ayrıca, İslâm'ın bu konudaki hükümleri tespit edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Hadislerde Câhiliye kavramının nasıl geçtiği, İslâm'a geçiş yapmış sahabelerin hayatlarında Câhiliye döneminin etkisi ve bu dönüşüm sürecinin hangi alanlarda değişikliklere yol açtığı incelenmiştir.

Bu tezde, Câhiliye kavramlarının hangi alanlarda nasıl kullanıldığı, uygulama örnekleri ve bu uygulamaların amaçları, yöntemleri, fayda ve zarar yönleri araştırılmıştır. Ayrıca, cehalet kavramı ve Câhiliye ile yakından ilişkili olan kavramların anlamları, özellikleri, Câhiliye adetleri, çeşitleri ve sebepleri ele alınmıştır. Çalışma süresince, hadislerin sistematik bir şekilde

Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023)

³ Muhammed Emin Tiryaki, *Cahiliyeden İslâm'a Hac İbadeti-Mukayeseli Bir Yaklaşım-* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022)

⁴ Hacı Mehmet Altuntaş, *Cahiliye Çağı ve Hz. Peygamber'in Vefatına Kadar Olan İslami Dönemde Kan Davası* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021)

toplanması ve sınıflandırılması sağlanmıştır. Özellikle, “Câhiliye” kelimesinin geçtiği hadislerle odaklanılmış ve ilgili hadisler uygun başlıklar altında gruplandırılmıştır.

Bu araştırmada, cehalet ve câhiliye kavramlarının sözlük anlamları hakkında bilgi verilmiş ve Zebîdî'nin (öl. 1205/1791) *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* gibi sözlüklerin yanı sıra Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve Dinî Kavramlar Sözlüğü gibi kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca, İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bedreddin el-Aynî'nin (öl. 855/1451) *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'nin (öl. 923/1517) *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî'nin (öl. 1138/1726) *Hâşiyetü's-Sindî 'alâ Süneni'n-Nesâ'î*, Azîmâbâdî'nin (öl. 1911) *'Avnü'l-ma'bûd alâ Sünen-i Ebî Dâvûd* gibi şerhlerden yararlanılmıştır. Ayrıca, Mehmed Sofuoğlu'nun (öl. 1987) *Sahih-i Buhârî*, İbrahim Koçaşlı'nın (öl. 2015) *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Haydar Hatipoğlu'nun (öl. 1995) *Sünen-i İbni Mâce*, Ahmed Davudoğlu'nun (öl. 1983) *Sahîh-i Müslim*, Abdullah Parlıyan'ın (öl. 2020) *Sünen-i Nesâ'î* ve *Sünen-i Tirmizî*, İbrahim Canan'ın (öl. 2009) *Kütüb-i Sitte* tercümelerinden de faydalanılmıştır.

4. Kavramsal Çerçeve

Câhiliye kelimesi, cehâlet ile aynı kökten gelen “cehl” kökünden türemiş bir kelime olup, ilmin zıddı olarak genelde “bilgisizlik” anlamında kullanılmaktadır.⁵ Bunların yanı sıra “kabalık, görgüsüzlük” gibi anlamlara da gelmektedir.⁶

Özel olarak ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce Mekke'de yaşanan hayatı anlatmak, İslâm'dan önceki tutum ve davranışları ayırt etmek için kullanılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahâbe İslâm gelmeden önce yaşanan hâdiseleri anlatırken “câhiliye devrinde şöyle oldu, böyle oldu” şeklinde ifadeler kullanarak bu kelimeyi yukarıda zikredildiği şekliyle kullanmışlardır.

Tâcü'l-arûs eserinin sahibi Murtazâ ez-Zebîdî'nin ifade ettiğine göre “cehl” kelimesi üç ayrı manaya gelmektedir: “Birincisi, bilgisizlik; ikincisi, bir şeyi olduğundan veya olması gerektiğinden başka türlü düşünmek; üçüncüsü ise, yapılmayacak bir şeyi, iyi veya kötü niyetle yapmak demektir.”⁷

⁵ Mustafa Fayda, “Câhiliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17-19.

⁶ İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 79.

⁷ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdüssettâr

Üçüncü anlamı dikkate alındığında, “câhiliye” teriminin bu bağlamda kullanıldığı belirtilebilir. Çünkü Câhiliye toplumu, yapması gerekenleri yerine getirmeyen ve bilmesi gerekenleri bilmeyen bir toplumdur. Bu nedenle, “câhiliye” terimi, bilgisizlikten çok, bu anlamda kullanılmaktadır. Kelimenin câhiliye dönemindeki istimali incelendiğinde, daha çok “zorbalık” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Türkçe de zorbalık, “gücün tek bir noktadan başlayarak kendisi dışındaki bütün öğeleri yok etmesi veya kendisine bağlaması” şeklinde özetlenebilir.⁸ Zorbalıkta gücün mutlaklaştırılıp diğerlerinin ezilmesi söz konusudur. Öteki için değil kendi için yaşama ve yaşatmaktır. Zorbalık da yıkıcı bir tanrılık iddiası ve sarsılmaz bir ego hâkimdir. Kısaca zorbalık, ateşin yangın hali, suyun sel, kımıldının deprem, rüzgârın kasırğa halidir.⁹

Muallakât¹⁰ şairlerinden olan Amr b. Külsûm (öl. 584 veya 600) bir beytinde cehl kelimesini bu anlamda kullanmıştır:

الا لا يجهلن احد علينا فنجهل فوق جهل الجاهلينا

“Âgâh olun! Bize karşı kimse zorbalık etmesin; o vakit her zorbadan daha zorba oluruz.”¹¹

Bu beyitte de görüldüğü üzere “cehl” kelimesi cehâlet değil “zorbalık” manasında kullanılmıştır.

Bu manayı destekleyen bir başka husus da Fârâbî’nin (öl. 339/950) *el-Medînetü’l-fâzıla* adlı eserinde, zorbalığın hükümrân olduğu eski devletler için “el-medînetü’l-câhile” ismini kullanmış olmasıdır. Burada kastedilen de o toplumun okuma-yazma bilmeme anlamındaki cahilliğinden ziyade, zorbalığın, geçimsizliğin hâkim olduğu bir toplum olduğudur.¹²

Bütün bu söylenenlerden hareketle denilebilir ki, İslâm öncesi Arap yarımadasında hâkim olan hayat tarzı için böyle bir ismin tercih edilmiş olması, eğitimin olmaması, okuma-yazma bilenlerin az olmasından dolayı değildir. Bu döneme “Câhiliye Dönemi” denmesinin sebebi, zorbalığın hakikatin önüne geçmesi, zulmün adalete tercih edilmesi, gücün

Ahmed Ferrâc (Kuveyt: Matbaatu Hukümetü Kuveyt, 1422/2001), 28/255. Ayrıca bk. Nafiz Danışman, “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1-4 (Ocak 1956), 192.

⁸ İsmet Emre, “Zorbalık”, *Türk Dili Dergisi* 1/837 (Eylül 2021), 89.

⁹ Emre, “Zorbalık”, 90.

¹⁰ Muallakât, Câhiliye devrinde yarımadaanın çeşitli bölgelerinde kurulan Ukâz gibi panayırlarda düzenlenen şiir yarışmalarında, uzun bir araştırma ve inceleme sonucunda seçilen, kete bezlerine altın suyu ile yazılıp Kâbe’nin duvarına asılan, yedi veya daha fazla şaire ait özel kaside topluluğuna verilen isimdir. Bu şiirler günümüze kadar ulaşmış olup, özellikle Arap dil bilgisi ve Kur’an’ın tefsirinde karşılaşılan garîb (üstü kapalı ve zor anlaşılan) kelimelerin açıklanmasında manaya şahitlik etmesi açısından birinci derecede istifade edilen şiirlerdir. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Tülücü, “Muallakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/308-310.

¹¹ Danışman, “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, 192.

¹² Danışman, “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, 196.

kutsallaştırılması, toplumsal hayatın her alanında adalet ve ahlâk terazisinin şaşmasından dolayıdır.

Câhiliye kavramı aynı kökten gelen bir diğer kelime de “Cehâlet”tir. *Cehâlet*, “cehl” kökünden türeyen ve “bilmemek, bilgi ve görgüden uzak olmak” anlamlarına gelen bir mastar olup isim yerine de kullanılmaktadır.¹³ Kısaca, bilgisiz olarak bir fiili işlemek şeklinde de özetlenebilir. İlmin zıddı olarak kullanılan ve c-h-l kökünden türeyen bu kelime için genelde iki mana verilmektedir:

a- İlmin zıddıdır.

b- Hafif meşrepliliktir.¹⁴

Râgıb el-İsfahânî (öl. 503/1109), kelimenin kökünden üç mana çıktığını ifade etmektedir:

a- Bir kimsenin bir şey bilmemesi, ilimden ve bilmeden yoksun olmasıdır. Asıl mana da budur.

b- Bir şeyin aksini kabul etmektir.

c- Bir şeyin aksini kabul ettiği gibi, doğru veya yanlış olmasına aldırmaz etmeden bir şeyin aksini yapmaktır.¹⁵

Verilen manalardan yola çıkarak denilebilir ki cehâlet, bilinmesi gereken şeyleri bilmemek, bir şeyin aksinde yanlış olduğunu bile bile ısrar etmektir. Bilgisizliğin yol açacağı en büyük nefsi hastalık ise bir duruş sahibi olamamayı ifade eden hafif meşrepliliktir.

Cehâlet hem bireyi hem de toplumları mahveden büyük bir hastalıktır. İnsanı insan yapan şeyin ilim olduğunu ifade eden İbn Sînâ (öl. 429/1037), cehâleti de nefsanî bir hastalık olarak görmektedir.¹⁶

İslâm dinî, ilk emri “oku”¹⁷ olan, ilmin en önemli taşıyıcısı olan “kalem”e yemin eden¹⁸ ve cehâlet ile mücadele etmesi ile ön plana çıkan bir dindir. Yeryüzüne muallim olarak gönderilen bütün peygamberlerdeki en temel vasıflardan birisi de cehâletin ve cahilliğin zıddı olan ilim ve hikmettir.

¹³ Mustafa Çağrı, “Cehâlet”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/218-219.

¹⁴ Mustafa Akman, *Kur'an'da Cehâlet* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 19.

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Suriye: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 209. Ayrıca bk. Akman, *Kur'an'da Cehâlet*, 19.

¹⁶ Ömer Mahir Alper, “İbn Sînâ'nın Cehâlet Teorisi,” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, (Aralık 2017), 10.

¹⁷ el-Alak 96/1.

¹⁸ el-Kalem 68/1.

İslâm'a göre, din ve ilmin ana gayesi, öncelikle kâinatın yaratıcısını tanımak ve anlamaktır. Bu nedenle, tüm peygamberler, toplumlarını öncelikle Allah'ı tanımaya ve anlamaya çağırmışlardır. İnsanın, Allah tarafından verilen bilme ve öğrenme yeteneğini kullanırken O'nu hesaba katmaması, yaratıcıya karşı temel bir nankörlük örneğidir. Örneğin Hz. Nûh (a.s.m), kavmine şöyle seslenmişti: “Ey kavmim! Kaldı ki, ben tebliğime karşılık sizden herhangi bir mal da istemiyorum. Benim ücretimi verecek olan Allah'tır. Sonra ben o iman edenleri yanımdan kovacak da değilim. Çünkü onlar elbette Rablerine kavuşacaklardır. Fakat bir gerçek var ki ben, sizin cehâlet içinde ve hep bilgisizce davranan bir gürûh olduğunuzu görüyorum.”¹⁹

Burada da vurgulanan cehâlet, kişinin Allah'a ve O'nun emirlerine karşı kör ve sağır olmasıdır. Nitekim Yûsuf Aleyhisselâm da kendisinden istenilen davete icabet etmeyip zindanı kendisine dost edindiğini bildirdiği âyette şöyle denmektedir: “Yûsuf Allah'a yönelip şöyle yalvardı: “Rabbim! Zindan bana, onların benden yapmamı istedikleri şeyden daha sevimlidir. Eğer sen onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan, belki onlara meyleder ve câhillerden olurum.”²⁰

Âyette de görüleceği üzere Yûsuf Aleyhisselâm, Allah'ın razı ve hoşnut olmayacağı bir işi yapmayı cehalet olarak isimlendirmektedir. Aynı tepkiyi Hz. Peygamber (s.a.s) de Mekke müşriklerine göstermiştir. Onların putlara tapma hususunda Allah'ın Rasûlü'nden taviz koparmaya çalışmalarına karşılık Allah Teâlâ Peygamberimize: “Rasûlüm! De ki: “Ey câhiller! Gerçek bu iken, benim Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi istiyorsunuz?”²¹ demesini emrederek onların yaptığı bu teklifin ve içerisinde bulundukları durumun ancak cehalet ile ifade edilebileceğini göstermektedir.

Peygamberler gönderildikleri toplumların inkârcılarını cahil olarak isimlendirdikleri gibi zaman zaman inkârcılar da kendilerine doğru yolu gösteren, kitabı ve hikmeti öğreten peygamberlerini câhil ve sefi²² olduklarını iddia etmişlerdir. Nitekim Yemen, Aden ve Ummân arasında bulunan Ahkâf diyarında yaşamış olan Âd kavmine gönderilen Hz. Hûd Aleyhisselâm, kavmini Allah'a kulluğa davet etmiş, onlar da şöyle cevap vermiştir: “İnkârda ileri gitmiş olan kavminin efendileri de: “Şüphesiz seni biz bir çılgınlık ve beyinsizlik içinde bocalar görüyoruz ve senin gerçekten yalancılardan olduğunu düşünüyoruz” dediler.”²³

¹⁹ *Kur'ân Yolu* (Erişim 3 Ağustos 2022), Hûd 11/29.

²⁰ Yûsuf 12/33.

²¹ ez-Zümer 39/64.

²² Beyinsizlik, aklın yeterli olmaması ve görüş zayıflığı anlamlarına gelmektedir.

²³ el-Â'râf 7/66.

Bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed (s.a.s) de gönderildiği toplumda cehâlet ve câhiliye ile mücadele etmiş, her fırsatta ilmin önemini vurgulamıştır. İslâm’a davetin Mekke döneminde Dâru’l-Erkâm’ı bir eğitim merkezi olarak kuran Hz. Peygamber (s.a.s), Medine döneminde de mescidin yanında “Suffe” adı verilen bir eğitim merkezi kurmuştur. Burası hem bir eğitim yuvası hem de fakir, evi ve kalacak yeri olmayan Müslümanların kaldıkları bir yer olmuştur.²⁴

Hz. Peygamber (s.a.s) bu eğitim merkezinin muallimi olmakla beraber sahâbeden bazıları da burada dersler vermekteydiler. Hz. Peygamber (s.a.s) burada ders vermenin yanında Suffe ehlinin ihtiyaçlarını da gözetir, kendisine dağıtılmak üzere getirilen sadakaların tamamını onlara gönderip onlar için harcardı.²⁵ Bu durum, Allah’ın Rasûlü’nün ilme ve ilim okuyanlara verdiği değeri göstermesi açısından da önemlidir.

İlim ehli olan bu insanlar, sürekli Hz. Peygamber’in (s.a.s) yanında durur, karın tokluğuna O’ndan bir şeyler duymak için mücadele ederler. Resulullah’tan (s.a.s) duydukları hadisleri sonraki nesillere aktarma açısından Ehl-i Suffe’nin önemli bir yeri vardır. İslâm hukukunun ilk temsilcileri olarak kabul edilen Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mes’ûd (r.a) da bu mektepte yetişmiş önemli talebelerdendi.²⁶

Maalesef, İslâm dinî ilme büyük önem vermesine rağmen, bazı çevrelerce ilerlemeye engel gibi sunulmaktadır. Bu bakış açısının şekillenmesinde Batı medeniyetinin etkisi büyüktür. Batı’da yaygın olan ve Batı’ya özgü olan “din ile ilmin çatışması” anlayışı, İslâm düşmanları tarafından sanki İslâm’ın bir sorunuymuş gibi yansıtılmaktadır. Ancak, tarihe bakıldığında böyle bir mesele kiliseye aittir. Batı’nın Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan ve Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönem, aslında Batı’nın kilisenin etkisinden kurtulup bilimle tanıştığı bir döneme işaret etmektedir. Batı’nın "Karanlık Çağ" olarak adlandırdığı dönemde ise İslâm, bilimde altın çağını yaşamaktaydı.²⁷

Kur’ân’da çeşitli âyetlerde insanın varoluş amacı anlatılmaktadır. İnsanın varlık gayesi Hz. Sâlih’in dili ile şöyle ifade edilmektedir: “...O, sizi topraktan yarattı ve sizin yeryüzünde ömür sürüp, orayı îmar etmenizi istedi...”²⁸

Topraktan yaratılan ve toprağın altını ve üstünü îmar etmekle görevlendirilen insanın

²⁴ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh* (Beyrut: Dâru’l Felâh, 2011), “Rikâk”, 17.

²⁶ Baktır, “Suffe”, 37/469-470.

²⁷ Fuat Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008), 1/2-45.

²⁸ Hûd 11/61.

bu îmar ve ümran davasında ilim olmazsa olmazlardandır. Kur'ân-ı Kerîm'de "oku" kökünden türeyen seksen yedi kelime mevcuttur. Bunlardan üç ayrı âyette hitap "okuyunuz" şeklinde gelmektedir.²⁹ Bu durum da okumanın, ilmin tüm Müslümanların ve insanlığın bir meselesi olduğu, ilerlemenin de ancak okuma ile olacağı mesajı verilmektedir.

Her konuda olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.s) cehâlet ile alakalı da sözler söylemiştir. Kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini ifade eden Hz. Peygamber,³⁰ hayatı boyunca cehâlet ile mücadele etmiştir. Bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "İlim aranızdan çekilip alınır, cehalet ve fitneler ortaya çıkar ve "herc" çoğalır. 'Yâ Rasulullah, herc nedir?' diye soruldu. O (s.a.s) ise, bu şekilde eliyle (boğazını) işaret etti. Sanki öldürmeyi kastediyordu."³¹ Bir başka hadisinde şöyle buyurmaktadır: "İlmin kaldırılması, cehaletin kök salması, şarâbın (sarhoş edici şeylerin) içilmesi, zinânın çoğalması kıyamet vaktinin yaklaştığının alâmetlerindendir."³²

Bu iki hadisten anlaşılıyor ki ilmin kaldırılması, cehaletin yaygın hale gelmesi kıyamet alametlerindendir. İlmin kaldırılması meselesi, ilmi okuyan ve anlatan insanların ehil kimseler olmaması, ortaya konan ilmî çalışmaların insanlığa fayda vermemesi şeklinde anlaşılabilir.³³

Hadiste ifade edilen "herc" kelimesi, "karışıklık, ihtilat, fitne, kıtal" gibi anlamlara gelmektedir. Demek ki ilmin olmadığı yerde cehalet, fitne, kaos hâkim olur. İlimle beslenmeyen zihinler, Allah'ı bilmeyen gönüller cinâyet işleme noktasında da cüretkâr olur. Bireysel ve toplumsal olarak işlenen suçların temelinde Allah'tan hakkıyla korkmamak vardır. Nitekim âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "...Gerçek şu ki, kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan gerektiği gibi korkarlar. Şüphesiz Allah, karşı konulamaz kudret sahibidir, çok bağışlayıcıdır."³⁴

Bu hadis ve tarihsel kaynaklar ışığında, Müslümanların kitaptan ve kaleminden uzak kaldıkları dönemlerde coğrafyalarında kan ve gözyaşının arttığı söylenebilir. Müslümanlar, Kur'ân'ı hayatlarının merkezine yerleştirdikleri ve okumaya verdikleri önemi anladıkları her dönemde, maddî ve manevî açıdan gelişmişlerdir. Dolayısıyla, Müslümanlar, geçmişte olduğu gibi her bireyiyle ilimle meşgul olmalı, insanlığa faydalı olacak şeyleri üretme konusunda öncü bir rol üstlenmelidir.

²⁹ İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 1/404.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye 1995), "Mukaddime", 17.

³¹ Buhârî, "İlim" 25.

³² Buhârî, "İlim" 22.

³³ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Âdil Mürşid (Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-İlmiyye, 1434/2013), 1/375.

³⁴ Fâtır 35/28.

I. BÖLÜM

1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE CÂHİLİYE KAVRAMI VE CÂHİLİYE DÖNEMİ

İslâm anlayışına göre bir mesele ele alınırken başvurulacak ilk kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Müslümanlar açısından bakıldığında Kur'ân, hiçbir şekilde batılın yaklaşamayacağı bir kelimedir ve engin hikmet sahibi Allah tarafından indirilmiştir. Bu bölümde Câhiliye kelimesinin Kur'ândaki kullanımı ele alınmıştır. Böylece hadislerle açıklanacak olan Câhiliye dönemi inanç ve uygulamalarının Kur'ân'daki zemini anlaşılmış olacaktır. Câhiliye'nin âyetlerde anlatılan sosyal gerçekliğini bilmek hadisleri ve sünneti anlamaya önemli katkılar sunar.

1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Câhiliye Kavramı

Câhiliye kelimesi, Kur'ân'ın önemli kavramlarından birisidir. Çünkü Kur'ân'ın getirdiği mesajın gerçek manada anlaşılması, bir devrin de adı olan Câhiliye döneminin anlaşılması ile mümkündür. Bu kelime Kur'ân'da, Medine'de inmiş olan dört âyette geçmektedir. Bu âyetlerin nüzul sırasına göre tertibi şöyledir:

1.1.1. Zanne'l-Câhiliyye (Câhiliye Kuruntusu):

İman, Allah'a, O'nun istediği şekilde iman etmek demek olduğuna göre; iman sözü konusu olduğunda kişisel kanaatlere ve kuruntulara yer yoktur. İlgili âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "...Kendi canlarının kaygısına düşmüş olan bir grup Allah hakkında gerçeklerden uzak *cahiliyye kuruntularına* kapılıyorlardı."³⁵

Bu âyet, Uhud savaşı sonrasında nâzil olmuştur. Yenilgiyi tatmış, savaştan dolayı yorgun düşmüş samimi Müslümanlar için Allah Teâlâ tatlı bir uyuklama indirmiştir. Bu durumu Ebû Talhâ (r.a) şöyle ifade etmektedir: "Uhud günü dinlendiğimiz yerde bize bir uyku bastırdı. Öyle ki kılıcım elimden düşüyor, tekrar tekrar kılıcımı elime alıyordum."³⁶

İhlâslı kullar tatlı bir uyuklama halinde iken savaşa katılan bir grup ise –ki bunlar münafıklardır- hayatlarının derdine düşüp sadece kendi nefislerini düşünmekteydiler. Korkuları her geçen dakika artıyor, içinde bulundukları bu durum da onları Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında kötü şeyler düşünmeye ve söylemeye sevk ediyordu. Bu âyette

³⁵ Âl-i İmrân 3/154.

³⁶ Buhârî, "Tefsir" 3, "Meğâzî" 20.

Allah, kullarından, kesin bilgi temeli olmayan, olayların inceliklerini ve temel nedenlerini anlamayan söz ve davranışlardan kaçınılması gerektiğini ifade etmiştir.

1.1.2. Teberruce'l-Câhiliyye (Câhiliye Modası)

Yaşanılan her devirde hâkim olan, varlığını diğer anlayışlara oranla daha fazla hissettiren bir hayat tarzı vardır. Câhiliye dönemi de her alanda kendisine has bir anlayış ile varlığını sürdürmüştür. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Dışarı çıkmanızı gerektiren zarurî bir sebep olmadıkça evlerinizde ağırbaşlılıkla oturun. Mecburi bir iş için çıkmanız gerektiğinde ise, eski câhiliye devri kadınlarının yaptığı gibi, süslerinizi ve câzibenizi dışarı vurarak çıkmayın...”³⁷

Hiz. Peygamber'in (s.a.s) hanımlarına yönelik olarak inen bu âyet, bütün mümine kadınlar için de geçerlidir. Âyet-i kerîme de câhiliye devri modasına, kadınların tesettüre dikkat etmeden açılıp saçılmasına, kırıtarak, kırıla döküle yürümesine, eşlerinden başkasına göstermesi haram olan ziynet ve câzibelerini başkalarına göstermeleri yasaklanmaktadır.

İffet, haya ve güzel ahlâk dinî olan İslâm, yukarıda zikredilen hususları reddetmiş, bedenini örtmeyi ve onu teşhir etmemeyi sadece soğuktan ve tabiatın etkilerinden korunma olarak değil manevî bir değer atfederek tesettürü emretmiştir. Manevî ve ilahî değerlerden ve ahlâktan yoksun olan her uygulamayı câhiliye olarak isimlendirmiştir. Tesettür emri ile bütün bu anlayışları ve uygulamaları câhiliye olarak isimlendirmiştir.

1.1.3. Hamiyyete'l-Câhiliyye (Câhiliye Taassubu)

İslâm, ilme ve ilmî anlayışa büyük önem vermiş, taassup, bağnazlık gibi anlayışları reddetmiştir. Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, *Câhiliye taassubunu* yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi, onların takvâ sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna lâyık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir.”³⁸

Bu âyet, Mekkeli müşriklerin umre niyeti ile Kâbe'ye gelen inananları engellemeleri üzerine inmiştir. Burada kastedilen taassup ise, Mekkeliler, Hiz. Peygamber'in büyük bir grup ile Mekke de görülmesi üzerine kendi şöhretlerinin, gururlarının yerle bir olacağı düşüncesindeydiler. Normal şartlarda Mekkeliler Harem bölgesine gelenleri değil engellemek onlara hizmet etmeyi büyüklük ve üstünlük olarak görürlerdi. Ancak câhiliye taassubunun

³⁷ el-Ahzâb 33/33.

³⁸ el-Fetih 48/26.

etkisi ile Müslümanların Mekke'ye girişi engellendi. Müslümanlar ise taassuba kapılmayıp aklı selim ile hareket edip, takvaya sarıldılar.

1.1.4. Hükme'l-Câhiliyye (Câhiliye Hükümü)

Müslüman, dünya ve âhiretini ilgilendiren her meselede ilâhî olan yönlendirmeye ihtiyaç hisseden ve bunu gönülden isteyen kişidir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Yoksa onlar (İslâm öncesi) *Câhiliye idaresini* mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümranlılığı Allah'tan daha güzel kim vardır?”³⁹

Dünya üzerinde var olan iki türlü hüküm/sistem vardır. Birincisi Allah'ın, kullarının maslahatı, menfaati ve iki cihan saadeti için koymuş olduğu; diğeri de Allah Teâlâ'nın dışında kalanların koymuş olduğu hükümlerdir. Burada câhiliye hükmünden maksat sadece İslâm öncesi Mekke döneminin anlayışı değil, hangi devirde olursa olsun zulüm, adaletsizlik, cehâlet, merhametsizlik ve ahlâksızlık temellerine üzerine oturan zihniyet kastedilmektedir. Allah (c.c) bu hükmü isteyen insanları kınayarak, kendisinin bu kâinatın sahibi olunduğu düşüncesinin ve kulları için hayrı ancak kendisinin isteyeceği hakikatinin unutulmamasını istemektedir. Bu hakikatin ise ancak câhiliye kalıntılarından kurtulmuş, Allah'ın yegâne yaratıcı ve yönetici olduğunu idrak etmiş akıllı insanların kavrayacağı vurgulanmaktadır.

Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere câhiliye kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de önemli bir yer tutmaktadır ve farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Bu kavramın açıklamaları, İslâm'ın getirdiği mesajın tam anlamıyla anlaşılabilmesi için gereklidir. Câhiliye kavramı, dört farklı açıdan incelenmiştir: Zanne'l-Câhiliyye (Câhiliye Kuruntusu), Teberruce'l-Câhiliyye (Câhiliye Modası), Hamiyyete'l-Câhiliyye (Câhiliye Taassubu) ve Hükme'l-Câhiliyye (Câhiliye Hükümü).

İlk olarak, Zanne'l-Câhiliyye'de, imanın doğru anlaşılmasının kişisel kanaatlere ve kuruntulara dayanmaması gerektiği vurgulanmıştır. İman, zihinsel karışıklıklarla değil, sağlam bir bilgi temeli üzerine inşa edilmelidir. Teberruce'l-Câhiliyye'de, Câhiliye döneminin moda ve yaşam tarzı ele alınmıştır. İslâm, iffet, haya ve ahlaki değerlere önem verirken, dış görünüşün abartılı bir şekilde sergilenmesini ve gösterişe dayalı bir yaşam tarzını reddetmektedir. Tesettür, sadece bedeni koruma amacıyla değil, aynı zamanda manevi bir değer olarak da öne çıkmaktadır. Hamiyyete'l-Câhiliyye'de, taassub ve bağnazlık gibi tutumlar ele alınmıştır. İslâm, ilim ve akılcı düşüncüyü ön planda tutarken, cehalet ve yanlış inançlara

³⁹ el-Mâide 5/50.

kapılmayı reddetmektedir. Müslümanlar, akılcı bir şekilde hareket ederek, taassup yerine takva ve güveni tercih etmeleri istenmiştir. Son olarak, Hükme'l-Câhiliyye'de, Allah'ın yönetimi ve hükümleri üzerinde durulmuştur. İslâm, insanların dünya ve âhiretlerini ilgilendiren her konuda Allah'ın yönlendirmesini aramalarını ve onun hükümlerini kabul etmelerini öğütler. Bu, Allah'ın hükümlerinin insanlar için en iyi ve adil olanı temsil ettiğine inanılmasını gerektirmektedir. Genel olarak bakıldığında İslâm, câhiliye dönemi veya anlayışının aksine insanları ilim ve ahlakî değerler çerçevesinde bir hayata yönlendirmeyi amaçla; cehaletin ve yanlış inançların aşılması, bilgelik, adalet ve doğruluk temelinde bir yaşamın benimsenmesini teşvik etmektedir.

1.2. Câhiliye Dönemine Kısa Bir Bakış

Hicaz; Mekke, Tâif ve Medine (eski adı Yesrib) gibi büyük şehirlere ev sahipliği yapan, Arap Yarımadası'nda Necd yaylalarıyla Tihâme ovaları arasında kalan önemli bir bölgedir. Kâbe'nin Mekke'de olmasından dolayı Mekke halkı, diğer şehirlere ve toplumlara nazaran daha üstün bir mevkide yer almaktaydı. Bu kişilere Harem halkı ve hizmetkârı gözü ile bakılır, yağmacılar dahi onların kervanlarına saldırmazlardı. Bu husus Kureyş sûresinde, Mekkelilere Allah'ın bir lütfu ve ikramı olarak hatırlatılmaktadır.⁴⁰

Bölgedeki bu önemli konumunun yanı sıra Mekke halkı gerek ferdî gerekse içtimaî hayatta barbarlığı ve vahşeti, şiddeti ve saldırganlığı fazilet kabul eden, vahiyden, peygamberden ve nebevî ahlâktan yoksun, güçlü ve asil olanların haklı olduğu, adalet, nizam ve sulh gibi hasletlerden uzak bir toplumdur. Bundan dolayı bu topluma, anlayış ve yaşayış tarzlarından dolayı “Câhiliye Toplumu” denmiştir.⁴¹

Câhiliye döneminde Mekke'deki idarî ve siyasî duruma bakıldığında bu bölgede büyük hükümdarlık sisteminin olmadığı, daha çok kabile⁴² bağımsızlığı anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.⁴³ Arap kabileleri yerleşik ve göçebe olarak yaşarlardı. Çöllerde develeri ile birlikte konar-göçer olanlara *bedevî*, köy ve şehirlerde kerpiçten yapılmış evlerde oturanlara

⁴⁰ el-Kureyş 106/4.

⁴¹ Safiyyürrahman Mübarek Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, çev. H. İbrahim Kutlay (İstanbul: Risale Yayınları, 2013), 42-50.

⁴² Kabile milletle mukayese edildiğinde daha küçük hacimlidir. Etnik merkezlidir. Bazı kabilelerin küçük bir devletin sahip olduğu nüfusa sahip olduğu da bilinmektedir. Örneğin, Doğu Afrika'da bulunan Baganda kabilesinin nüfusu 1 milyonu geçerken, Kuzeydoğu Afrika'da Galla ve Somali yaklaşık 3 milyon nüfusa sahiptir. Detaylı bilgi için bk. Casim Avcı, Recep Şentürk, “Kabile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/30-32.

⁴³ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 89.

ise *hadarî* denmekteydi.⁴⁴

Her kabile bağımsız hareket eder, kendilerini bağlayan bir hukuka ihtiyaç hissedilmezdi. Bu durum da meydana gelen cinâyet veya hak ihlali durumunda güçlü ve asil olanın haklı olmasını zorunlu olarak gerektirirdi. Böyle bir anlayış da sonuç olarak uzun yıllar devam edecek ve birçok kişinin ölümüne sebep olacak kan davası ve kabileler arası savaşlara yol açar, toplum adeta kaostan beslenen bir yapıya bürünürdü.

Kabile hayatında olmazsa olmaz kavram ise “asabiyet” idi. “Baba tarafından kan bağı bulunanların oluşturduğu topluluk” anlamına gelen asâbe kelimesinden türeyen bu kelime, “aile topluluğunu birbirine bağlayan, herhangi bir tehlike söz konusu olduğunda birlikte hareket etme ruhu” anlamına gelmektedir.⁴⁵ Câhiliye döneminde bir Arap, kabilesi için yaşar, kabilesi için ölür ve öldürürdü. Hayattaki varlığına anlam katan şeyin kabile olduğuna inanılırdı. Kabile söz konusu olduğunda yazılı olmayan şöyle bir kural vardı: Kabile doğru veya yanlış yaptığında, kişinin sorgulama hakkı olmaz, her ne olursa olsun kabilenin kararını uygulamak büyük bir erdem olarak kabul edilirdi.⁴⁶ Kabile, insanın bedenine benzetildiğinde asabiyet ona can, ruh veren ve onun manevî var oluşunu sağlayan dinamik olarak kabul edilebilir.⁴⁷

Bunun yanı sıra aralarında anlaşma bulunmayan her kabile bir diğerini düşman olarak görür, malını, ırzını, namusunu kendisi için hak olarak kabul ederdi. Bu durum da adına “Eyyâmü’l Arab”⁴⁸ denilen ve yıllarca süren savaşların tetikçisi olmuştur.

Câhiliye devrindeki kültüre bakıldığında yazılı kültürden ziyade sözlü kültürün hâkim olduğu görülmektedir. Câhiliye Arapları, özellikle şiir ve hitabet konusunda maharetli idiler. Bunun yanı sıra kabilecilik ve asabiyet toplumun temel taşları olduğu için neseb ilminde de oldukça başarılıydılar. Kendi kültürlerinin sonraki nesillere aktarılmasındaki en büyük aracı şiirdi.⁴⁹ Düzenlenen panayırlarda şiir dinlemek, şairi yetiştiren kabile için bir övünç ve üstünlük kaynağıydı.

Şiirin yanı sıra hitabet de önemli bir kültürel faaliyetti. Okuma-yazma oranının düşük

⁴⁴ Avcı, Şentürk, “Kabile”, 24/30-32.

⁴⁵ Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453-455.

⁴⁶ Avcı, Şentürk, “Kabile”, 24/30-32.

⁴⁷ Sedat Tuna, “Câhiliye Dönemi’nde Siyasetin Edebiyata Etkisi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Ağustos 2022), 1233.

⁴⁸ Câhiliye devrinde ve İslâm’ın ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında vuku bulan savaşlara verilen genel isimdir.

⁴⁹ Tuna, “Câhiliye Dönemi’nde Siyasetin Edebiyata Etkisi”, 1239.

olduğu⁵⁰ bir toplumda hitabet ve şiir gibi yetenekleri olan kişiler özel bir ilgi görürdü. Nitekim Câhiliye devrinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) de kendisini dinlediği, yaşadığı toplumda şirk inancına batmayarak tevhid inancını korumaya çalışan ve hanîf olan Kus b. Sâide (öl. 600), Ukâz'da⁵¹ okuduğu bir hutbe sebebiyle Efendimiz Aleyhisselâm'ın övgüsüne mazhar olmuştur.

Cârûd b. Abdullah başkanlığında, iman etmek üzere Medine'ye gelen İyâd kabilesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s): "Kuss b. Sâide, Ukâz Panayırı günlerinde deve üzerinde iken: 'Yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, olacak olur!' diyerek hutbe okumuştur. O hutbe hiç hatırımdan çıkmaz. Bu hutbeyi okuyabilecek, aklında olan kimse var mı?" diye sorması üzerine heyet, o hutbeyi kabile mensuplarının hemen hepsinin okuyacaklarını söylemesi üzerine Efendimiz Aleyhisselâm çok sevindiğini ifade etmiştir. Orada bulunduğunu ifade eden Hz. Ebûbekir (r.a) de hutbeyi ezbere bildiğini ifade ettikten sonra meşhur hutbe⁵² ile bazı şiirlerini okudu.⁵³

Genel olarak bakıldığında Câhiliye dönemi -önemli bazı değerlere sahip olsa da- Arap toplumunda kabilecilik, asabiyet ve şiddetin hüküm sürdüğü bir devri temsil eder. İslâm, bu dönemdeki çalkantılı toplumsal yapıya adalet, barış ve insanlık değerlerini getirerek büyük bir dönüşüm sağlamıştır.

⁵⁰ İslâmiyet'in ilk günlerinde okuma-yazma bilenleri sayısının 24 kişi olduğu aktarılmaktadır.

⁵¹ Ukâz, İslâm'dan önce Mekke'nin güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasında, taşlık alanlarla su kaynaklarının bulunduğu geniş bir vadide kurulan, ticari amaçların yanı sıra kültür, sanat ve edebiyatın da zirvede olup insanların hünerlerini gösterdiği uluslararası bir fuar merkeziydi. Detaylı bilgi için bk. Elnure Azizova, "Ukâz", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/61-62.

⁵² Hutbenin bir kısmı şöyledir: "Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, idrak ediniz, ibret alınız! Yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, olacak olur. Yağmur yağar, otlar biter; çocuklar doğar, anaların babaların yerini tutar. Sonra hepsi yok olup gider. Olayların ardı arkası kesilmez; hepsi birbirini takip eder. Dikkat edin, söylediklerime dikkat kesilin! Gökten haber var; yerde ibret alacak şeyler var! Yeryüzü serilmiş bir döşek, gökyüzü yüksek bir tavan. Yıldızlar yürür, denizler durur. Gelen burada kalmaz, giden bir daha gelmez. Acaba gittikleri yerden memnun oldukları için mi orada kalıyorlar; yoksa gelemeyip de orada uykuya mı dalıyorlar? Yemin ederim, Allah'ın katında bir din var ki, şimdi inandığınız ve tabi olduğunuz dinden daha sevgilidir (hayırlıdır). Ve Allah'ın insanlığa göndereceği bir Peygamber'i var ki, gelmesi pek yakındır. O'nun gölgesi başınızın üzerine düştü. Ne mutlu O'na tabi olanlara. Yazıklar olsun ömürlerini gaflet içinde geçiren ümmetlere! Ey insanlar! Gafletten sakının! Her şey fânîdir (geçicidir), ancak Cenâb-ı Allah Bâkî'dir (sonsuzdur). Birdir, ortağı ve dengi yoktur. İbadet edilecek yalnız O'dur. O doğmamış ve doğurmamıştır. Bizden önce gelip geçenlerde bizler için ibretler çoktur. Ey İyâd kabilesi! Hani babalarınız ve dedeleriniz? Hani müzeyyen kaleler ve taştan evler yapan Âd ve Semûd? Hani dünya varlığına ve güçlerine aldanıp da kavmine hitaben "Ben sizin en büyük Rabbinizim" diyen Firavun ve Nemrud? Bu yer, onları da değirmeninde öğüttü, toz etti. Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri de yıkılıp ıssız ve kimsesiz kaldı. Yerlerini şimdi köpekler şenlendiriyor. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin. Onların yolundan gitmeyin. Her şey geçici, ancak Allah Teâlâ sonsuzdur. Ölüm ırmağının girecek yerleri var, ama çıkacak yeri yok! Küçük büyük herkes göçüp gidiyor. Herkesin başına gelen benim de başıma gelecektir."

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 2/371-372.

1.3. Câhiliye İtikadı: Şirk (Putperestlik)

Câhiliye devrindeki dinî atmosfere bakıldığında bazı Arapların Allah'ı ve âhiret hayatını inkâr ettikleri görülmektedir. Âyet-i kerîme'de: "Dediler ki: "Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder." Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar."⁵⁴ buyrulur bu hususa dikkat çekilmiştir.

Bir kısım Araplar ise- çoğunluğun inancı bu şekildedir- gökleri ve yeri yaratanın, âlemi idare edenin Allah Teâlâ olduğuna inanmasına rağmen O'na şirk koşarlardı. Bu husus Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: "Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye soracak olsan mutlaka, "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl(haktan) döndürülüyorlar? (dönüyorlar)"⁵⁵

Bu âyet, Mekkelilerin büyük bir çelişki içinde olduğunu göstermektedir. Bir yandan Allah'ın varlığını ve kudretini kabul ediyorlar diğer yandan da hiçbir faydası ve zararı olmayan putlara tapıyorlardı.

Onlar taptıkları putlarını Allah'a yaklaştıran bir vesile olarak görüyorlardı. Hak Teâlâ onların bu iddialarını şöyle ifade etmektedir: "İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. Onu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez."⁵⁶

Put ve putperestlik, erken dönemlerden beri insanlığın Hak yoldan saptığı bir anlayış olmuştur.⁵⁷ Bütün peygamberlerin ortak daveti olan tevhid akidesinden kopulduğu her zaman ve mekânda değişik isimlerle de olsa böyle bir sapma meydana gelmiştir.⁵⁸

Mekkelilerin yaşadığı topraklar olan Hicaz bölgesi, temellerini Hz. İbrâhim ve oğlu Hz. İsmâil'in beraberce yükselttikleri, tevhidin sembolü olan Kâbe-i Muazzama'nın içerisinde bulunduğu topraklardı. Bu coğrafya, Hz. İbrâhim'in insanları tevhide davet ettiği ve Hanîf olan insanların yaşadığı bir yerdı. Bu iki peygamberin davetinden uzaklaşıldıkça yoldan sapmalar da artmaya başladı.⁵⁹ Daha sonra Amr b. Lühay denilen bir kişi, iş sebebi ile gittiği Belkâ

⁵⁴ el-Câsiye 45/24.

⁵⁵ el-Ankebût 29/61.

⁵⁶ ez-Zümer 39/3.

⁵⁷ Putçuluğun ilk defa Hz. Nûh Aleyhisselâm'ın kavmi zamanında ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

⁵⁸ Orhan Atalay, "Câhiliye Döneminde Putlar ve Putçuluk", *İslâmî İlimler Dergisi* 1/1 (Bahar 2010), 91.

⁵⁹ Hatırlanacak olursa, İsrâiloğulları da Hz. Mûsa'dan put getirmesi için istekte bulunmuşlardı. Allah Teâlâ bu durumu şöyle haber vermektedir: "İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, "Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap" dediler..." (el-Â'râf 7/138).

yöresindeki⁶⁰ Amâlika kabilesinin putlara taptığını, kurak zamanlarda yağmur, harp ve felaket zamanlarında yardım istediklerini gördükten sonra⁶¹ yanına aldığı Hübel adlı putu, Zemzem kuyusunun üstüne Kâbe'ye yakın bir yere koyup insanları da buna tapmaya davet etti.⁶²

Toplumda putlara rağbet olduğunu gören Amr, bununla yetinmeyerek daha fazla put getirerek insanların putlara tapmasına sebep oldu.⁶³ Bunu da yeterli görmeyip putlara kurban sunma gibi asırlar boyu sürecek olan birçok bâtil anlayışın da yerleşmesinde etkisi oldu.⁶⁴

Hz. Peygamber (s.a.s)'in: “Ben (kusûf namâzı kılarken) cehennemde Huzâalî Amr b. Lühay'ı kendi bağırsaklarını ateş içinde sürükler hâlde gördüm.”⁶⁵ sözü, Arabistan yarımadasına putperestliği sokan Amr b. Lühay'ın âhirette karşılaşacağı azaplı sonu ifade etmektedir.

Amr ile başlayan bu süreç öyle bir hal aldı ki, Efendimiz Aleyhisselâm'ın peygamber olarak gönderildiği zamanlarda her evin kendine ait bir putu vardı.⁶⁶ Sefere çıkıldığında ve seferden dönüldüğünde yapılan ilk iş putları ziyaret etmek ve onlara saygı göstermektir. Sefere gidildiğinde bazen putunu yanında götürür, bazen de etrafta topladığı dört-beş taştan hangisini beğenirse onu ilah edinîp tapardı. Putlarını kayalardan yaptıkları gibi farklı maddelerden de yaparlardı. Örneğin Benî Hanîfe kabilesi putunu undan, süten ve hurmadan imal etmişti.⁶⁷ Güzel ve geniş zamanda bu puta tapar, acıkma ve kıtlık söz konusu olduğunda putlarını yerlerdi.

Putlar adına koyun, deve gibi hayvanlar kurban edilirdi. Bazı kişiler esir, kız ve erkek çocukları putlara kurban olarak adar daha sonra da bunları kurban ederdi. Ektikleri ziraat ürünlerinden ve hayvanlarından bir pay Allah'a bir pay da yardım edeceklerine inandıkları putlara ayırırlardı. Bu durumu Allah Teâlâ şöyle ifade etmektedir: “Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O'na bir pay ayırdılar ve akıllarınca, “Şu Allah için, şu da bizim ortaklarımız (putlarımız) için” dediler. Ortakları için olan Allah'ınkine eklenmiyor. Allah için olan ise ortaklarınkine ekleniyor... Ne kötü hükmediyorlar.”⁶⁸

⁶⁰ Bu bölge günümüzde, Ürdün'de bir idarî bölgenin adıdır. Sözü edilen zamanlarda Suriye toprakları içerisinde yer almaktaydı.

⁶¹ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987), 7/3324.

⁶² Abdülkerim Özeydin, “Amr b. Lühay”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/87-88.

⁶³ İsâf, Nâile, Ved, Süvâ', Yegûs, Yeûk, Nesr ve bunun gibi birçok put örnek olarak gösterilebilir.

⁶⁴ Buhârî, “Amel” 11.

⁶⁵ Buhârî, “Menâkıb” 12.

⁶⁶ Bunun yanı sıra her kabilenin bir putu olduğu gibi birkaç kabilenin ortak olarak taptıkları putları da mevcuttu.

⁶⁷ Ahmet Yüksel Özdemir, “Câhiliye Çağı Şirkinin Kalıntıları”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 1/1 (Ocak 1996), 11.

⁶⁸ el-En'âm 6/136.

Ayırdıkları paydan putların tarafında bir fazlalık olduğunda seslerini etmez, “Allah zengindir, bunlar fakir” diyerek eşitliği bozarken; Allah için ayırdıkları payda bir fazlalık olduğunda o fazlalığı putların tarafına geçirme noktasında hassas davranırlardı.⁶⁹ Bu husus da Câhiliye devri insanın sadece inanç konusunda değil bütün hususlarda şirke bulaştıklarını ve putlarını Allah’ın önüne geçirdiklerinin bir alâmetidir.

Câhiliye Arapları, putlarının yanı sıra etraflarının da cinlerle dolu olduğuna, hayır ve şer noktasında onların da etkili olduğuna inanırlardı. Aynı şekilde ay, güneş ve yıldızlara da ulûhiyyet makamı verirlerdi. Böylelikle sadece putlar ile değil çeşitli şeyleri aracı edinerek Allah’a ortak koşarlardı.

Bunların yanı sıra Câhiliye devri insanı tamamen kötü olarak düşünmek, hiçbir faziletlerinin olmadığını söylemek de yanlış olur. Birçok yanlışlar olduğu gibi faziletli davranışları da vardı. Nitekim bir toplumun olumsuz yönlerini zikredip olumlu yönlerini görmezden gelmek hakkaniyetle bağdaşmayan bir davranış olurdu.

Örneğin Câhiliye devri insanı, kendilerine sığınan insanları himaye ederlerdi. İnsanları yedirme ve cömertlik konusunda çevre şehirlere ün salmış insanlardı.⁷⁰ Cömertliği ile meşhur⁷¹ olan Tay kabilesinin reisi Hâtim et-Tâî (öl. 578?) daha küçüklüğünden itibaren cömert olarak anılırdı.⁷²

Tay kabilesi üzerine gönderilen seriyyede esir alınarak Medine’ye getirilen Hâtim’in kızı, babasının hatırına serbest bırakılmasını istediğinde Efendimiz Aleyhisselâm ondan babasının özelliklerini⁷³ saymasını istemiş, bunun üzerine “Senin baban İslâm’ın emir ve tavsiye ettiği faziletlerle süslenmiş bir adamdı” diyerek serbest bırakılmasını emretmiştir.⁷⁴

Örneğin boykot yıllarında, Müslümanlar ile her türlü alışverişin, git gelin kesildiği bir zamanda, müşriklerden olan, hicret günü Hz. Peygamber’in (s.a.s) ölüm kararının alındığı toplantıda da bulunmuş olan,⁷⁵ daha sonra sahâbi olma şerefine layık olan Hakîm b. Hizâm’ın

⁶⁹ el-En’âm 6/136.

⁷⁰ Bu güzel hasletlerden bazıları iyilik yapma niyetinden ziyade şan ve şeref duyguları için yapılıyor olsa da yine de faziletli davranışlardır.

⁷¹ Hâtim et-Tâî, Câhiliye devrinde cömertliği ile meşhur olan üç kişiden birisidir. Diğerleri ise Kâ’b b. Mâme ve Herim b. Sinân’dır.

⁷² Arap, İran ve Türk edebiyatında cömertlik timsali olarak tanınan birisidir.

⁷³ Kızının saydığı özellikler arasında şunlar zikredilebilir: “Babam; ailesini ve akrabasını gözetken, esirlerin kurtuluş paralarını ödeyen, açları doyuran, çıplakları giydiren, misafire ikram eden, yemek yediren ve selam adetini yayan bir insandı. Kendisinden bir şey isteyen hiçkimseyi geri çevirmemiştir.” Detaylı bilgi için bk. Ahmet Lütfi Kazancı, “Câhiliye Devrinde Müsbet Davranışlar”, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1986), 105.

⁷⁴ Süleyman Tülüçü, “Hâtim et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/472-473.

⁷⁵ İbrahim Sarıçam, “Hakîm b. Hizâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/187.

(öl. 54/674?) yaptığı yardımlar da buna örnektir.

Yine Câhiliye döneminde fazileti, iffeti ve hayâsı ile tanınan Hz. Hatîce (öl. 620), Câhiliye dönemindeki her kadının kötülük yapmadığını, her kadının kötü kadın olmadığını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Aynı şekilde Mekke’de zulme uğrayan insanların yanında yer almak üzere kurulan Hilfu’l-Fudûl⁷⁶ cemiyeti, toplumdaki merhamet ve adalet duygularının tamamen ölmediğini göstermektedir.

Genel olarak bakıldığında Câhiliye döneminde, Arap toplumu çelişkili bir inanç yapısına sahipti; Allah’ın varlığını kabul ederken bile putlara tapıyorlardı, bu da toplumun tevhid inancından uzaklaşmasına sebep olmuştur. Putperestlik, Hz. İbrahim’in tevhid davetinden sapmanın bir sonucuydu ve Mekkelilerin yaşadığı Hicaz bölgesinde, tevhidin sembolü olan Kâbe-i Muazzama’ya rağmen yayıldı. Câhiliye Arapları, putların yanı sıra çevrelerinin cinlerle dolu olduğuna, ay, güneş ve yıldızlara da ulûhiyyet makamı verdiklerine inanıyorlardı, bu da şirke olan inançlarını daha da pekiştirdi. Ancak Câhiliye dönemi insanların sadece olumsuz yönlerini vurgulamak doğru değildir; bazı fertler, cömertlik, adalet ve merhamet gibi değerleri yaşayarak topluma örnek olmuşlardır. Örneğin, Hz. Hatice’nin iffeti ve Hâtim et-Tâî’nin cömertliği gibi fertler, Câhiliye döneminde bile olumlu örnekler sergileyerek toplumu olumsuzluklardan kurtarmaya çalışmışlardır.

⁷⁶ Hz. Peygamber’e (s.a.s) risâlet görevi verilmeden önce katıldığı bu oluşum hakkında ileride bilgi verilecektir.

II. BÖLÜM

2. HADİSLERLE CÂHİLİYE DÖNEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde; câhiliye ile ilgili hadisler bir araya getirilmiş, tasnif edilmiş, sebep ve sonuç açısından değerlendirilmiştir. Câhiliye'nin sebepleri, toplumda uygulanış şekilleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu yanlış uygulamalar ile mücadelesi ve İslâm'ın doğru olmayan bu öğretilerin yerine tevhid temelli tesis ettiği hakikatler gibi konular bu kısımda incelenmiştir.

Câhiliye dönemi, İslâm öncesi Arap toplumunun karakteristik özelliklerini yansıtan önemli bir dönemdir. Bu dönemin özelliklerini anlamak için, Hz. Muhammed'in (s.a.s) hadislerine başvurmak oldukça aydınlatıcı olacaktır. Câhiliye döneminin inanç, ibadet, sosyal kültürel meseleler ve ekonomisi hakkında bilgi veren hadisler, İslâm öncesi dönemin toplumsal, kültürel ve dinî yapısını detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Bu bağlamda, hadislerle Câhiliye döneminin özelliklerini anlamak, İslâm öncesi Arap toplumunun zengin ve karmaşık yapısını kavramak için önemli bir yoldur.

2.1. İnanç ile İlgili Hadisler

2.1.1. Âhiret İnancı

İnsanoğlunun çeşitli hayat evreleri vardır. İlk durak, insanın Allah'a kulluk sözü verdiği ruhlar âleimidir.⁷⁷ Oradan Kur'ân'ın ifadesi ile içerisinde üç karanlık evreyi⁷⁸ barındıran anne karnındaki hayat başlar. Daha sonra doğumla başlayıp ölümle biten dünya hayatı evresi vardır. Sonra ölümle başlayıp kıyametin kopması ile son bulacak olan kabir hayatı; son olarak ise kabirden kalkarak gidilecek ebedî istirahatgâh olacak âhiret hayatı gelir.

Câhiliye dönemi âhiret inancı ile alakalı şöyle bir rivâyet aktarılır:

Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekir (öl. 107/725?), cenazenin önünde yürür ve bir cenaze gördüğünde ayağa kalkmazdı. Bu konuda Hz. Âişe'nin şöyle dediğini aktarırdı: “Câhiliye halkı bir cenaze görünce ayağa kalkar ve iki kez “كنت في أهلك ما أنت” derlerdi.”⁷⁹

⁷⁷ el-Â'râf 7/172.

⁷⁸ ez-Zümer 39/6. Bu karanlık evreleri şöylece ayırmak mümkündür: Birinci karanlık, hücre fazıdır. Yani karanlık bir tünel olan fallop (rahmin iki tarafından çıkan ve yumartalıklar ile rahmi birbirine bağlayan) tüpleridir. İkinci karanlık, doku fazıdır. Yani anne rahminin iç derisindeki ormana benzeyen karanlık yer. Üçüncü karanlık, organ fazıdır. Yani, anne karnındaki bebeğin içerisinde bulunduğu su olan amniyon sıvısının bulunduğu bölge. Bu bölge, deniz dibini andırır niteliktedir. Detaylı bilgi için bk. Sorularla İslamiyet, “Zümer Suresi 6. ayette geçen, "anne karnındaki üç karanlık devre" nedir; bilimsel açıklaması var mı?” (Erişim: 25 Ocak 2023)

⁷⁹ Buhârî, “Eyyâmü'l-Câhiliye” 7.

Arapların ayağa kalkmaları ve “Sen ailenle nasılsan şimdi de öylesin” anlamına gelen sözleri ölüye gösterdikleri saygıyı göstermektedir. Bu cümlelerin bir temenni ve dua cümleleri olduğunu ifade edenlerin yanı sıra metne eklenen “iki kez/مرتين” kelimesi ile cümlenin “Sen ailenle beraberdin ama ikinci kez hayata gelecek değilsin” anlamına geldiğini ve iki anlam açısından da bakıldığında onların âhirete inanmadıklarını göstereceği ifade edilmiştir.⁸⁰

Câhiliye Arapları’nın âhirete inanıp inanmadıkları konusu tartışmalıdır. Bir kısım âlimler: “Onlar dünyada: “Hayat, ancak yaşadığımız şu dünya hayatından ibarettir. Biz öldükten sonra bir daha diriltilecek değiliz” demişlerdi.”⁸¹, “İnkâr edenler, öldükten sonra bir daha diriltilmeyeceklerini iddia etmektedirler. De ki: “Evet, Rabbime yemin olsun ki siz kesinlikle diriltileceksiniz. Sonra dünyada yaptıklarınız size tek tek haber verilecek. Bu ise Allah için pek kolaydır.”⁸² gibi âyetlere dayanarak âhiret inancının olmadığını ifade etmişlerdir. Diğer bir kanaat ise, tarihi verilerin ışığında, bazı şairlerin câhiliye döneminde yazdığı şiirlere⁸³ ve Câhiliye döneminde ölen kişiye uygulanan bazı ritüellere dayanarak bir öte âlem inancı olduğu yönündedir. Genel kanaate göre Mekkeli müşriklerin tamamının değil bir kısmının âhirete inandığını söylemişlerdir.⁸⁴ Buradan hareketle âhirete inananların da Kur’ân’ın istediği ve öngördüğü şekilde bir imana sahip olmadığını söylemek mümkündür.

Câhiliye döneminde birisi öldüğünde ilk olarak cenaze su ile temizlenirdi. Daha sonra, kişi daha önce hiç giymediği yeni bir kumaş ile kefenlenirdi. Bunun sebebi ise kişinin ölmeden önce giydiği kıyafetlerin günahlarının şahidi olmasıydı. Bunun ardından ölü yakılan meşaleler eşliğinde defnedileceği yere götürülür ve dualar eşliğinde kabre konurdu. Kendisi ile beraber eşyaları da gömüldüğü gibi bazen de adına “Beliyye” denilen ve kabrin yanına açılan başka bir çukur içine bineği de defnedilirdi. Bununla da yetinilmeyip kişinin toplumdaki konum ve değerine göre bir gün ila bir yıl arası kabrinin başına çadır kurulur, sevenleri ölen kişinin yeni hayatında yalnız olmadığını hissettirmeye çalışırlardı.⁸⁵

⁸⁰ Ayşe Esra Şahyar, “el-Câmi’u’s-sahîh’in “Eyyâmü’l-Câhiliye” Babı Çerçevesinde Buhârî’ye Göre Câhiliye Kavramı” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/62 (Haziran 2022), 45-46.

⁸¹ el-En’âm 6/29.

⁸² et-Teğabün 64/7.

⁸³ İslâm’da âhiret hayatı için kullanılan bazı kavramların Câhiliye dönemi şiirlerinde de kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Örneğin İslamî literatürde “Allah’a dönmek, vazgeçmek” gibi anlamlara gelen *Rücû* kelimesi, câhiliye dönemi şiirlerinde de bu anlamda kullanılıp ölüm ve ötesini ifade etmek için kullanılmıştır: Âmir b. Zarb el-Udvânî (öl. 600?) kavmine yönelik uzunca yazdığı nasihat ve vasiyetinde ilgili kelimeyi ölümlerin dirişi için kullanmıştır: حتى يرجع المية حيا ويعود لا شيء شينا “Ta ki ölü canlı olarak dönecek (dirilecek)/ Olmayan şey var olacaktır.” Detaylı bilgi için bk. Fikrullah Çakmak, “Câhiliye Şiirinde Ahiret İnancı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Aralık 2021), 119-146.

⁸⁴ M. Mahfuz Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliye Araplarında Ahiret İnancı”, *Milel ve Nihal*, 13/1 (12 Ağustos 2016), 73.

⁸⁵ Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliye Araplarında Ahiret İnancı”, 74-83.

Ölünün ilk olarak yıkanması, defnedilirken bazı dua cümlelerin kullanılması (varlıkları yeniden yaratacak olanın seni tekrar yaratacağı zamana kadar bulunduğun yerde kal), kullandığı bazı eşyalarının kendisi ile beraber gömülmesi, kabri başında çadır kurulması vs. uygulamalar Câhiliye devri insanın ölümden sonra bir hayatın var olduğuna, ölümün bir yok oluş olmadığına inandıklarının bir delilidir.

İslâm'da âhiret inancı ise temel inanç meselelerindendir. Anlayış ve uygulamalar açısından câhiliye dönemi âhiret inancı ile tamamen farklıdır. İslâm anlayışında âhiret, asıl hayatın yaşanacağı, kişinin ebedî olarak var olacağı bir yerdir. İslâm anlayışına göre insan dünya hayatında geçici olarak bulunur ve dünyada yapıp ettikleri ile âhiretteki kurtuluşu kazanır. Ölüm, geride kalanlar için bir acı ve ızdırap olsa da iman edenler için ebediyete geçişin adıdır. Bundan dolayı da ölüm ve âhiret için Kur'ân'da "likâ" kavramı kullanılır.⁸⁶ Likâ ise kişinin Rabbine ve âhiret gününe kavuşması olarak ifade edilebilir.

2.1.2. Kader İnancı

Kader, sözlükte "ölçü ile yapmak, planlamak, gücü yetmek" gibi anlamlara gelirken,⁸⁷ terim olarak ise "Allah'ın bütün yaratılmışların ne yapacağını, vuku bulacak bütün işleri ezeli ilminde bilmesi demektir.

Kader kavramı söz konusu olduğunda hemen akla kader kavramının tamamlayıcısı olan "kazâ" kavramı gelir. *Kazâ*, sözlükte "hükmetmek, ölçüp biçip yapmak" gibi anlamlara gelir.⁸⁸ Terim olarak ise Kelâm ilminde, Allah'ın ezel ilminde bildiği şeylerin zamanı geldiğinde Allah'ın istediği şekilde ve yaratmasıyla vuku bulmasıdır.⁸⁹ Bu açıdan bakıldığında kazânın Allah'ın "tekvin" sıfatı ile ilgili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Câhiliye Arapları arasında kader anlayışı da vardı. Özellikle o günün edebiyatı incelendiğinde şiirlerde çok defa kaderin, insan hayatının tamamını yöneten ve yönlendiren bir etkisinin olduğuna inanılmaktadır.⁹⁰ Daha açık bir ifade ile Câhiliye Arapları'nın kader anlayışı, insan iradesini yok sayan, "alın yazısı" şeklinde özetlenebilecek olan cebirci (zorlayıcı) bir anlayıştır. Bunun yanı sıra dehr (zaman), Câhiliye dönemi kader anlayışında

⁸⁶ el-Kehf 18/110.

⁸⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58-63.

⁸⁸ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 365.

⁸⁹ Kader ve kazâ kavramları, Mâtürîdî ve Eş'arî âlimler arasında farklı anlaşılmıştır. Eş'arîlerin kaza dediğine Mâtürîdîler kader, Mâtürîdîlerin kaza dediğine Eş'arîler kader demektir.

⁹⁰ Harun Işık, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 2.

önemli bir kavramdır. Onlara göre dehr, kişinin beşikten mezara kadar tüm hayatını kontrol eden, her şeyi yok eden ve kişiyi çeşitli sıkıntılara sokan sebep olarak görülür.⁹¹

Câhiliye insanı, başına bir sıkıntı geldiğinde, belaya düşer olduğunda bu fenalığı Dehr’e nispet ederlerdi. Bununla alakalı olarak Hz. Peygamber (s.a.s) Allah Teâlâ’nın şöyle dediğini aktarır: “Âdemoğlu dehre söver. Halbuki ben dehr’im (yani dehrin yaratıcı ve sahibiyim.) Gece, günüz benim elimdedir.”⁹²

Başka bir rivâyette Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Âdemoğlu “Ey hasar ve ziyana uğrayası dehr!” diyerek beni cezalandırır. Binâenaleyh sizden hiç kimse “Vay dehrin mahrumiyet ve hüsrânına!” demesin. Çünkü dehr (in sahibi) benim. O’nun gecesini, gündüzünü ben evirip çeviriyorum. İstedğim zamanda ise gece ile gündüzü kabzeder tutarım.”⁹³

Onların bu düşüncelerini Allah Teâlâ Kur’ân’da şöyle eleştirmektedir: “Dediler ki: “Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak dehr (zaman) yok eder.” Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”⁹⁴

Hatta müşrikler, şirkin sorumluluğunu da kadere yükleyerek kendilerinin masum olduklarını ifade etmişlerdir. Cenâb-ı Allah, onlar hakkında şöyle buyurur: “Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi biz de ortak koşmazdık, babalarımız da. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı. De ki: “Sizin (iddialarınızı) ispat edecek) bir bilginiz var mı ki onu bize gösteresiniz? Siz ancak kuruntuya uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.”⁹⁵

Böyle bir kader anlayışının oluşmasında çetin çöl şartlarının da etkisi olduğunu ifade etmek mümkündür.⁹⁶ İnsanın sorumluluğunu yok sayan bu anlayış, başa gelen her şeyde başkasını sorumlu tutma gibi bir psikolojik eğilime sebep olacaktır ki bu durum da kişinin vicdanını rahatlatmak şeklinde tezahür edecektir.

Câhiliye dönemi kader anlayışını konu edinen ve sahâbenin bu konuyu nasıl anladığı ile alakalı olarak Ömer b. Abdülazîz’e (öl. 101/720) gönderilmiş bir mektup dikkat çekicidir. Ebü’s-Salt’ın anlattığına göre bir zat Ömer b. Abdülaziz’e mektup yazarak, kader hakkında bilgi istedi. Ömer b. Abdülaziz ona şöyle cevap yazdı:

⁹¹ Hanifi Şahin, “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/36 (Aralık 2011), 49.

⁹² Buhârî, “Edeb” 101.

⁹³ Müslim, “Elfâz” 3.

⁹⁴ el-Câsiye 45/24.

⁹⁵ el-En’âm 6/148.

⁹⁶ Işık, *Maturidi’ye Göre Kaza ve Kader*, 4.

“... Câhiliye döneminde cahiller nesirlerinde ve şiirlerinde kadere imanı dile getirirler, ellerinden kaçan nimetlere karşı kendilerini onunla teselli ederlerdi. Sonra İslâm geldi, kazâ ve kadere imanı ancak ona inanmayı farz kılarak pekiştirdi. Hakikaten Hazreti Peygamber birçok hadisinde kaderden bahsetti. Müslümanlar kadere ait inançlarını ondan öğrendiler. Hazreti Peygamber sağlığında ve vefatından sonra da kuvvetle inanarak ve Allah’a teslim olarak kaderden bahsettiler. Bir şeyin Allah’ın ilminin dışında olmasını, Allah’ın ezeldeki yazgısının onu tespit etmemiş olmasını ve o şey hakkında Allah’ın ezeli bir takdirinin bulunmamış olmasını düşünmekte kendilerini yetkisiz ve hatalı görerek kaderden bahsettiler. Bununla birlikte kader Allah’ın manası apaçık olan Kur’ân’ında da mevcuttur. Ashâb-ı kirâm kader inancını Kur’ân’dan almışlar ve ona imanı Kur’ân’dan öğrenmişlerdir.”⁹⁷

Mektupta dikkat çeken nokta, Ömer b. Abdülazîz’in, kaderi inkâr edenlerin veya bu konuda yanlış kanaat beyan edenlerin görüşlerini delillendirdikleri âyetleri sahâbenin de okumuş olduğunu söyleyerek, Kur’ân’ın anlaşılmasında sahabenin önemli bir yer tuttuğunu vurgulamasıdır.

Ashâb-ı Kirâm, vahyin ilk muhataplarıdır. Âyetlerin nüzul sebeplerine vakıf olan, o ortamda bulunan ve sürekli olarak Allah’ın canlı hitabı ile karşı karşıya olan bir nesildir. Onlar, inen âyetler ile hayatlarını düzenlemişler, anlayamadıkları bir âyet olduğunda ise hemen Hz. Peygamber’e (s.a.s) başvurmuşlardır. Kur’ân’ı anlama noktasında sonraki nesillerin karşılaştıkları bazı sıkıntılar ile karşılaşmamışlardır.⁹⁸ Bu durumu şöyle misallendirilebilir: Bir ırmak düşünün. İrmakta akan suyun en berrak ve tadının en güzel olduğu yer suyun kaynağına en yakın olan noktadır. Vahyi ırmağa benzettiğimizde onu anlama ve yaşama noktasındaki en zirve nokta vahye muhatap olan ilk nesildir. İşte bu yönüyle sahâbe nesli, âyetlerin anlaşılması, uygulanması noktasında önemli bir konumdadırlar. Bundan dolayıdır ki İslâm âlimlerinin çoğu, onların görüşlerinin bağlayıcı olduğunu ifade etmişlerdir.⁹⁹

Bütün bu anlatılanlardan sonra mektupta da dikkat çekildiği üzere Ehl-i Sünnet’in ve bazı kelâm ekollerinin kader konusundaki yaklaşımını kısaca anlatmakta fayda vardır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Allah Teâlâ, her şeyi bir ölçü ve hikmetle yaratmıştır. Bu husus Kur’ân’da şöyle dile getirilmektedir: “Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede

⁹⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru’l Fikr, 2010) “Sünnet”, 7.

⁹⁸ Bu sıkıntılardan kastımız; sonraki nesiller bazen dillerinin farklı olması, bazen âyetin indiği ortamı bilmemelerinden dolayı kaynaklanan anlama problemleridir.

⁹⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 292.

yarattık.”¹⁰⁰, “O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümrânlığı) kendisine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O her şeyi yaratmış ve yarattığı O şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”¹⁰¹

İlgili âyet için Ebû Hanîfe (öl. 80/150), “Âlemde bulunan her şey bu kaderin içindedir”¹⁰² diyerek Allah’ın ilminin sonsuz olduğunu, sadece insanların fiillerini değil kâinatta ne olacaksa hepsini bildiğini ifade eder.

İslâm akâidini oluşturan esaslar Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde açık bir şekilde yer almıştır. Ehl-i sünnet mezhebi, itikadî konular dâhil olmak üzere hemen hemen her alanda hadisi ve sünneti, Kur’ân’la beraber bir bilgi kaynağı olarak kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında kader konusu ile alakalı çeşitli rivâyetler olmakla birlikte özellikle Ehl-i Sünnet îtikâdının üzerine bina edildiği “Cibrîl Hadisi” diye meşhur olmuş hadis, halk arasında “imanın şartları” olarak bilinen ilkeleri ayrı ayrı ortaya koymaktadır. Hz. Ömer’in (r.a) anlattığı olay kaynaklarda şöyle ifade edilmektedir:

Bir gün Hz. Peygamber’in (s.a.s) meclisinde otururken, elbisesi beyaz, saçları siyah, yoldan geldiği belli olmayan ve içimizden hiçbirimizin tanımadığı bir adam geldi. Peygamber’in yanına yaklaştı, önüne oturdu, dizlerini Peygamber’in dizlerine dayadı, ellerini (kendi) dizlerinin üstüne koydu ve: - Ey Muhammed, bana İslâm’ı anlat! dedi. Rasûlullah (s.a.s): - “İslâm, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûlü olduğuna iman etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı (hakkıyla) vermen, ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilirsen Kâbe’yi ziyaret (hac) etmendir” buyurdu. Adam: - Doğru söyledin dedi. Onun hem soruyu soran hem de onaylayan taraf olması dikkatimizi çekti. Adam, “şimdi de imanı anlat bana, dedi. Efendimiz Aleyhisselâm: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanmandır. Kadere, hayrın ve şerrin Allah’tan geldiğine iman etmendir...” buyurdu.¹⁰³

İnsanın zihnini meşgul eden kader konusu, Hz. Peygamber’in (s.a.s) vefatından sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan bazı siyasî ve sosyal sorunlardan dolayı canlılığını korumuş ve Müslümanlar arasında bazı fikir ayrılıkları oluşturmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) kader konusunda çok fazla ileri gitmemeyi, bu mesele hakkında çok fazla konuşmamayı tavsiye etmiştir.¹⁰⁴ Câhiliyedeki anlayışa benzer anlayışlar daha sonra îtikadî mezhepler arasında da varlığını devam ettirmiştir.

Örneğin Cebriyye, Câhiliye dönemindeki anlayışa benzer nitelikte, kulların fiillerinde

¹⁰⁰ el-Kamer 54/49.

¹⁰¹ el-Furkân 25/2.

¹⁰² Ahmed Efendi, *el-Usûlül-Münife li'l-İmam Ebî Hanîfe*, 98.

¹⁰³ Müslim, “İman” 1, 5; Buhârî, “İman” 37.

¹⁰⁴ Tirmizî, “Kader” 1.

irade sahibi olmadıklarını, kulun yaptığı işi cebren yani ilâhî iradenin etkisiyle yaptığını ileri süren, tabir yerinde ise sadece Allah'ın onlar için yazmış oldukları senaryoyu oynadıklarını ileri süren bir ekoldür.¹⁰⁵ Bu anlayışa göre kulun iman ve inkârını, itaat ve isyanını dileyen Allah'tır. İnsanın sahip olduğu fiiller mecâzîdir. Suyun akması, taşın yuvarlanması gibi.¹⁰⁶

Ancak olaya böyle bakıldığında bu görüşün Allah'ın adalet, merhamet sıfatları ile bağdaşmadığı görülmektedir. İradenin ve seçme hürriyetinin olmadığı bir yerde imtihandan bahsetmek mümkün değildir.

Bu görüşün tam aksini savunan Mu'tezile ise insanın kendi fiillerini kendisinin yarattığını ifade eder. İnsanın irâdi olarak yaptığı fiillerine ilâhî kudretin müdahalesi olmadığını savunur. Hayrın yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmekle beraber şerri Allah'ın yaratmadığını savunur.¹⁰⁷ Konu ile alakalı olarak Ebû Hanîfe, Allah'ın şerri yaratmadığını söyleyenin kâfir olacağını söyler¹⁰⁸ ve delil olarak da şu âyeti zikreder: “De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım.”¹⁰⁹

Bir başka mezhep ise “Kaderiyye” mezhebidir. Bunlar, insanın, Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi olduğunu ve insanın tüm fiillerinin insana ait olduğunu ifade ederler. Bu açıdan bakıldığında Mu'tezile ile aynı gibi gözükmektedir. Ancak Mu'tezile başka kelâmî meselelerde de yer alan bir anlayıştır. Kaderiyye ise sadece bu konu ile tanınmıştır.¹¹⁰

Cebriyye ve Mu'tezile arasında orta yolu tutan Mâtüridî mezhebi ise, kâinattaki her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu ifade eder. Ehl-i sünnet anlayışına göre kazâ ve kadere iman, mükellefin Allah'ın kullarının yapmış olduğu fiillerin yanı sıra kâinattaki bütün işleri ezelî ilminde bilip yeri ve zamanı geldiğinde kudretinle o işi yaratmasına iman etmesidir.¹¹¹

Allah Teâlâ, mahlukâtı yaratmadan önce ezelî ilmi ile olacak şeyleri Levh-i Mahfûz'a kaydetmiştir. Konu ile alakalı olarak Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Yeryüzünde ve kendi hayatınızda uğradığınız hiçbir musibet (bela, imtihan) yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır.”¹¹²

¹⁰⁵ İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Cebriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/205-208.

¹⁰⁶ Şükran Karabulut, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 30.

¹⁰⁷ İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/391-401.

¹⁰⁸ Karabulut, *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, 39.

¹⁰⁹ el-Felak 113/1-2.

¹¹⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Çelik Yayınları, 2018), 128.

¹¹¹ Saîd Ramazan el-Bûtî, *İslâm Akâidi*, çev. Mehmet Yolcu – Hüseyin Altınalan (İstanbul: Madve Yayınları, 1986), 167.

¹¹² el-Hadîd 57/22.

Zaman kavramı insanlar için geçerlidir. Allah'ın ezeli ilminde “önce” veya “sonra” söz konusu değildir. Ayrıca Allah'ın kulunun yapacağı şeyleri yazması, cebr ifade eden “şöyle yapsın, şöyle olsun” şeklinde değil; “şöyle yapacak, böyle yapacak” şeklinde bir yazmadır. Bu, insanı sınırlayan bir durum değildir. Ebû Hanîfe Allah'ın yazmasının kesin ve zorlama olarak değil, vasıf yani sebeplere bağlı bir yazma olduğunu ifade eder.¹¹³ Yani kişinin elinde bulunan kan, damar, sinir ve canlılığıyla onlardan meydana getirilen hareket etme gücü, Allah'ın (c.c) yaratmasıyla oluşmuş şeylerdir. Aynı şekilde kağıtta şekli ve özü itibari ile Allah'ın yaratmasına bağlıdır. Kalemdeki yazı yazma kabiliyeti de Allah'ın (c.c) yaratma sıfatıyla ilgilidir. Bütün bu özellikler ile kâğıdın üzerine belirli bir çizgi çizmek işi de şüphesiz yine Allah Teâlâ'nın kudreti ve iradesiyle oluşmaktadır. İşte Allah'ın insanın fiillerini yaratması böyle bir durumdur. O zaman diyebiliriz ki kişi Allah yazdığı için kötü yola düşmez. Allah onun kötü yola gideceğini bildiği için yazar. Allah sadece doğru yolda yürümek isteyenler için sebepler yarattığı gibi kötü yolda olmak ve kalmak isteyenler için de çeşitli sebepler yaratır.

Kader mevzusu bir örnek ile daha iyi bir şekilde kavranabilir. Şöyle ki: Bir kişi düşünün, dağa çıkmış ve elinde bir kâğıt-kalem var. Birbiri ile çarpışacak iki tren görüyor. Ve o esnada elindeki kalem ile kâğıdına “biraz sonra iki tren çarpışacak” diye not alıyor. Daha sonra bu kişi olay yerine indiğinde, görevliler bu kişinin not kâğıdına bakarak, “trenler sen buraya yazdığın için çarpıştılar” diyebilir mi? İşte Allah Teâlâ'nın kulun yapacağı şeyleri yazması böyle bir şeydir. Eğer bunun aksi iddia edilirse o zaman Allah'ın ilminde bir eksik olduğu ifade edilmiş olacaktır ki bu da ilâh olan için mümkün bir şey değildir.

İmam Nevevî (öl. 676/1277), Hattâbî'nin (öl. 388/998) şöyle dediğini ifade etmektedir: “Bazı insanlar, kazâ ve kaderin anlamını Allah'ın (c.c) kulunu kazâsı ve takdir ettiği şeylere karşı zorlaması şeklinde anlamaya çalışıyorlar, ya da öyle sanıyorlar. Fakat iş onların sandıkları gibi değildir. Bunun anlamı ancak Allah Teâlâ'nın, kullarının sonradan kazanacakları ve onlardan sadır olacak şeyleri daha önceden ilmiyle bildiğini haber vermesi ve takdir etmesidir.”¹¹⁴ Kader konusu geçmişte olduğu gibi günümüzde de güncelliğini koruyan bir meseledir.

2.1.3. Yıldız Kayması

Yıldız, gökyüzünde enerji kaynağı üreten, gökyüzündeki ışıklı noktalardan her birine verilen isimdir. Arapçada ise bu kavram “necm” ve “kevkeb” olarak isimlendirilir. Kök olarak

¹¹³ Ahmed Efendi, *el-Usûlül-Münife li'l-İmam Ebî Hanîfe*, 101.

¹¹⁴ Bûtû, *İslâm Akâidi*, 167.

necm, “doğmak, ortaya çıkmak” gibi anlamlara gelirken kevkeb, “parlak ve aydınlık olmak” gibi anlamlara gelir.¹¹⁵ Hz. Peygamber’in (s.a.s) ifadesi ile yıldızlar gök yüzünün güvencesidirler. Onların kainattaki yokluğu, kıyamet vaktinin geldiğinin habercisidir.¹¹⁶

Câhiliye Arapları da eski zamanlardan beri yıldızlar konusunda bilgi sahibiydiler. Onlara bakıp yön bulma, hava olaylarını tahmin etme gibi konularda yıldızlardan istifade ediyorlardı. Bu insanlar, yıldızları istedikleri zaman yağmur yağdırıp, istedikleri zaman insanları cezalandıran bir varlık olarak görüyorlardı. O devrin insanı tabiatı ve olayları vahyin penceresinden değerlendirmeyerek yıldızlara da farklı anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin yağmurun yağmasını yıldızların batıp doğmasına bağlamışlardır. Bununla alakalı olarak Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a) (öl. 78/697) şöyle bir olay anlatır: Rasûlullah (s.a.s), Hudeybiye’de yağmurlu bir gecenin ardından bize sabah namazı kıldırıldı. Namazı bitirince yüzünü cemaate döndü ve: “Allah Teâlâ şu anda ne buyurdu biliyor musunuz?” diye sordu. Sahâbîler: “Allah ve Resûlü daha iyi bilir” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Buyurdu ki: Kullarımdan bir kısmı bana iman ederek sabahlarken bir kısmı da kâfir olarak sabahladı. Allah’ın fazlı ve rahmeti (bize olan merhameti) vesilesi ile yağmur yağıyor diyenler bana iman etmiş, yıldızlara da iman etmemiştir. Filan ve filan yıldızın batıp doğması sayesinde yağmur yağıyor diyenler ise beni inkâr etmiş, yıldızlara iman etmiştir” buyurdu.¹¹⁷

Câhiliyedeki bir diğer anlayış da yıldızların kaymasını büyük bir kişinin doğumuna veya ölümüne bağlama inancıdır. Bununla alakalı olarak Abdullah b. Abbâs (r.a), Ensar’dan bir kişinin kendisine şöyle bir olay anlattığını haber vermektedir: “Bir gece Rasûlullah (s.a.s) ile otururken bir yıldız kaymış ve ortalık aydınlanmış. Rasûlullah da onlara, “Câhiliye devrinde bunun gibi bir yıldız kaydığında sizler ne derdiniz?” diye sordu. Onlar, “Bizler bu gece büyük bir kişi doğdu ya da öldü” derdik diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), “Şüphesiz ki yıldız hiç kimsenin ölümü ve hayatı dolayısı ile kaymaz. Lakin Rabbimiz bir işi hükmettiği zaman arşı taşıyan melekler (hameletü’l-arş) onu tesbih ederler. Sonra onların arkasından gelen sema ehli tesbih eder. Nihâyet bu tesbih şu dünya sema ehline ulaşır. Sonra arşı taşıyan meleklerin ardından gelenler, arşı taşıyan meleklerle Rabbimizin buyruğu nedir? diye sorarlar. Onlar da Rabbin buyurduğu şeyi haber verirler. Böylece semalar ahalisinin bir kısmı diğerinden haber ister. Nihâyet o haber şu dünya semasına ulaşır. Bu esnada cinler, kulak hırsızlığı yapıp süratle bir şey kaparlar da bunu kendi dostlarına fırlatırlar ve bu yıldız ile

¹¹⁵ Yavuz Unat, “Yıldız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/534-538.

¹¹⁶ Müslim, “Fedâilu’s-Sahâbe” 207.

¹¹⁷ Buhârî, “Ezan” 156.

kendileri taşlanırlar. İşte kendisinde hiç tasarruf yapmayıp getirdikleri şey sabit ve vâkidir. Ancak onlar buna yalan karıştırırlar ve artırma yaparlar.”¹¹⁸

İlk olarak şunu ifade etmek gerekir ki yıldızın doğması veya kayması Allah’ın koymuş olduğu eşsiz düzenin bir parçasıdır. Konu ile alakalı Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Gece, gündüz, güneş ve ay Allah’ın varlığının delillerindendir. Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer gerçekten Allah’a kulluk ediyorsanız, onları yaratan Allah’a secde edin.”¹¹⁹

Âyette de ifade edildiği üzere yıldızlar, Allah’ın yaratmış olduğu ve O’nun varlığının alameti olan şeylerdir. Bunlara ilahlık vasfı yüklemek, onlara bakarak geleceğe dair bilgiler vermeye çalışmak, gayba ait bilgilere muttali olma çabası olarak görüldüğünden yasaklanmıştır.¹²⁰

Halk dilinde yıldız kayması olarak bilinen şey, şeytan ve cinlerin semadan kovulmasıdır. Bu hâdise Kur’ân’da şöyle anlatılmaktadır: “Biz en yakın göğü ziynetlerle, yıldızlarla donattık. Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk. Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taş tutulurlar. Onlar için sürekli bir azap da vardır. Ancak onlardan söz kapan olur. Onu da delip geçen bir alev izler (ve yok eder).”¹²¹

Âyette de ifade edildiği üzere cinler ve şeytanlar meleklerin kendi aralarında konuştukları şeyleri duymak için mücadele ederler. Haberi almak için semaya çıktıklarında “şihâb” denilen meteoritler¹²² üzerlerine atılarak çıkmaları engellenir. Hadiste geçtiği üzere bazı bilgileri almış olsalar bile bunlara ilaveler yaparak o bilgiyi tahrif ederler. Konu ile alakalı olarak Ashâb’dan biri Hz. Peygamber’e (s.a.s) kâhinlerin bazı zaman vakıya mutabık şeyler söylediğini ifade edince Efendimiz Aleyhisselâm şöyle cevap vermiştir: “Bu kelimeler cinlerden işitilmiştir. Cin, o kelimeyi kulak hırsızlığı yaparak süratle dostunun kulağına tavuğun tekrar tekrar seslenmesi gibi eğilip boşalır. Onlar da bu sözün içine yüzden fazla yalan karıştırırlar”¹²³ buyurarak cinlerden alınan bu haberlerin içerisine çokça yalan karışmış

¹¹⁸ Müslim, “Selam” 124.

¹¹⁹ Fussilet 41/37. (Bu âyet secde âyetidir.)

¹²⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*, çev. İbrahim Koçşalı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 4/619.

¹²¹ es-Sâffât 37/6-10.

¹²² Atmosfere girdikten sonra yeryüzüne ulaşip yere düşen gök taşlarına verilen isimdir.

¹²³ Müslim, “Selam” 123-124.

¹²³ Fussilet 41/37.

¹²³ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 4/619.

¹²³ es-Sâffât 37/6-10.

¹²³ Atmosfere girdikten sonra yeryüzüne ulaşip yere düşen gök taşlarına verilen isimdir.

¹²³ Müslim, “Selam” 123.

haberler olduğunu ifade etmektedir. Ezherî (öl.370/980), “Hz. Peygamber peygamber olarak gönderildikten sonra sema alev toplarıyla korundu. Cin ve şeytanların semadan bir şeyler dinleyip kahinlere ilkâ etmeleri engellendi. Bu şekilde Allah, kahinlerin batıllarını, hak ile batılı birbirinden ayıran Furkân’la ortadan kaldırdı. Allah (c.c), peygamberine gönderdiği vahiy ile kahinlerin bilmekten aciz kaldığı şeylerden dilediği gaybı bildirmiştir.” diyerek konuya ışıktutmuştur.¹²⁴

Buradan da anlaşılıyor ki yıldızlar, sanıldığı gibi metafizik güçlere sahip değildir. Gökyüzünün kandilleri olarak Allah’ın kendilerine tayin etmiş olduğu görevi yerine getirmektedirler. Yıldız ve diğer gök cisimlerinin insanın üzerinde bir etkisi yoktur. Bugünkü bazı astrolojik yorumlara bakıldığında gayba ait bilgiler verme iddiasında olduğu için bu durum, İslâm’ın kabul etmediği bir şeydir. Gaybı ne göktekiler ne de yerdekiler bilir, bu bilgi sadece Allah aittir.¹²⁵

Bugün burç veya yıldız falı adı altında insanları doğdukları tarihe göre sınıflandırıp hayatları hakkında yorum yapmak İslâm’ın kabul etmediği ve âlimlerin şiddetle kaçınılmasını tavsiye ettiği bir şeydir.¹²⁶ Bu sebeple dilimizdeki karşılığı “yıldız falcılığı” olan astroloji¹²⁷ hakkında çalışma yapmak ve bu alanda ilgilenen kişilerin verdikleri bilgilere itibar etmek hoş karşılanmamıştır.

Günümüzde de yıldız kaydığında “bir dilek tut” şeklinde yaygın bir anlayış vardır. Yukarıda ifade edildiği gibi bir niyet taşımadan söylenmiş bile olsa bu sözleri söylemek uygun değildir.

Câhiliye dönemi Araplarının yıldızlara ve gök olaylarına ilişkin inançlarına dair birçok detay yer almaktadır. Öncelikle, bu dönemde yıldızlar üzerinde birçok farklı anlam yükledikleri görülmektedir. Yıldızların doğumu veya kayması gibi olaylar, toplumda büyük bir kişinin doğumu veya ölümüne işaret olarak yorumlanmıştır. Ancak İslâm öğretisi, bu tür yorumların yanlış olduğunu ve yıldızların Allah’ın yarattığı kusursuz bir düzenin parçaları olduğunu vurgulamaktadır. Hadislerde de ifade edildiği gibi, yıldızların kayması gibi doğa olayları, Allah’ın emri doğrultusunda gerçekleşen normal süreçlerdir. Câhiliye dönemindeki bazı inanışlar, cinlerin veya şeytanların gök olaylarını manipüle ettiğine dair yanlış bir anlayışı yansıtmaktadır. Ancak İslâm öğretilerine göre, yıldızlar Allah’ın varlığının birer delili olarak

¹²⁴ Ebü’t-Tayyib Muhammed Şemsü’l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd alâ Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk. Râid b. Sabri b. Ebî Alfah (Ürdün: Beytü’l-Efkârü’d-Devliyye, 1430/2009), 1668

¹²⁵ en-Neml 27/65.

¹²⁶ İlhan Kutluer, “Burç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/422-424.

¹²⁷ *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “Astroloji” (Erişim 10 Şubat 2023).

kabul edilmekte ve onlara ilahlık vasfı yüklenmemektedir. Ayrıca, yıldızların fal veya astroloji gibi uygulamalarda kullanılmasının İslâm'ın kabul etmediği bir uygulama olduğu vurgulanmaktadır. İslâm, gaybı sadece Allah'ın bilebileceğini ve bu tür uygulamaların yanlış olduğunu öğretmektedir. Dolayısıyla, yıldızlar hakkında geleceği tahmin etmeye çalışmak veya fal okumak gibi eylemler İslâm'ın reddettiği bir pratik olarak kabul edilmektedir. İslâm, yıldızları Allah'ın yarattığı kusursuz bir düzenin parçaları olarak görürken, bu tür doğa olaylarının fal veya astroloji gibi uygulamalarda kullanılmasını reddetmektedir.

Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre Resûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Hastalıklar mutlaka bulaşır diye bir kayıt yoktur. Ölüler intikamları alınsın diye kabirleri başında baykuş kılığında beklemez. Yıldızlar yağmur yağdırma kudretinde değildir ve hastalıklarınızın sebebi karınlarınızın içinde peyda olduğunu düşündüğünüz yılanlar değildir.”¹²⁸

Bu hadiste görüleceği üzere Allah'ın Rasûlü (s.a.s) câhiliye de yaygın olan anlayışlara işaret etmektedir. Burada yasaklanan şeyler batıl inançları tasvir etmektedir. Hadiste geçen “Hastalıklar mutlaka bulaşır diye bir kayıt yoktur” ifadesinden maksat, hastalığın da sağlığın da aslî olarak Allah'ın iradesinin bir tezahürü olduğunu vurgulamaktır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) buradaki açıklaması tıbbî bir açıklamadan ziyade olayın itikadî yönü ile alakalıdır. Nitekim konu ile alakalı Kirmânî (öl. 786/1384) şöyle açıklama yapar:

“...Bu bağlamda hadisin, insanların hastalıklı bir kimseyle karşılaştıklarında kendilerinin de hastalıktan etkilenmeleri halinde, hastalığı da sağlığı da verenin Allah olduğu bilincini ihmâl ederek, hastalığın kendiliğinden sirâyet etmiş olabileceği düşüncesine sahip olma ihtimallerine karşı bir beyan olduğu ifade edilmektedir.”¹²⁹ Bir diğer câhiliye anlayışı ise öldürülen bir insanın intikamı alınmadığı takdirde başından çıkan bir kurtçuğun veya ölüden tecessüm eden bir baykuşun günlerce mezarı başında beklediği şeklindeydi. Bir diğer câhiliye anlayışı ise yukarıda ifade etmeye çalıştığımız yıldızlar ile alakalı meseledir. Onlar yıldızlara özel bir anlam verir, kendilerine şans getirdiğine ve bazı zaman yağmurla ödüllendirip bazı zaman ise yağmur göndermeyerek cezalandırdığına inanırlardı.¹³⁰

Bütün bu anlayışların yüzeysel boyutu ile meşgul olmayan Hz. Peygamber (s.a.s) olayın itikadî bir mesele olduğunu ve bu inancın değiştirilmesi gerektiğini, yukarıda zikredilen bütün hususların sahibi ve irade edip yapanın Allah olduğu inancı bu hadis ile vurgulanmaktadır.

¹²⁸ Müslim, “Selam” 106.

¹²⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Kirmânî, *el-Kevakibü'd-derari fi şerhi Sahihi'l-Buhari*, thk. Muhammed Muhammed Abdüllatîf (Mısır: el-Matba'tü'l-Behîyyetü'l-Mısriyye, 1356/1937), 21/44-45.

¹³⁰ Müslim, “Selam” 124.

Bu arzunun bir göstergesi olarak Câhiliye Arapları, adına *ezlâm* denilen, üzerlerinde evet veya hayır yazılı okları çekerler, atacakları adımı ve yapacakları işlerin hayırlı mı hayırsız mı olduğuna bu oklardan çıkacak sonuca göre verirlerdi.¹³⁶

Hz. Peygamber (s.a.s), bahsi geçen hadiste de ifade edildiği gibi bu ve benzeri anlayışları yasaklamış, bu inançla bir şeyleri yapmayı veya yapmamayı hoş karşılamamıştır. Günümüzde de buna benzer anlayışlar mevcuttur. Örneğin ülkemizde horozun vakitsiz ötüşünün kötüye yorulması, kara kedinin insanın önünden geçmesinin uğursuz sayılması, baykuş öttüğünde evden cenaze çıkacağına inanılması, karga ötüşü ile bela geleceği düşüncesi gibi pek çok uğursuz sayma âdeti ve anlayışı vardır.

Allah'ın Rasûlü (s.a.s) uğursuzluğun olmadığını, onun yerine hayra yormanın daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Hz. Enes'den (r.a) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “Hastalığın kendiliğinden bulaşması yoktur. Uğursuzluk da yoktur. Ben başınıza bir şey geldiğinde hayra yormanızı tercih ederim” Sahâbîler: - Hayra yorma (tefe'ül) nedir? dediler.- “Güzel, olumlu sözdür (olumlu düşünmedir)” buyurdu.¹³⁷

İslâm anlayışına göre bir kimse, olumsuz bir durumla karşılaştığında, bu durumu uğursuzluk olarak adlandırmak yerine, “bunda da vardır bir hayır” anlayışıyla Rabbine teslimiyet göstermelidir. Uğursuzluk kavramıyla başa çıkmak için, bireyin bu durumu aşmak amacıyla şu âyeti zihinsel olarak benimsemesi önemlidir: “De ki: “Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler.”¹³⁸ Bu âyet, olumsuz durumların kökenine dair kapsamlı bir anlayışa işaret ederek, kişiyi Rabbinin hikmetine güvenmeye ve yaşanan zorlukların ötesinde bir anlam arayışına yönelmesine teşvik etmektedir.

Bunun yanı sıra gelecekte haber verme şeklinde ortaya çıkan “fal” gibi meseleler de Câhiliye Arapları arasında yaygındı. İnsanın meçhule ve geleceğe olan merakı bu uygulamayı yaygınlaştırmış ve kendisini, “gelecekte haber veren” anlamına gelen kâhin, sihirbaz, falcı olarak isimlendiren bir meslek grubu ortaya çıkmıştır. Bu kişilerden bazıları kendisine ait bir cin olduğunu ve kendisine haber getirdiğini iddia eder; bazıları da kendisine gelip bir şey soranın konuşmasından, fiilinden ve davranışlarından hareketle bazı şeylerin vuku bulacağını iddia ederlerdi. Aynı zamanda bir şey çalındığında veya kaybolduğunda da bu kişilere başvurulur, onların bunları bulacağı düşünülürdü.¹³⁹

¹³⁶ el-Mâide 5/3, 90.

¹³⁷ Müslim, “Selam” 102; Buhârî, “Tıb” 19.

¹³⁸ et-Tevbe 9/51.

¹³⁹ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd alâ Sünen-i Ebî Dâvûd*, 1668

Fal, bazı alet ve yöntemlerle tahminlerde bulunma, yaşanan zamanla ve gelecekle ilgili yorumlarda bulunma demektir. Kehanet ile ortak olan yönleri varsa da fal, özü itibarıyla diğerlerinden farklıdır.¹⁴⁰ Kehânet faldan daha kapsamlı olup falcılıktaki gibi bir alet kullanılmadan sadece sezgi gücü ile de yapılıyor olması onu falcılıktan ayırmaktadır. *Kehânet*, kişiye özgü yeteneklerle ya da bazı varlıklar yardımıyla geleceğe dair yapılan tahmindir.¹⁴¹

Câhiliye Araplarına göre ruhlar, dünyanın idaresinde tanrının yardımcılarındırlar. Bunlarla uğraşan kâhinler ise Câhiliye’de önemli bir konuma sahip kişilerdi. Onların ihtilafları çözdüğü, hırsızlık, zina ve adam öldürme gibi işleri aydınlattığı, kaybolan kişileri bulduğu ve hastalara şifa verdiğine inanılırdı.¹⁴²

Tevhid inancına aykırı olduğundan kehanet, falcılık gibi şeyler İslâm dininde yasaklanmıştır. İslâm’a göre gaybı sadece Allah bilir. Cinler gaybı bilemezler. İnsanların cinlerden aldıkları haberlere itibar etmemeleri gerekir.¹⁴³ Bununla alakalı olarak Allah Teâlâ, Süleyman’ın (a.s.m) örneğini vererek bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi. Süleyman’ın cesedi yıkılınca cinler anladılar ki, eğer gaybı bilmiş olsalardı aşağılayıcı azap içinde kalmamış olacaktı.”¹⁴⁴

H. Peygamber (s.a.s) de bilgi edinmek maksadı ile kâhinlere giden Allah’ın dinîni inkâr etmiş olacağını ifade etmiştir. Ebû Hüreyre’den (öl. 58/678) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “Kim gaibden haber verdiğini iddia eden kimseye (kâhine) gelir ve kâhinin söylediklerini tasdik ederse, Allah’ın Muhammed’e indirdiğinden dışarı çıkmıştır.”¹⁴⁵

İslâm kehanet, büyü ve fal ile ilgili hükümlerini açık ve belirgin bir şekilde ortaya koymasına rağmen ne yazık ki, İslâm dünyasında, câhiliye dönemindeki Araplar’da gözlemlenen benzer anlayışların varlığına şahit olunabilmektedir. Günümüzde hem halk kitlesi hem de toplumda etkili olan önemli şahsiyetlerin kâhinlere başvurduğu bir gerçektir. Bu noktada Müslüman kişilere düşen sorumluluk, bu tür hurafelere itibar etmemek ve sahih din anlayışının toplumda hâkim olması için etkin bir mücadele yürütmektir.

¹⁴⁰ Mehmet Aydın, “Fal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/134-138.

¹⁴¹ Ömer Faruk Harman, “Kâhin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/170-171.

¹⁴² İlyas Çelebi, “Kâhin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/171-172.

¹⁴³ Azîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd alâ Sünen-i Ebû Dâvûd*, 1668

¹⁴⁴ Sebe, 34/14.

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Tıb” 21; İbn Mâce, “Tahâret” 122.

Kişiyi kâhinlere götüren en temel etken başına gelecekleri bilme arzusudur. İşte Hz. Peygamber (s.a.s), insanların bu ihtiyacını bildiğinden dolayı onlara bir iş yapmak istediklerinde, Allah’a sığınmalarını tavsiye etmiştir. Adına İstihâre denilen bu uygulama, Efendimiz Aleyhisselâm’ın da sıklıkla başvurduğu tevhiî bir yöntem idi. Âlimlerin sünnet veya müstehap olarak değerlendirdikleri¹⁴⁶ bu uygulamanın meşruiyeti şu hadistir:

Câbir b. Abdullah (öl. 78/697) şöyle demiştir: Rasûlullah, Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi işlerimizin tamamında bize istihâreyi öğretiyor ve şöyle diyordu: “Biriniz herhangi bir iş yapacağı zaman farz namazı dışında iki rek’at namaz kılsın ve arkasından şu duayı yapsın: Allahım! Senden, senin ilim ve kudretinden hayır beklerim. Senin büyük lutfundan talep ederim. Sen kâdirsin, benimse gücüm yetmez, sen bilirsin, ben bilmem. Sen bütün gizlilikleri bilersin. Allahım! Şu benim işim dinîm için, dünyam ve âhiretim için senin ilminde hayır diye yer almışsa onu bana nasip et, onu kolaylaştır ve uğurlu kıl. Eğer şu işim dinîm için, dünya ve âhiretim için senin ilminde kötü diye yazılmışsa onu benden, beni de ondan uzaklaştır. Hayır nerede ise onu nasip et ve gönlümü ona yönelt!” Hz. Peygamber sözüne devamla, ‘İstihâreyi yapan kişi bu sırada işini de söylesin’ dedi.¹⁴⁷

Câhiliye uygulaması olan ve yukarıda sayılan hususlara alternatif olarak Hz. Peygamber (s.a.s) istihâreyi ashâbına öğretmiş ve atacakları adımlarda Allah Teâlâ’ya güvenip dayanmalarını, işlerinin sonucunu O’na havale etmelerini öğretmiştir.

O devrin insanın uğursuz olarak kabul ettiği şeylerden bir kısmı da şu şekildedir: Abdullah b. Ömer (r.a)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “Cahiliyye döneminde insanlar at, kadın ve evde uğursuzluk olduğunu kabul ederlerdi.”¹⁴⁸

Kadın, ailenin en temel unsuru olduğu gibi medeniyetlerin de kurucusudur. Çünkü her kişi, bir kadının çocuğudur. Bu önemine rağmen kadının tarihi süreç içerisinde hak ettiği yeri alamadığı görülmektedir.

İslâm öncesi toplumlara bakıldığında kadın genelde değersiz bir eşya olarak görülmüştür. Örneğin Konfüçyanizm’e göre kadın alınıp satılan bir eşya, kocasının vefatından sonra yaşam hakkı olmayan bir varlıktır. Yahudi anlayışına göre kadın kıyamete kadar lanetli olarak görülür. Kadınların özel günlerinde onları pis kabul edip pişirdikleri yemeği yemezken yanlarına da yaklaşmazlar. Hristiyanlar da kadına değer vermemiş, bu konuda Yahudiler’den daha da ileri gitmişlerdir. Onların anlayışına göre kadın, günahın anası, fitnenin kaynağıdır.

¹⁴⁶ Salim Ögüt, “İstihâre”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/333-334.

¹⁴⁷ Buhârî, “Da‘avât”, 49, “Tevhid”, 10; İbn Mâce, “Namaz”, 188.

¹⁴⁸ Nesâî, “Hayl” 5.

Şeytana ve onun ayartmalarına açılan bir kapıdır. Fransızlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s) gençlik dönemlerine rastlayan bir tarihte kadının insan olup olmadığını tartışmış ve tartışmanın sonucunda erkeğe hizmet için yaratılan bir insan olduğu kanaatine varılmıştır.¹⁴⁹

Câhiliye devri insanının kadına bakış açısı da genelde olumsuzdur. Ancak bu Câhiliyedeki her kadının değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim câhiliyedeki toplum yapısına göre kadın hür ve cariye olarak ikiye ayrılmakta, hür kadınlar da kendi içinde soylu bir aileye mensup olup şehirde yaşayan kadınlar ile geçimini hayvancılıkla sağlayan taşralı kadınlar olarak iki kısma ayrılmaktadır. Soylu bir aileye mensup olan kadınlara hürmet edilir, sözlerine de itibar edilirdi.¹⁵⁰

Soylu bir aileye mensup dışındaki kadınlara çoğu defa Hristiyanlıktaki anlayışa benzer olarak erkekleri yoldan çıkartan bir güç olarak bakılırdı. Görüşlerine değer verilmez, akılsız varlıklar olarak görülürdü. Kadın ancak çocuk doğurduktan sonra aile üyesi olarak muamele görürdü. Bununla beraber kız çocuklarına önem verilmez, uğursuzluk ve utanılacak bir durum olarak görülürdü. Bu anlayış Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: “O kadar ki, onlardan birine bir kız çocuğunun dünyaya geldiği müjdelense üzüntüden yüzü simsiyah kesilir, içi öfkeyle dolar. Kendisine verilen müjdenin güya kötülüğü yüzünden halktan gizlenir, köşe bucak kaçır. Şimdi ne yapsın: Böyle alçaltıcı bir duruma rağmen o bîçareyi yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün?”¹⁵¹ Şuna bakın, ne kötü hüküm veriyorlar!”¹⁵²

Günümüzde de maalesef kadına hak ettiği değer verilmemektedir. Modern Batı düşüncesinin etkisi ile kadın, ne kadar hür olduğu ifade edilse de cinsel bir meta olarak görülmektedir. Modernizm'de kadın adeta reklam objesi olarak görülmekte, pazarlama aracı olarak kullanılmaktadır. Bu duruma ise “kadının zincirlerinden kurtulması” adını vererek kadına hak ettiği değer(!)in verildiği ifade edilmektedir. Çalışan kadın hür ve modern olarak görülürken, anne rolündeki kadın ise esaret(!) altında görülmektedir.

İslâm'da kadına verilen değere bakıldığında ise konunun yukarıda ifade edilen diğer anlayışlardan farklı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. İslâm'a göre kadın, bir bütünü tamamlayan diğer yarıdır.¹⁵³ Erkek ve kadın bir elmanın iki yarımı gibidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık. Soyunuz sopunuzla

¹⁴⁹ Ramazan Aksoy, “İslam Öncesi Toplumlarında ve İslâm'da Kadının Statüsü”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 1/15 (Haziran 2021), 23-27.

¹⁵⁰ Nitekim Risâlet'in ilk yıllarında ve sonrasında Ebû Süfyan 'ın (öl. 31/651-52) bir karar alacağı zaman eşi Hind bint Utbe'ye (öl. 14/635) danıştığı ve istişare meclisinde ona da yer verdiği bilinen bir gerçektir.

¹⁵¹ Ayette geçen “Mev'ûde” kelimesi Cahiye döneminde diri diri toprağa gömülen kızlar için kullanılan bir kavramdır. Câhiliye devrindeki bazı kabileler, bazı gerekçelere dayanarak böyle bir insanlık suçu işlemişlerdir.

¹⁵² en-Nahl 16/59.

¹⁵³ Ebû Dâvûd, “Tahâret” 95.

birbirinize karşı övünesiniz diye değil, birbirinizi tanıyıp kaynaşasınız diye sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah katında en şerefliiniz, Allah’a karşı saygısı, korkusu ve O’nun yasaklarından kaçınıp emirlerine itaati en yüksek olanınızdır. Hiç şüphesiz Allah, her şeyi hakkiyle bilir, her şeyden haberdârdır.”¹⁵⁴

Âyette üstünlüğün ve Allah’ın rızasının cinsiyet ve bir millete mensubiyet ile olamayacağı, sadece Allah’tan hakkıyla korkmak ile olduğu ifade edilmektedir. Kadın ve erkek birbirinin örtüsü¹⁵⁵, dışarıya karşı birbirlerine sığınacakları limanlarıdır.

Genel bir anlayış olarak günümüzde kadın ve erkeğin her durumda eşit olduğu ifade edilmektedir. Ancak öncelikle belirtilmelidir ki, kadın ve erkek, yaratılış ve mizahtan kaynaklanan farklılıklara sahiptirler; bununla birlikte, birbirlerinin eşleri ve tamamlayıcılarıdır. İnsan olma, yaratılış, mükellefiyet ve yapılan iyiliklere verilen karşılık açısından değerlendirildiğinde, kadın ve erkek eşit statüdedirler. Her iki cins de aynı cennete taliptirler. Erkek veya kadın, sâlih bir amel işlediğinde, bu iyilik karşılığında aynı seviyede ödüllendirilir.¹⁵⁶

İslâm, kendisinden önceki din ve sistemlerden farklı olarak kadına değer vermiş, ona mirastan pay vermiş, toplum içerisindeki statüsünü artırmış, hukuksal anlamda şahitliğini kabul etmiş ve cenneti annenin ayağının altına sermiştir.¹⁵⁷ Bununla beraber Hz. Peygamber (s.a.s) Vedâ hutbesinde kadınlar konusunda erkekleri şöyle uyarmıştır: “Ey İnsanlar! Sizin kadınlar üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerlerinizde hakları vardır...”¹⁵⁸

Tarihe, özellikle de câhiliye dönemine yönelik bir analiz yapıldığında, İslâm’ın kadın konusundaki tutumunun devrim niteliğinde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Ancak, bu değerlendirme yapılırken, kadının kendisini bir “put” haline getirmemelidir. Kadın haklarının savunulması, erkeği değersizleştiren bir perspektiften uzak durmalı; aksine, erkek ve kadının belli sorumluluklar çerçevesinde, saygı, sevgi ve itaat esaslarına dayalı olarak birlikte dünya yükünü paylaşan bireyler olarak ele alınmalıdır.

Câhiliye insanın uğursuz kabul ettiği bir diğer şey ise at ve meskendir. Bu anlayış doğrultusunda hareket eden insanlar, yaşamlarını yakından etkileyen mesken ve binekte de olumsuz bir şey ile karşılaştıklarında onu uğursuz olarak kabul eder ve ondan uzak dururlardı.

¹⁵⁴ el-Hucurât 49/13.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/187.

¹⁵⁶ Bk. en-Nahl 16/97.

¹⁵⁷ İbn Câhime (r.a) bir gün Hz. Peygamber’e (s.a.s) geldi ve: “Ey Allah’ın Resulü, ben gazveye (cihad) katılmak istiyorum, bu konuda sizinle istişare etmeye geldim” dedi. Resûlullah (s.a.s): “*Annen var mı? (hayatta mı?)*” diye sordu. “Evet” deyince, “*Öyleyse ondan ayrılma, zira cennet onun ayağının altındadır*” buyurdu. (Nesâî, “Cihâd” 25)

¹⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik” 57

İslâm anlayışına göre ise at ve evin bizatihi kendisi uğursuz değildir. Bir nimetin hayır veya şer olması kişinin taşıdığı niyet ile alakalıdır. Bununla alakalı olarak Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “At üç amaç için kullanılır. Buna göre ata sahip olmak kimisi için sevaptır, kimisi için örtüdür ve bazı kimseler için ise şerdir. Allah yolunda kullanmak üzere hazırlanan bir at, yemiş yerken bile sahibine hayır kazandıran bir vasıtaadır. Böyle bir kimse için at hayırdır. Müslümanlara karşı övünmek, caka satmak ve gösteriş yapmak üzere bakılan at ise sahibi için azaptır. Bu iki amaçtan biri olmadan sahip olunan at ise sahibi için örtüdür.”¹⁵⁹

Aynısı ev için de söylenebilir. İçerisinde Allah’ın anılmadığı, vahiyden uzak bir ev kişi için şer ve mutsuzluk sebebi olabilirken; Allah’ın anıldığı, emir ve yasakların uygulandığı ev ise hayır ve huzurun kaynağı olabilir. Buradan hareketle denilebilir ki; hayrın ve şerrin kaynağı Allah Teâlâ olduğuna göre, eşyanın kendisi uğurlu veya uğursuz değildir. İslâm âlimleri bu noktada Allah’tan başkasının tesirinin olabileceği inancının batıl olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹⁶⁰ Herhangi bir nimetin iyiye kullanılması hayır, kötüye kullanılması ise şerre alamettir. Bunun yanı sıra bazı âlimler evdeki uğursuzluğu/şansızlığı evin dar olması, komşularının kötü olması, camiye uzak olup ezanın duyulmaması olarak da ifade etmişlerdir.¹⁶¹

Genel olarak bakıldığında Câhiliye Araplarının, kuş uçurtma gibi yöntemlerle bir işin uğurlu veya uğursuz olduğunu inancına sahip oldukları görülmüştür. Ancak İslâm’da, uğursuzluk inancı reddedilmiş ve her olayın Allah’ın takdirine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Hz. Peygamber’in öğretileri, insanların olumsuzlukları uğursuzlukla değil, Rabblerine teslimiyetle karşılamaları gerektiğini öne sürer. Câhiliye döneminde yaygın olan fal ve kehanet gibi uygulamalar İslâm’da yasaklanmıştır. İslâm’a göre, gaybı sadece Allah bilir ve cinler gibi varlıkların insanlara gelecek hakkında bilgi vermesine inanmak İslâm’ın temel prensiplerine aykırıdır. Câhiliye döneminde kadınlar, genellikle değersiz bir varlık olarak görülüyor ve aşağılanıyordu. Ancak İslâm’ın gelmesiyle kadınların statüsü yükselmiş, miras hakları tanınmış, hukuki açıdan şahitlik kabul edilmiş ve annenin önemi vurgulanmıştır. İslâm, erkek ve kadını eşit yaratıklar olarak görür ve her ikisinin de birbirini tamamlayan varlıklar olduğunu öne sürmektedir. İslâm’a göre, bir eşyanın veya olayın hayır veya şer olması, kişinin niyetiyle alakalıdır. Örneğin, at bir kişi için hayır, başkası için şer olabilir. Bu durum, kişinin niyetine ve o eşyayı nasıl kullandığına bağlıdır. Ev veya meskenin uğursuz olup olmaması, içerisinde

¹⁵⁹ Buhârî, “Cihad” 48.

¹⁶⁰ Ebü’l-Hasen Nûreddîn Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî et-Tettevî, *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’n-Nesâ’î*, thk. Sıddîk Cemil Attâr (Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1426/2005), 865.

¹⁶¹ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî li-şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdülaziz Hâlidî (Lübnan: Dâru’l-Kütüb el-İlmiyye, 1416/1996), 6/350-351.

Allah'ın anıldığı, emir ve yasakların uygulandığı bir ortamla ilişkilidir. İslâm'a göre, bir evin uğursuz olup olmaması, Allah'a yönelik ibadetlerle ve iyi niyetlerle dolu olmasına bağlıdır. İslâm'ın gelişiyle birlikte Câhiliye döneminin birçok hurafesi reddedilmiş ve insanlara doğru yolu gösteren bir din olarak kabul edilmiştir. İslâm'ın öğretileri, insanların Allah'a teslimiyetini ve doğru niyetle yaşamalarını öne çıkarır, hurafelerden ve batıl inançlardan uzak durmalarını tavsiye eder.

2.2. İbadet/Hukuk le İlgili Hadisler

2.2.1. Âşûrâ Orucu

Oruç, kelime olarak “bir şeyden uzak durmak” demektir. Terim olarak ise “bir kişinin ibadet maksadı ile (Allah rızası için) tan yerinin ağarmasından güneşin batışına kadar yeme-içme ve cinsel ilişkiden uzak durması”dır.¹⁶² Oruç İslâmiyet'ten önceki dinlerde de mevcut bir ibadetti. Câhiliye Arapları da belli günlerde oruç tutarlardı.

Abdullah b. Ömer (r.a), Rasûlullah'ın (s.a.s) Âşûrâ günü hakkında şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “O, cahiliyye insanının oruçlu geçirdiği bir gündü. (O günü) oruçlu geçirmeyi isteyen oruç tutsun. (Âşûrâ orucunu) terk etmek isteyen de bıraksın.” (Nâfi' şöyle demiştir): Abdullah b. Ömer, Âşûrâ orucunu sadece (adet edindiği) oruca denk geldiği (için) tutardı.¹⁶³

Âşûrâ gününün hangi gün olduğu konusunda bazı ihtilaflar olsa da çoğunluk bugünün Muharrem ayının onuncu günü olduğunu kabul etmektedir.¹⁶⁴ Hz. Peygamber'in ve ashâbının, ramazan orucu farz kılınana kadar bu orucu tuttuğu, ramazan orucu farz kılınınca da tutup tutmama noktasında muhayyer bırakıldıkları aktarılmaktadır.¹⁶⁵ Âlimler, Muharrem'in onuyla beraber on birinci veya dokuzuncu günle beraber tutulmasını, Yahudilere benzememek için güzel görüp tavsiye etmişlerdir. Bugünde Mekke ahâlisi gibi Yahudiler de oruç tutardı. Bazı müsteşrikler âşûrâ orucunu Yahudi kaynaklı olarak görseler de bu orucu Hz. İbrâhim'in şeriatına ya da İslâm öncesi Arap temellerinden biri olarak görmek daha isabetli olacaktır.¹⁶⁶

Daha önce de belirtildiği üzere Câhiliye dönemi, İslâm öncesi Arap toplumunun kültürel ve dinî pratiklerini içerir. İslâm'ın doğuşundan önce, Arap Yarımadası'nda farklı inanç

¹⁶² Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/414-416.

¹⁶³ Müslim, “Sıyâm”, 19.

¹⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî* çev. Halil Aldemir, Soner Duman (İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2013), 4/526.

¹⁶⁵ Ali Bardakoğlu vd., *İlmi Hal* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 1/386.

¹⁶⁶ Emrah Dindi, “Cahiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (Güz 2017), 44.

sistemleri ve adetler mevcuttu. Bu dönemde, Âşûrâ gibi belirli günlerde oruç tutmak da yaygın bir uygulamaydı. Hadislerde de izah edildiği gibi, Âşûrâ günü, cahiliyye insanları arasında oruç tutulan bir gündü. Ancak İslâm'ın ortaya çıkmasıyla birlikte, bu uygulama İslâm toplumunda da devam etti. Hz. Peygamber'in ashâbıyla birlikte bu geleneği sürdürdüğü ve ramazan orucunun farz kılınmasına kadar bu orucu tuttukları bilinmektedir. Hadisler aynı zamanda, Âşûrâ orucunun İslâm öncesi döneme dayandığını ve Câhiliye dönemi Araplarının bu geleneği benimsediğini de belirtir. Bu bağlamda, İslâm öncesi Arap toplumunun inanç ve adetlerini değerlendirildiğinde, Âşûrâ gibi günlerde oruç tutmanın, toplumun dinî yaşamında önemli bir yeri olduğunu görülmektedir. İslâm'ın doğuşuyla birlikte, bu tür gelenekler veya ibadetler İslâm toplumunda yeniden yorumlanmış ve devam ettirilmiştir.

2.2.2. Kurban

Kurban, kelime manası olarak “yaklaşmak, kendisi ile Allah’a yaklaşılacak şey” demektir. Terim olarak ise ibadet niyeti ile, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi ve kesilen hayvanı ifade eder.¹⁶⁷

Kurban ibadeti diğer dinlerde de olduğu gibi Câhiliye Arapları'nın da önem verdiği bir uygulamaydı. Çeşitli vesileler ile tapmış oldukları putlara kurbanlar adarlardı.¹⁶⁸ Nübeyşe (r.a) şöyle demiştir: Bir zat Rasûlullah'a (s.a.s) şöyle seslendi: “Biz cahiliyye devrinde Recep ayında atîre kurbanı keserdik, bu hususta bize ne emir buyurursunuz, dedi. Efendimiz Aleyhisselâm “Hangi ayda olursa olsun Allah için kesiniz. Allah’a itaat edinîz. Fakirlere yediriniz,” buyurdu. O zat, biz Câhiliye devrinde Feri (fera`) kurbanı keserdik. Bu hususta ne emir buyurursunuz, dedi. Hz. Peygamber, “Her saimede ferî kurbanı vardır. Hayvanı yük taşıyacak duruma gelene kadar alaf beslersin.”¹⁶⁹buyurdu.

Kelime manası “kuvvetli olmak, hayvan boğazlamak” gibi anlamlara gelen *Atîre*, Câhiliye Araplarının putlara yakınlaşmak üzere Recep ayının ilk on gününde kesmiş oldukları koyuna verilen isimdir.¹⁷⁰ Bu kurbana “Recebiyye” adı da verilmektedir.

Fera` ise, deve veya koyunun doğurduğu ilk yavru olup, annenin ve neslinin bereketli olması için putlara kurban edilen kurbanlıktır. İmâm Şâfiî (öl. 204/820) ve Hanbelî âlimleri, bu kurbanların Allah rızası için kesildiği takdirde bir mahzurunun olmadığını, burada

¹⁶⁷ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 387.

¹⁶⁸ Ali Bardakoğlu, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/436-440.

¹⁶⁹ Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 20. Ayrıca bk. Nesâî, “Ferağ ve'l-atîra”, 2.

¹⁷⁰ Halit Ünal, “Atîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/79-80.

yasaklananın bu kurbanları putlar için kesmek olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷¹

Ebû Dâvûd (öl. 275/889) ise, bu hadisin nesh olduğu kanaatindedir. Yani önceden Fera' ve Atîre'ye müsaade edilmiş, sonradan da “Bereket için hayvan kesmek (fera`) yok, recebiye (atîre) de yok”¹⁷² hadisi ile bu hüküm ortadan kaldırılmıştır.

İslâm dinî açısından bakıldığında kurban ibadetinin özünde yalnızca Allah'a yönelik bir adanmışlık ve yaklaşma arzusu bulunmaktadır. Kurban, Müslüman için Allah'a yakınlaşma ve O'na kurbiyyet kurma amacını taşımakta, bu bağlamda bir gösterge niteliği taşımaktadır. Müslüman, kurban ibadeti aracılığıyla Rabbine yaklaşacağı için, seçeceği kurban hayvanının niteliklerine özen gösterir. Kesim aşamasına geldiğinde, hayvana zulmetmeden, usulüne uygun bir biçimde kesimi gerçekleştirir. Bu ibadeti yerine getirirken, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in teslimiyetlerini hatırlamak önemlidir. Çünkü bu ibadetin gerçekleştirilmesinde, Allah'a ulaşacak olan tek şey kişinin samimiyeti ve takvasıdır. Bu bağlamda, kurban ibadeti, Allah'a olan bağlılığı güçlendiren ve kişinin içsel bir derinleşme sürecine girmesini sağlayan bir pratik olarak değerlendirilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.”¹⁷³

Kurban ibadeti başta İslâm olmak üzere birçok din ve kültürde önemli bir yere sahiptir. Kurban kesmek özellikle Câhiliye döneminin başlıca ibadetleri arasında zikredilebilir.¹⁷⁴ Câhiliye Arapları, belirli zamanlarda veya önem verdikleri şeylerin olması vesilesi ile hem Kâbe'de hem de Kâbe dışında kurbanlar keserlerdi. Kestikleri kurbanların en yaygın olanları putları için kestikleri kurbanlardı. Onlar, taptıkları putlar için kurban keser, kanlarını ve etlerini putlara ve Kâbe'nin duvarlarına sürerlerdi.¹⁷⁵

Bunun yanı sıra ölen kimseye fayda sağlaması açısından kabir başında ve cinlerden korunmak için de kurban kesilirdi.¹⁷⁶ Enes (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “İslâm'da kabir yanında hayvan kesmek yoktur” Abdurrezzak şöyle dedi: İslâm'dan önce kabirlerin yanında sığır veya koyun kurban ederlerdi.¹⁷⁷

Câhileyyede cömert bir adam öldüğünde kabri başında, ölüye fayda sağlayacağı

¹⁷¹ Ünal, “Atîre”, 4/79-80.

¹⁷² Buhârî, “Akîka” 3-4.

¹⁷³ el-Hac 22/37.

¹⁷⁴ İsmail Narin, “Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 65.

¹⁷⁵ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihi'l-Gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), 16/316.

¹⁷⁶ Bardakoğlu, “Kurban”, 26/436-440.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, “Cenaze” 74.

düşüncesi ile kurban kesilirdi. Allah'tan başkası namına kesilmiş bir kurbanın etinin yenmeyeceği bilinen bir hakikattir. İslâm'da, ölü kurbanı veya kabir kurbanı diye bir kurban çeşidi yoktur. Ancak bir kişi, ölen yakının arkasından, Allah'ın adı anılarak ve O'nun rızası için, sevabı ölüye bağışlanmak üzere kurban kesebilir.¹⁷⁸

Ancak kesilen kurbanın Allah için kesilse bile, kabir başında kesilmemesi daha uygundur.¹⁷⁹ Mezkur olunan hadiste geçtiği üzere Câhiliye âdetlerine benzememe adına böyle bir yol tercih edilmelidir. Kurbanın başka bir yerde kesilerek kabir civarında bulunan ihtiyaç sahibi kimselere dağıtılmasında bir sakınca yoktur.

Netice itibarıyla Câhiliye döneminde kurban uygulaması, toplumun inanç ve adetlerinin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde, kurbanlar çeşitli vesilelerle tapılan putlara adanır ve bu adaklar Kâbe'ye ve dışında da gerçekleştirilirdi. Kurban kesmek, bu dönemde cömertlik ve ibadetin bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Hadislerde belirtildiği gibi, Hz. Peygamber, Câhiliye dönemindeki bu uygulamaları İslâm'a uygun hale getirmiştir. Kurban ibadeti, Allah'a yaklaşma ve adanmışlık duygusuyla gerçekleştirilen bir ibadete dönüştürülmüştür. Kâbe ve putlara adak kesme pratikleri, İslâm'ın ortaya çıkmasıyla yerini Allah'a kurban kesme ibadetine bırakmıştır. Câhiliye döneminde kabir başında ve cinlerden korunmak amacıyla da kurban kesilirdi. Ancak İslâm'ın gelmesiyle bu uygulamaların yerini yeni bir anlayış almıştır. İslâm'da kabir yanında hayvan kesmek uygun görülmemekte ve bu pratikten kaçınılması tavsiye edilmektedir. Ölen bir yakının ardından kurban kesmek, sevabı ölüye bağışlamak amacıyla yapılabilir, ancak kesilen kurbanın Allah'a adanması tercih edilir. İslâm, ölü kurbanı veya kabir kurbanı gibi bir uygulamayı kabul etmez. Bunun yerine, kişinin Allah'ın rızası için kesilen bir kurbanı, sevabını ölen yakınına bağışlaması teşvik edilir. Sonuç olarak, Câhiliye dönemindeki kurban uygulamaları, İslâm'ın gelmesiyle yeni bir anlayışa dönüşmüş ve ibadetin özünü Allah'a yönelik adanmışlık ve yaklaşma arzusu oluşturacak şekilde yeniden tanımlanmıştır.

2.2.3. Miras

Sözlükte “kök, bakiye, birisinden devir alınan eski durum” gibi anlamlara gelen “irs” kökünden türeyen miras kelimesi, terim olarak “ölen bir kimsenin geride bıraktığı mal varlığını düzenleyen kuralların bütünüdür” şeklinde özetlenebilir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim 10 Ağustos 2023).

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 4/182.

¹⁸⁰ Hamza Aktan, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/143-145.

İslâm'dan önce Arap toplumunda mirasçı olmanın iki yolu vardı: Nesep ve antlaşma. Nesep yoluyla sadece erkeklere mirastan pay verilirdi. Mirastan pay sahibi olan bir kişi isterse kendi hakkından kadınlara verebilirdi. Antlaşma yoluyla mirasçı olmak da velâ ve tebennî olarak anılan yöntemle oluyordu. *Velâ*, iki kişinin, ölüm halinde sağ kalanın diğerinin varisi olması, *tebennî* ise, evlat edinme demektir. Buna göre evlatlık olarak alınan birisi, öz çocuk gibi terekede hak sahibi olurdu.¹⁸¹

Hicretle beraber, câhiliye dönemindeki mirasçı olma sebeplerine “hicret” ve “din kardeşliği” şeklinde iki sebep daha eklenmişti. Buna göre birbirleriyle samimi olan muhacir ve ensar akraba olmasalar da birbirlerine varis olurlardı.¹⁸²

Câhiliye döneminde, her alanda olduğu gibi miras konusunda da adaletsizlikler yaşanmaktaydı. İslâm öncesi dönemdeki Mekke’li bir ailenin miras paylaşımı noktasında genelde şu kurallara göre hareket edilirdi:

- a) Sadece baba tarafından yakın olanlar mirasçı olabilirdi.
- b) Anne tarafından akrabalar ve kadınlar mirastan pay alamazdı. Buna ölen kişinin hanımı ve kız çocukları da dahildi.
- c) En güçlü mirasçı ölen kişinin oğullarıydı. Oğlun mirasçılığı diğer akrabaların varlığından hiç etkilenmezdi. Kız çocukların oluşu göz ardı edilir, terekenin tamamı erkek çocuklara intikal ederdi.¹⁸³

Mirasın Kur’ân ve Sünnet’e göre taksimi anlamına gelen ferâiz, İslâm hukukunun en önemli bölümlerinden birisini oluşturmaktadır. Hem Hz. Peygamber (s.a.s) hem de sahâbe bu konuya büyük önem vermiş ve bu ilmin öğretilmesi noktasında birbirlerini teşvik etmişlerdir. Nitekim Allah’ın Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “İlmi öğreniniz ve onu insanlara öğretiniz. Ferâizi de öğreniniz; çünkü o ilmin yarısıdır. Ümmetimin arasından çekilip alınacak ilk ilim o olacaktır.”¹⁸⁴

Miras hukuku, dinin en sıklıkla ihmal edilen alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki hukuki anlaşmazlıklar ve mahkeme davalarına bakıldığında, mirasla ilgili davaların sayısının azımsanmayacak derecede olduğu gözlemlenmektedir. Allah’ın miras konusundaki emirlerinin ihmal edilmesi, birçok aile ve kardeşlik ilişkisinin dağılmasına sebep olmuştur. Bu durum, miras konusunda İslâm hükümlerine

¹⁸¹ Rifat Uslu, “Miras Hukukuna Dair Bir İnceleme: Nisâ ve Enfâl Sûreleri Özelinde”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2020), 145-146.

¹⁸² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 11/386.

¹⁸³ M. Habibur Rahman, “İslam Öncesi Arap Geleneğinin İslam Miras Hukuku’ndaki Rolü”, çev. Abdurrahman Yazıcı, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1/26 (2015), 282-283.

¹⁸⁴ İbn Mâce, “Ferâiz” 1.

başvurulmamasının yarattığı zorlukları acı bir şekilde göstermektedir. İslâm hukukuna uygun bir miras düzenlemesi, aile içi anlaşmazlıkları önler ve adaleti temin eder. Bu nedenle, miras konularında İslâm hükümlerinin hakem olarak belirlenmesi, sadece hukuki sorunların çözümüne değil, aynı zamanda aile birliğinin ve toplumsal dayanışmanın korunmasına da hizmet eder.

Hiz. Peygamber (s.a.s) devrinde de miras meselesi önemini korumuş, özellikle İslâm gelmeden önce taksim edilen miras konusunda zihinlerde sorular dolaşmıştır. Abdullah b. Abbas (öl. 68/687-88) (r.a) bu mesele ile alakalı şöyle demiştir: Hiz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Câhiliye döneminde taksim edilmiş olan her taksim (miras), taksim olunduğu üzere bırakılır. İslâm’ın yetiştiği her taksim de İslâm’ın taksimi üzerine muamele görür.”¹⁸⁵

Allah’ın Rasûlü (s.a.s) bu ifadesi ile Câhiliye döneminde taksim edilen malların geçerliliğinin aynen devam ettiğini ifade etmiştir. Tarihi verilere bakıldığında Mekke döneminde miras hukuku ile ilgili hükümlerin inmediği, hicretten sonra bu hükümlerin indiği görülmektedir.¹⁸⁶ Bu durum da çeşitli soru işaretlerine sebep olmuş, Hiz. Peygamber’in (s.a.s) ifadesi ile çözüme kavuşmuştur.

Netice itibarıyla miras konusu, Câhiliye döneminde ve sonrasında İslâm’ın gelmesiyle birlikte önemli bir değişim ve düzenlemeye tabi tutulmuştur. Câhiliye döneminde mirasın paylaşımında adaletsizlikler ve cinsiyet ayrımcılığı görülmekteydi. Özellikle erkek çocukların tüm mirası alması ve kadınların mirastan pay alamaması gibi uygulamalar yaygındı. Aynı şekilde, mirasçı olmanın yolları da belirli nesep ve antlaşma yöntemleriyle sınırlıydı. İslâm’ın gelmesiyle birlikte miras hukuku köklü bir değişim geçirmiş ve adaletin sağlanması için yeni düzenlemeler getirilmiştir. İslâm öncesi uygulamalara karşı İslâm’ın getirdiği prensipler hem Kur’ân’da hem de Hiz. Peygamber’in hadislerinde açıkça ifade edilmiştir. İslâm, mirasın adil bir şekilde paylaşılmasını ve kadınların da mirastan hak ettikleri payı almalarını öngörmüştür. Hadislerde, Hiz. Peygamber’in Câhiliye döneminde taksim edilen malların İslâm’ın getirdiği düzenlemelere uygun olarak devam edeceğini belirtmesi önemlidir. Bu durum, Câhiliye dönemindeki uygulamaların hemen değişmeyeceğini, ancak İslâm’ın prensiplerine göre düzeltilmesi gerektiğini göstermektedir. İslâm’ın getirdiği miras hükümleri, aile içi anlaşmazlıkların önlenmesine ve toplumsal dayanışmanın korunmasına hizmet etmektedir. Bu nedenle, İslâm’ın miras konusundaki hükümleri hem bireylerin hem de toplumun refahı için önemlidir ve adaletin sağlanmasına katkı sağlar.

¹⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Ferâiz” 11.

¹⁸⁶ Aktan, “Miras”, 30/143-145.

2.2.4. Kadınlara Zorla Vâris Olmak

Câhiliye döneminde kadınlara çok çeşitli eziyetler yapılırdı. Bir meta olarak görülen kadın, bir nesne gibi alınıp satılır ve kadının hukuki olarak hiçbir hakkı da olmazdı.¹⁸⁷ Bunun en çarpıcı örneklerinden bir tanesi de kocası vefat eden kadına uygulanan kurallardı.

Abdullah b. Abbas’dan (r.a) rivâyet edilmiştir: “Sizin zorla kadınlara varis olmanız helâl değildir ve onları evlenmekten men etmeniz de helâl değildir”¹⁸⁸ âyeti hakkında İbn-i Abbas diyor ki: (Câhiliye döneminde) bir adam öldüğü zaman akrabaları onun karısı üzerinde kadının asıl velîsinden daha çok hak sahibi olurlar. Onlardan birisi isterse o kadını evlendirir. İsterse kendilerinden birine nikâhlardı. İsterlerse onu hiç evlendirmezlerdi. İşte bu âyet bunun üzerine indi.”¹⁸⁹

Hadiste de ifade edildiği üzere Câhiliye döneminde bir kadının kocası vefat ettiğinde, o adamın o kadından olmayan oğlu veya adamın akrabalarından bazıları gelir, kadının üzerine elbisesini atmak sureti ile hem kadına hem de mirasına sahip olurdu. Böylece isterse o kadın ile evlenir,¹⁹⁰ isterse başkası ile evlendirir, isterse kadının mihrini alırdı. İşte Allah Teâlâ bu âyeti indirerek böyle bir uygulamanın haram olduğunu ifade etmiştir.¹⁹¹

İslâm’da kocası ölen bir kadının dört ay on gün beklemesi gerekmektedir. Allah (c.c) Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurmaktadır: “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹⁹²

Bu iddet süresi ilk başlarda bir sene iken bu âyetin inişi ile iddetin bir yıl olduğunu bildiren âyet neshedilmiştir. Bu süre zarfında evlilik hazırlığı içerisinde olması, süslenmesi yasak olduğu gibi dışardan bir kişinin böyle bir kadına evlilik teklifinde bulunması da caiz değildir. İddet süresi bittiğinde ise sayılan bütün bu davranışlarda herhangi bir sıkıntı yoktur.

Zeyneb binti Ümmü Seleme (ö.73/693) (r.anhâ) şöyle demiştir: Anneme iddet bekleyenin durumunu sordum. O da şöyle dedi: Rasûlullah’a (s.a.v) kocası ölen bir kadının gözlerinin rahatsız oluşundan dolayı sürme çekip çekemeyeceği sorulmuştu. O da cevaben

¹⁸⁷ Mübarek Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, 48.

¹⁸⁸ en-Nisâ 4/19.

¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Nikâh” 23.

¹⁹⁰ Câhiliye döneminin çirkin nikâh çeşitlerinden birisi de üvey anne ile kıyılan ve adına “Dayzen” denilen nikâh çeşididir. Üvey oğul isterse üvey annesi ile evlenebilirdi. Detaylı bilgi için bk. Fatıma Kara, *Cahiliye Nikâhları ve Cahiliye Nikâhlarının Günümüzdeki Tezahürleri*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50.

¹⁹¹ er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 7/440.

¹⁹² el-Bakara 2/234.

şöyle buyurmuştu: “Sizden biriniz cahiliyye döneminde en kötü elbiselerinizi giyerek evinde bir yıl beklerdi de sonra dışarı çıkabilirdi, şimdi dört ay on gün bekleyemez mi?”¹⁹³

Bu hadisten de anlaşılacağı üzere kadının iddet beklerken başka bir evlilik hazırlığında olması uygun karşılanmamıştır. Tabi ki bu bekleyiş, mezkûr hadiste de geçtiği üzere Câhiliye’deki gibi bir bekleyiş olmamalıdır. Câhiliye’de kadınlar bir yıl evde bekler, güzel koku sürünmez, banyo yapmazlardı. Câhiliye’de boşanan bir kadın iddet beklemezdi. Hamile olsa dahi doğan çocuk yeni evlendiği kişinin evladı olurdu.¹⁹⁴

Bunun yanı sıra İslâm’da ihdâd (yas) süresi ise, yakını vefat eden bir kişi için üç gündür.¹⁹⁵ Ancak bir kadının kocası öldüğünde bu süre âyetle sabit olarak dört ay on gündür. Kadının iddet beklemesi ile alakalı birkaç hikmet vardır: Birincisi, kadının hamile olup olmadığını tespit edebilmektir. İkincisi, kocası ile geçirmiş olduğu onca zamanı yâd etmek ve üzüntüsünü yaşayabilmek içindir. Kendi toplumumuza bakıldığında kocası ölen bir kadının ya da hanımı ölen bir adamın hemen evlenmesi, eski eşe vefa ve saygı açısından hoş karşılanmamıştır. Bundan dolayı iddet beklemek hem Allah Teâlâ’nın bir emri hem eski eşe bir saygı hem de aile kurumunun bir oyun olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Netice itibarıyla, Câhiliye döneminde kadınlara yönelik uygulanan zulümler ve adaletsizlikler, İslâm’ın gelmesiyle birlikte değişime uğramıştır. Özellikle bir kadının kocası vefat ettiğinde yaşanan durumlar, İslâm’ın getirdiği adalet prensipleriyle yeniden düzenlenmiştir. Câhiliye döneminde bir kadının kocası vefat ettiğinde, mirasına ve kendisine sahip olma hakkı, kocasının akrabaları veya diğer erkekler tarafından gasp edilebiliyordu. Bu durum, kadınların meta olarak görülmesine ve haklarının gasp edilmesine neden oluyordu. Ancak İslâm’ın gelmesiyle birlikte bu uygulamalara son verilmiş ve kadınlara hak ettikleri saygı ve adalet gösterilmiştir. İslâm, bir kadının kocası vefat ettiğinde kendisine düşen mirası korumak için önlemler almıştır. Bu önlemler arasında kadının iddet beklemesi, mirasının elinden alınmasını engellemek amacıyla getirilmiştir. İddet süresi, kadının hamile olup olmadığını tespit etmek ve kocasıyla geçirdiği zamanı yâd etmek için gereklidir. Hadislerde, İslâm’ın kadınlara yönelik bu hakları ve korumayı sağlayan düzenlemeleri açıkça ifade edilmiştir. Örneğin, Zeyneb binti Ümmü Seleme’nin rivâyet ettiği hadiste, kadınların iddet beklerken dikkat etmeleri gereken hususlar belirtilmiştir. İslâm’ın getirdiği bu düzenlemeler, kadınların haklarının korunması ve saygı görmesi için önemli adımlardır. Câhiliye döneminde

¹⁹³ Nesâî, “Talak” 55; İbn Mâce, “Talak” 8; Tirmizî, “Talak” 18.

¹⁹⁴ Adnan Demircan, “Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikah”, *Diyanet İlmî Dergi* 49/3 (Eylül 2013), 26.

¹⁹⁵ Buhârî, “Cenaze” 31.

kadınların yaşadığı zorluklar ve adaletsizlikler, İslâm'ın gelmesiyle son bulmuş ve kadınlara hak ettikleri değer verilmiştir. Bu durum, İslâm'ın kadın hakları konusundaki ileri görüşlülüğünü ve adalet anlayışını ortaya koymaktadır.

2.2.5. Nikâh

Âile, insanlık tarihi kadar eski bir kurumdur. Hangi zaman ve mekânda olunursa olunsun insan, aile kurma fitratı üzerine yaratılmıştır. Çünkü aile, yarım olanın tamamlanması demektir. İşte bu denli öneme haiz olan aile kurumu, nikâh adı verilen bir sözleşme ile başlamaktadır.

Nikâh, sözlükte “bir araya getirme, evlenme, birleşme” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, evlenmeleri için aralarında engel olmayan kadın ve erkeğin, herhangi bir zamanla kısıtlı olmadan hayatlarını birleştirmelerini sağlayan sözleşmeyi ve bu sözleşme ile kadın ve erkeği eş yapan evlilik ilişkisini ifade eder.”¹⁹⁶ Nikâh, İslâm'a göre eşref-i mahlûkât olan insanın şerefine uygun olarak kurduğu bağın ve yaptığı akdin adıdır. Nikâhın amacı hem bireyin hem de toplumun mahremiyetini ve şerefini korumaktır. Nikâh, ölene kadar hatta sonrası için de yapılan ailevi bir sözleşmedir. Yuva kurmanın, aile olmanın adıdır. Bütün peygamberlerin sünnetidir.¹⁹⁷

Câhiliye dönemine bakıldığında evlilik, aile olmaktan çok cinsel ihtiyacı gidermek şeklinde anlaşılmıştır. Câhiliye döneminde yapılan bazı nikah çeşitleri ile alakalı mü'minlerin annesi Hz. Âişe (öl. 58/678) (r.anhâ) şöyle demiştir:

“Câhiliye döneminde dört çeşit nikah vardı. Bunlardan biri, insanların bugün kıydıkları normal nikâh idi. Evlenecek kişi, almak istediği kızın velisine gider, kızı layık olduğu mehri öder, sonra onunla evlenirdi. Diğer bir nikâh şekli de şöyle idi: Adam karısına hayızdan temizlendiği zaman, “Falan adama git de seninle ilişkide bulunmasını iste” derdi. Sonra kocası, karısından uzaklaşır, ilişkide bulunduğu erkekten hâmile kaldığı belli oluncaya kadar kadına elini sürmezdi. Kadının gebe kaldığı belli olunca, kocası isterse onunla cinsi münasebette bulunurdu. Bunu da asıl bir çocuğa sahip olmak için yaparlardı. Buna nikâhu'l-istibdâ', yani döl alma nikâhı denirdi. Bir başka nikâh şekli de şu idi: On kadar erkek (ondan az) bir araya toplanır ve hepsi de bir kadının yanına girip onunla cinsi münasebette bulunurlardı. Kadın gebe kalıp çocuğunu doğurunca, bir süre geçtikten sonra onlara haber gönderir, hepsini çağırırdı. Onlardan hiçbirisi gelmemezlik yapamazdı. Hepsi gelip kadının huzurunda toplanırdı. Kadın onlara, “Yaptığınızı biliyorsunuz. Ben bir çocuk dünyaya getirdim” der ve içlerinden hoşuna giden birine ismen hitap ederek, “Ey falanca, bu çocuk sendendir” diyerek çocuğu ona ilhak ederdi. Dördüncü nikâh şekli de şöyle idi: Pek çok kimse toplanarak bir kadının yanına girerdi. Kadın gelenlerin hiçbirini geri çevirmezdi. Bunlar fahişe kadınlardı. Kendilerine gelmek isteyen kişilere bir alâmet olması için kapılarının üzerlerine bayraklar dikerlerdi. Kadın hamile olup da çocuğunu doğurunca daha önce kendisiyle münâsebette bulunan erkeklerin hepsi onun

¹⁹⁶ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/112-117.

¹⁹⁷ Tirmizî, “Nikah” 1.

yanında toplanırdı. Sonra çocuğun şekline bakarak babasının kim olduğunu tespit etmek üzere kâhinler çağrılır, onlar da (Kadın da) onlar için çocuğun şekil ve şemâline bakarak babasını tespit edebilen mütehassıslar çağırırdı. Onlar da çocuğu uygun gördükleri birine verirlerdi. O kişi de çocuğu alırdı ve artık çocuk, o kişinin oğlu olarak çağrılırdı. Çocuk da bundan imtina edemezdi. Allah Teâlâ, Muhammed Aleyhisselâmı peygamber olarak gönderince, câhiliyye dönemine ait olan bütün nikâh çeşitlerini kaldırdı, sadece Müslümanların bugün yaptıkları nikâh şeklini bıraktı.”¹⁹⁸

Hadis incelendiğinde câhiliye döneminde 4 nikâh çeşidinîn olduğu görülmektedir:

a- *Normal Nikâh (İslâm'ın kabul ettiği nikâh)*: Bu evliliğe Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamberlikten önce Hz. Hatice (r.anhâ) ile yaptığı evlilik örnek olarak gösterilebilir. Bir kimse bir kıza talip olacağı vakit ilk olarak hıtbe yapardı. Hıtbe, evlenme niyetini açıklama demektir.¹⁹⁹ Bugünkü ifade ile buna kız isteme ya da evlenme teklifinde bulunma da diyebiliriz. Bunu yaptıktan sonra taraflar belirli bir mehir²⁰⁰ üzere anlaşır, karşılıklı rıza meydana gelirse nikâh olmuş olurdu. İslâm, bu yolla yapılmış olan nikâhı kabul etmiştir.

b- *İstibdâ Nikâhı*: Koca, asil bir çocuğa sahip olmak için eşini hatırı sayılır, asil birisine göndererek birlikte olmasını isterdi. Eşinin o adamdan hamile kaldığını anlayana kadar eşine yaklaşılmazdı. Kişiye böyle bir duruma iten sebep, soylu bir çocuğa sahip olmaktır. Çünkü Câhiliye de üstünlük, soydaki üstünlük ile eş değer görülüyordu.

c- *Ortak Nikâh (Nikâhu'l-Müşterek)*: Bu nikâh şeklinde de sayıları on etmeyen birkaç kişi bir kadınla ilişkiye girer, kadın hamile kalıp çocuğu doğurunca münasebette bulunduğu kişileri çağırır ve onlardan birisine “Ey filan! Bu çocuk senindir” diyerek çocuğun babasını seçerdi. Adam böyle bir şeye itiraz edemez ve çocuğun babası sayılırdı. Böylece yapılan bu çirkin işin kılıfı bulunmuş olurdu. Böyle bir nikâhta soyların birbirine karışacağı ve toplumsal ahlâkın bozulacağı âşikârdır.

d- *Biğâ Nikâhı*: Bu nikâh çeşidinde de bazı kadınlar gelen her erkeği kabul ettiklerini göstermek için kapılarına bayrak asar, beraber olup hamile kaldıktan sonra da münasebet kurduğu kişileri çağırır ve kâif dedikleri, yani insanların azalarına bakarak onlar hakkında hüküm veren kişilerin söylemlerine dayanarak çocuğu birisine nispet ederlerdi.²⁰¹

İslâm, birinci maddede açıklanan nikâh hariç diğer Câhiliye nikâhlarını yasaklamıştır. Dikkatlice incelendiğinde bu nikâh çeşitlerinin, insanın şerefini alçaltıcı nikâhlar olduğu

¹⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Talâk” 33; Buhârî, “Nikâh” 36.

¹⁹⁹ H. İbrahim Acar, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/152-154.

²⁰⁰ Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın hanımına ödemesi gereken mal veya paradır. Görüldüğü gibi Cahiliye Araplarında da mehir vardır. İslâm bu hükmü kaldırmamış, aynen devam ettirmiştir.

²⁰¹ Murat Sarıcık, “Cahiliye Nikâhı Mut'a ve Diğer Cahiliye Nikâhları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/3 (Haziran 1996), 61.

görülebilecektir. İslâm'da hem şahıslar hem de nesiller çok kıymetlidir. Bundan dolayı nesillerin meydana geldiği yer olan aile kurumu ayrı bir öneme sahiptir. Aileyi kurarken meşru ve helal yolla kurmak ve öylece devam ettirmek ise İslâm'ın ana hedeflerindendir.

Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki bu nikâhların, toplumun büyük kısmı tarafından uygulandığını söylemek haksızlık olacaktır. Birçok olumsuz özelliğe rağmen Câhiliye toplumunun da kendilerine has kırmızı çizgileri vardı. O devrin insanı kıskanç bir yapıya sahipti. Kızları ve namusları için kılıçlar çekilir, kan akıtmaktan çekinilmezdi.²⁰² Bu sebeple toplumda böyle nikâh çeşitlerinin çok yaygın olmadığını söylemek mümkündür.

Câhiliye dönemine evlenmek isteyen birisi kızı velisinden ister, velisinin izni ve onayı ile mehir ödeyerek şahitler huzurunda nikahlanırdı. Aslında kız isteme esnasında nikah da kıyılmış olur, nişanlılık dönemi gibi herhangi bir bekleme süresi olmazdı.²⁰³ Nikâh kıyılma esnasında erkeğe ve kadına evlilik ile alakalı nasihatlerde bulunulurdu.

Câhiliye döneminde, evlilik ve nikah konusunda İslâm öncesi toplumun uygulamaları oldukça çeşitli ve bazen ahlaki değerlere aykırıydı. Hadislerde anlatılan çeşitli nikah türleri, o dönemde kadınların ve ailelerin maruz kaldığı zorlayıcı uygulamaları göstermektedir. Bu nikah türleri, insan onurunu ve ahlaki değerleri hiçe sayarak kadınları meta olarak gören ve insan ilişkilerini adeta bir mal alım-satım işlemine dönüştüren uygulamalardı. Normal nikah dışında, istibda, ortak nikah ve biğa nikahı gibi uygulamalar, kadınların haklarını yok sayan ve onları maddî bir nesne olarak gören bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Kadınlar, bu uygulamalar altında insanlık dışı muamelelere maruz kalmış ve haklarını savunamamışlardır. İslâm'ın gelmesiyle birlikte, bu tür uygulamalara son verilmiş ve evlilik kurumuna adalet ve insaniyet getirilmiştir.

İslâm'ın nikah konusundaki düzenlemeleri, insanların onurunu koruyan, haklarını güvence altına alan ve aile kurumunu sağlam bir zemine oturtan prensiplere dayanmaktadır. İslâm, evlilik kurumunu sadece cinsel ihtiyaçları giderme aracı olarak değil, ahlaki değerlerin korunması, nesillerin devamı ve toplumun huzuru için bir araç olarak görür. Câhiliye döneminin uygulamalarıyla karşılaştırıldığında, İslâm'ın getirdiği nikah düzenlemeleri, toplumsal ahlakı ve insan haklarını koruma konusundaki ciddiyetini ortaya koymaktadır. Bu düzenlemeler, aile kurumunun sağlam temeller üzerine oturtulmasını ve toplumun daha adil, saygılı ve insani bir yapıya kavuşmasını amaçlamaktadır.

²⁰² Furi, *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*, 47.

²⁰³ Demircan, "Câhiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikah", 26.

2.2.6. Zina Mahsulü Çocuk

Haram olan cinsi münasebete zina denir. Zina kelimesinin sözlük ve terim anlamı birdir. Hanefiler zinayı, “bir erkeğin nikâh bağı olmaksızın bir kadınla önden ilişkiye girmesi” şeklinde tanımlamışlardır.²⁰⁴ Zina eden erkeğe zânî, kadına ise zâniye denir. Zina kelimesinin yerine fâhişe ve fuhuş ifadesi de kullanılmaktadır. Zina, insanların şeref ve haysiyetlerini zedeleyen, nesli ifsat eden, sokakları babası belli olmayan çocuklarla dolduran, toplumun genel ahlâkî normlarına da meydan okuyan, haram oluşu Kur’ân ve sünnet ile sabit olan büyük günahlardan birisidir.²⁰⁵ Sadece İslâm’da değil bütün semâvî dinlerde yasaklanmış bir fiildir.²⁰⁶ Kıyamet günü Allah’ın konuşmayacağı, yüzlerine bakmayacağı üç sınıf insandan birisidir.²⁰⁷

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”²⁰⁸ Dikkat edilirse burada “zina etmeyin” ifadesi yerine “zinaya yaklaşmayın” tabiri vardır. Bu da bırakın zina etmeyi zinaya götüren yolların dahi ne kadar kötü olduğunu ve uzak durulması gerektiğini göstermek içindir. Âyetin devamında bu yolun çok kötü bir yol olduğu, temiz fitratı bozan ve insanın haysiyetini zedeleyen bir uygulama olduğu vurgulanmaktadır.

Câhiliyye döneminde erkekler çoğunlukla zinâyı ayıp saymazlar, hatta bununla övünürlerdi. Bu devirde daha çok cariyeler fuhuş suçunu işler, bazıları ise istemedikleri halde efendileri tarafından fuhşa zorlanırdı. Bununla alakalı olarak Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “...Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın...”²⁰⁹ Bunun yanı sıra hür kadınların zina etmesi toplum tarafından ayıp ve tuhaf karşılanırdı.²¹⁰ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) kadınlardan zina etmemek üzere biat alırken Hind bnt. Utbe “Hür kadınlar hiç zina eder mi?” şeklinde şaşkınlığını dile getirmiştir.²¹¹

Bunun haricinde metres hayatı yaşayan kadınların varlığından da söz edilebilir. Bu kadınlar kocalarından başka birkaç erkekle beraber olurlar, özellikle kıtlık zamanlarında bu tür

²⁰⁴ Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.

²⁰⁵ el-Furkân 25/68.

²⁰⁶ Eldar Hasanov, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/444-445.

²⁰⁷ Müslim, “İman” 172.

²⁰⁸ el-İsrâ 17/32.

²⁰⁹ en-Nûr 24/33.

²¹⁰ Nebi Bozkurt, “Fuhuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/211-214.

²¹¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, çev. Adnan Demircan vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 10/257.

şeyleri bir geçim kaynağı olarak görürlerdi.²¹²

İslâmiyet, zinayı en büyük günahlardan saymış ve nesillerin temiz kalabilmesi için büyük bir mücadele başlatmıştır. Bunun için ilk olarak mümin erkek ve kadınlarda bir farkındalık oluşturarak gözlerini haramdan sakınmalarını emretmiş,²¹³ kadınların tahrik edici, karşı tarafı harekete geçirici giyinip süslenmelerini ve dikkat çekici şekilde yürümelerini yasaklamıştır.²¹⁴

Bazı ahlâkî ve bireysel önlemler aldıktan sonra bu günahı hukukî olarak da bazı yaptırımlara bağlamıştır. İslâm hukukunda zina, cezaî yaptırımı ve bazı hukukî sonuçları olan bir suçtur. Öncelikle zina eden kişilerin evli ya da bekâr olmaları suçun sabitliğini ortadan kaldırmasa da cezanın uygulanış şekli açısından farklılık göstermektedir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinîni uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”²¹⁵

Âyetten de anlaşılacağı üzere bekâr olarak zina eden kadın ve erkek yüz değnek ile cezalandırılmaktadır. Buna “celde” denmektedir. Âyette bekâr ve evli ayırımı yapılmaksızın umumi bir ifade kullanılmış olmakla birlikte İslâm âlimleri, bu umumi hükmün Hz. Peygamber’in hadisleri ve uygulamalarıyla tahsis²¹⁶ edilerek yüz sopa cezasının sadece evli olmayan kişilere uygulanacağı kanaatine varmışlardır.

Ceza, genellikle kuytu köşelerde değil, insanların gördükleri bir yerde uygulanır. Bu, cezanın sembolik bir boyuta sahip olduğunu gösterir. Kişi, ceza aldığı anda bunun başkaları tarafından bilinmesini istemez. Bu durum, kişinin toplum içindeki itibarını sarsabilir ve kendisine duyulan güven duygusunu zedeler. Dolayısıyla, cezanın açık bir şekilde uygulanması, toplum içindeki normların korunmasına ve bireylerin itibarının ve güvenin korunmasına katkıda bulunabilir.

Evli olarak zina eden kadın ve erkeğin cezası ise recmdir. Evli olan kişinin cezasının bu kadar ağır olmasının sebebi ise, ihtiyacını meşru yoldan giderme imkânı olmasına rağmen bu yolu terk edip başkasının nesebini bozup toplumu ahlâksızlığa sürüklemesindendir.

²¹² Bozkurt, “Fuhuş”, 13/211-214.

²¹³ en-Nûr 24/30-31.

²¹⁴ en-Nûr 24/31.

²¹⁵ en-Nûr 24/2.

²¹⁶ Genel olarak ifade edilen bir lafzın anlamının, yine bu lafız kapsamına giren fertlerden bir kısmıyla sınırlandırmaya, daha açık bir ifade ile geniş anlamlı olan bir lafzın manasının daraltılmasına tahsis adı verilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ferhat Koca, “Tahsis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/432-434.

Recm, Kur'ân'da yer almamakla beraber, Hz. Peygamber'in hadis ve uygulamasına dayanır. Bu sübûtiyet mütevâtir derecesindedir. Recm, İslâm'dan önce Yahudilerde de var olan bir uygulamadır.²¹⁷

Abdullah b. Ömer'den (öl. 73/693) rivâyet olunduğuna göre şöyle demiştir: Yahudiler Efendimiz Aleyhisselâm'a geldiler. Onlardan bir erkekle bir kadının zinâ ettiğini, söylediler. Rasûlullah (s.a.s) onlara: "Tevrat'ta zinâ hakkında hangi hükmü buluyorsunuz?" dedi. Yahudiler: "Biz onları teşhir ederiz ve onlara yüz sopa vururlar, dediler. Abdullah b. Selâm (öl. 43/663-64) onlara: "Yalan söylediniz Tevrat'ta recm var" dedi. Bunun üzerine Tevrat'ı getirdiler. Onu açtılar, Yahudilerden birisi elini recm âyeti üzerine koydu. Sonra âyetin evvelini ve son tarafını okuyordu. Abdullah b. Selam ona: Elini kaldır dedi. Elini kaldırdı recm âyeti görünürdü. Bunun üzerine Yahudiler "Doğru Ey Ebü'l-Kâsım, Tevrat da recm âyeti var" dediler. Hz. Peygamber emir buyurdu. Erkek ve kadın ikisi de recmedildiler."²¹⁸

Zinanın hukukî sonuçlarına bakıldığında ise, Câhiliye devrinde uygulanan bir yöntemle bakmak ufuk açıcı olacaktır. Amr b. Şuayb'ın dedesinden şöyle rivâyet etmiştir: "Bir adam kalktı ve Ey Allah'ın Rasûlü falan benim oğlumdur. Onun annesi ile câhiliye devrinde zina etmiştim, dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), "İslâm'da nesep davası yoktur. Câhiliye işi gitti (Câhiliye dönemi ile ilgili hükümler kaldırıldı). Çocuk doğduğu yatağın sahibine aittir. Zina eden kimse için taş (mahrumiyet) vardır" buyurdu."²¹⁹

İslâm dinî, Câhiliye'de görülen zina mahsulü olan çocuğun nesebini erkeğe bağlama uygulamasını kaldırmıştır.²²⁰ Buna göre meşru ilişki dışındaki birleşmede doğan çocuklara "veled-i zina" adı verilmektedir. Zina fiilinin sonucunda dünyaya gelen çocuk, babası bilinse dahi zina mahsulü olarak dünyaya gelmesi onun babasına mirasçı oluşuna engeldir.²²¹ Abdullah b. Abbas (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre: Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "İslâm'da zina yoktur. Kim Câhiliyet devrinde zina etmişse (Zinadan çocuk olmuşsa), o çocuk asabesine ilhak olunur. Bir kimse zinadan doğma çocuğun kendisinden olduğunu iddia etse, (o çocuğa) varis olamaz, çocuk ta ona varis olamaz."²²²

Veled-i zinaya miras payı verilmemesinin birçok sebebi olmakla beraber hukuki olarak bakıldığında zinanın nesebi tespit etmek için uygun bir sebep olarak görülmemesidir. Nesebin

²¹⁷ Esen, "Zina", 44/440-444.

²¹⁸ Ebû Dâvûd, "Hudûd" 26.

²¹⁹ Ebû Dâvûd, "Talak" 34; Buhârî, "Hudûd" 23.

²²⁰ Cahiliye devrindeki bu uygulamaya "Cahiliye'de Nikâh" bölümünde detaylı olarak yer verilmiştir.

²²¹ Adnan Koşum, "İslâm Hukukunda Evlilik Dışı Dünyaya Gelen Çocukların Babalarına Mirasçılığı Sorunu", *Dini Araştırmalar Dergisi* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 159.

²²² Ebû Dâvûd, "Talak" 30.

sabit ve belli oluşu bir nimettir. Nimeti elde etmek ise Allah'ın haram kıldığı bir yolla değil helal yolla olur. Bütün bu anlatılanlardan yola çıkarak İslâm'ın meşru nikâh ile kurulan ve toplumun en temel yapı taşı olan aileye verdiği değer anlaşılacaktır.

İslâm'ın zina ile ilgili düzenlemeleri, aile yapısının korunması ve toplumun ahlaki değerlerinin güçlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Ayrıca, zina mahsulü çocukların nesep davasında babalarına mirasçı olamayacaklarının belirtilmesi, aile yapısının sağlam temellere dayandırılması ve meşru ilişkilerin teşvik edilmesi açısından önemlidir. Bu düzenlemeler, İslâm'ın insan onurunu ve ahlaki değerleri koruma konusundaki kararlılığını göstermektedir. İslâm'ın getirdiği sistem, toplumda adil ve insani bir yaşamın temelini oluşturmayı amaçlar ve bu doğrultuda ahlaki değerlerin korunmasını ve aile yapısının güçlendirilmesini hedefler.

2.2.7. Adak/Nezr

Nezr (adak), “insanın yerine getirmeyi kendisine vacip kıldığı, dinen sorumlu olmadığı halde kişinin o ibadeti yerine getireceğine dair Allah'a söz vermesine” denir.²²³ Adak, genellikle kişinin hedeflediği bir şeye kavuşmak ya da korktuğu bir şeyden emin olmak için Allah'a sığınması ve Allah'ın yardımını görebilmek için kendisini birtakım dinî sorumluluklar altına sokmasıdır. Bu durum, İslâmiyet ortaya çıkmadan önce de yaygın bir uygulamaydı. Nitekim Hz. Meryem'in annesinin adağı buna örnektir. Kur'ân-ı Kerîm'de konu ile alakalı şöyle buyrulmaktadır: “Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: “Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; hiç şüphesiz ki sen her şeyi işiten ve her şeyi bilensin.”²²⁴

Bu ve benzeri âyetler önceki semavi dinlerde de adağın olduğunu göstermektedir. Adak, Câhiliye döneminde de yaygın bir uygulamaydı. Araplar, çocuk sahibi olma, savaş kazanma, hastalıktan ve tehlikeden kurtulma adına adaklarda bulunurdu. Bu adaklar da genellikle bir şeyler yiyip içmeme, cinsel ilişkide bulunmama, kurban kesme, koku sürünmeme ve itikâfta bulunma şeklinde ortaya çıkıyordu.²²⁵

Abdullah b. Ömer'den (r.a) rivâyet edildiğine göre, Hz. Ömer Câhiliye devrinde Kâbe'nin yanında bir gündüz veya bir gece itikâf yapacağına nezredip (adak) üzerine borç kılmıştı. Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunun ifâsını sordu. O da “İ'tikâf yap ve oruç tut,” buyurdu.²²⁶

Adak, İslâm anlayışına göre Allah'a verilmiş bir sözdür. Genel kabule göre, Câhiliye'de

²²³ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 5.

²²⁴ Âl-i İmrân 3/35.

²²⁵ Ahmet Özel, “Adak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/337-340.

²²⁶ Ebû Dâvûd, “Savm” 80: Nesâî, “Eymân” 36; Buhârî, “İ'tikâf” 5.

nezredilen şeyler eğer İslâm'a uygunsa, Müslüman olduktan sonra o adağı yerine getirmek gerekir.²²⁷ Nitekim zikredilen hadis de bunu teyit etmektedir. Verilen her söz beraberinde sorumluluk getirir. Allah Teâlâ konu ile alakalı şöyle buyurmaktadır: "... Ahde vefa gösterin; çünkü ahid (verilen söz) sorumluluk doğurur (gerektirir.)."²²⁸

İnsanlık tarihi boyunca, bireyler hayatları boyunca çeşitli sözler verirler ve anlaşmalar yaparlar. Bu bağlamda, İslâm inancına göre, bir Müslümanın her zaman ahidine sadık kalması ve dürüstlüğü elden bırakmaması beklenir. İnsanın Allah'a verdiği kulluk sözü, belki de en büyük ve en önemli sözdür. Bu söz, ruhlar âleminde verilir ve son nefese kadar tutulması gereken ve asla unutulmaması gereken bir sözdür. Bir Müslüman'ın, insanlarla yaptığı anlaşmalara ve ahidlere sadık olması kadar, Allah'a verdiği kulluk sözüne de sadık kalması beklenir. Dolayısıyla, bir Müslüman hem Rabbine verdiği söze hem de insanlara verdiği söze sadık kalan bir kişidir. Bu durum, Müslümanların karakterinde dürüstlüğü, güvenilirliğin ve sadakatin önemli birer unsuru olarak kabul edilir.

İslâm'ın gelmesiyle birlikte, adaklar da İslâm'a uygun hale getirilmiş ve Müslümanlar tarafından yerine getirilmesi gereken bir söz olarak kabul edilmiştir. İslâm'a göre, verilen her söz ve yapılan her anlaşma sorumluluk doğurur ve bu sözlerin yerine getirilmesi beklenir. Bu nedenle, bir Müslümanın Allah'a verdiği kulluk sözü de son derece önemlidir ve bu söze sadık kalması beklenir. Dolayısıyla, İslâm'ın getirdiği düzenlemelerle birlikte adaklar da belirli bir disipline ve sorumluluğa bağlanmıştır. Bir Müslümanın adakta bulunması, verdiği söze sadık kalması ve bu adakları yerine getirmesi, İslâm'ın öğretilerine uygun bir davranış olarak kabul edilir. Bu durum, Müslümanların karakterinde dürüstlüğü, güvenilirliğin ve sadakatin önemli birer unsuru olarak değerlendirilir.

Hadiste geçen bir diğer terim ise i'tikâf. *İ'tikâf*, sözlükte "kendinî tutmak, insanlardan تنها bir yerde kalmak,²²⁹ bir yere yerleşmek²³⁰" gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, "kişinin ibadet amacı ile belirli kurallar çerçevesinde camide kalmasına" denir. Meşruiyeti Kitap ve Sünnet ile sabittir. Nitekim Allah Teâlâ âyette şöyle buyurmaktadır:

*"... Mescidlerde ibadete çekilmişken (i'tikâfa girmişken) kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın. Allah âyetlerini insanlar için işte böyle açıklar. Umulur ki sakınırlar."*²³¹

²²⁷ Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, 3/379-380.

²²⁸ el-İsrâ 17/34.

²²⁹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 344.

²³⁰ Mehmet Şener, "İ'tikâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/457-459.

²³¹ el-Bakara 2/187.

Sünnetten delil ise Hz. Âişe annemizin ve Hz. Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivâyet ettikleri şu hadistir:

“Hz. Peygamber ramazanın son on günü geldiğinde i'tikâfa girerdi. O bu âdetine vefatına kadar devam etmiştir. Sonra onun ardından hanımları da bu sünneti devam ettirmişlerdir.”²³²

Câhiliye döneminde de bazı kimseler zühd ve tefekkür niyeti ile Hira mağarasında inzivaya (i'tikâf) çekilirlerdi. Hira mağarasındaki tehannüs uygulamasını ilk başlatan kişinin Hz. Peygamber'in (s.a.s) dedesi Abdülmuttalib olduğu rivâyet edilmektedir.²³³ Razaman ayı geldiğinde burada inzivaya çekilir, bir ay boyunca burada kalır ve özellikle bu günlerde fakirleri doyururdu.

Hiraya inziva için çıkan kişiler arasında Varaka b. Nevfel, Ebû Ubeyde b. Nevfel, Zeyd b. Amr b. Nufeyl gibi isimleri de saymak mümkündür.²³⁴ Burada bulundukları süre zarfında ne yaptıkları ile alakalı bir bilgiye ulaşamasak da kendi inançları noktasında bazı ritüelleri uygulamaları muhtemeldir.

İlgili rivâyetten de anlaşılacağı üzere Mekkeliler sadece Hira mağarasında değil, Kâbe'de ve kendilerine ait evlerde de i'tikafa giriyorlardı. Hz. Ömer'in adağı bu noktada örnek olarak gösterilebilir.

İslâm geldiğinde ise bu uygulamaya belirli şartlar ve düzenlemeler getirerek tevhidî temeller üzere oturmasını sağlamıştır. İslâm anlayışında İ'tikâf, kulun Rabbi ile baş başa kalması demektir. Hz. Peygamber (s.a.s) de Ramazan ayı geldiğinde ibadetlerini artırır, özellikle Ramazan ayının son on günü i'tikâfa girerdi. Konu ile alakalı Hz. Âişe (r.anhâ) şöyle anlatmaktadır:

“Rasûlullah Ramazan ayında ibâdet husûsunda diğer aylarda görülmeyen bir gayret ve azim içerisinde olurdu. Ramazan'ın son on gününde ise ibadet ve taatlerini daha da artırırdı. Bu günlerde geceyi ihyâ eder, âilesini de uyandırır ve büyük bir aşk ile Rabbine yönelirdi.”²³⁵

İslâm dinî, kulluğu belirli bir vakte veya aya indirgememiş, son nefese kadar devam eden bir olgu olarak görmüştür. Bununla beraber bazı mekânları ve zamanları diğer mekân ve zamanlara üstün kılmıştır. Ramazan ayı da diğer aylardan daha değerlidir. Ramazan ayı

²³² Buhârî, “İ'tikâf” 1.

²³³ Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî-el-Cezerî İzzüddîn İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1437/2016), 1/618.

²³⁴ Muhammed b. Habîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Munemmak fî Ahbâri Kureyş* (Lübnan: 'Âllemü'l-Kütüb, 1405/1985), 1/239.

²³⁵ Müslim, “İ'tikâf” 8.

içerisinde bulunan ve Allah Teâlâ'nın bin aydan daha hayırlı olarak nitelendirdiği Kadir gecesi de diğer günlerden daha değerlidir. Bundan dolayı İslâm'a mensup birisi bu ay geldiğinde ibadetlerini daha da artırır, Ramazan ayının son on gününde i'tikâfa çekilerek kadir gecesini îfâ etmeye çalışır.

2.2.8. Umre

Umre, sözlükte “ziyaret, imar, Kâbe ziyareti” gibi anlamlara gelirken²³⁶; terim olarak ise, Arafe, nahr ve teşrik günleri dışında senenin her zamanında yapılabilen özel olarak Kâbe'yi ziyaret etmeye denir.²³⁸

Câhiliye devrinde Araplar yaptığı ibadetler arasında hacın yanı sıra umre de vardı. Hac ayları dışında diğer aylarda umre yapmakla beraber özellikle Recep ayında umreyi tercih ederlerdi.²³⁹ Bununla beraber hac ve umrenin aynı anda eda edilmesini iyi görmemişler ve bu durumu yeryüzünde işlenen en büyük günah olarak görmektedirler. Abdullah b. Abbas (r.a) konu ile alakalı şöyle söylemektedir: “Câhiliye döneminde Hac aylarında umre yapmak yeryüzünde işlenen kötülüklerin en kötüsü sayılırdı. Bu yüzden Muharrem ayını Safer ayıyla değiştirirlerdi ve bu sebeple halk arasında şöyle söylenirdi: “Develerin yaraları iyileşip tüyleri çıkınca ve Safer ayı girince; “Umre yapmak isteyen umre yapabilir Zilhicce'nin dördünce gecesi hac niyeti ile telbiye ederek Mekke'ye gelmişlerdi. Rasûlullah, sahâbilerle haclarını umreye çevirmelerini ve ihramdan çıkmalarını emretti. Hac ayında umre ile emredilmeleri (câhiliyede bu aylarda hac ile umre beraber yapılamayacağını düşündükleri için) tuhaflarına gitmişti. Bunun üzerine: “Ey Allah'ın Rasûlü! Nasıl bir ihramdan çıkışı kastediyorsunuz?” Rasûlullah (s.a.s)'de: “Tamamen ihramdan çıkmanızı emrediyorum” buyurdu.²⁴⁰

Cebrâil tarafından Hz. İbrâhim'e öğretilen hac ve umre ibadetlerinin menâsiki câhiliye dönemine kadar uygulanarak nesillerden nesillere aktarılmıştır.²⁴¹ Ancak câhiliye döneminde tevhid inancına uymayan şeyler bu ibadete karıştırılmış, bazı şeyler Hz. İbrâhim'den gelerek aynı uygulanmasına rağmen bazı şeyler de şirk anlayışının etkisinde kalmıştır. İslâm geldiğinde

²³⁶ Mehmet Boynukalın, “Umre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/150-153.

²³⁷ İhrama girerek, Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapmaktır.

²³⁸ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 664.

²³⁹ Emrah Dindi, “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 589.

²⁴⁰ Nesâî, “Menâsiku'l-hacc” 77; Buhârî, “Hac” 34; Müslim, “Hac” 31.

²⁴¹ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî, *Kitâbü'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zekî Bâşâ (Mısır: Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, 1416/1995), 6.

devam ettirdiği uygulamalara örnek olarak hac ayları,²⁴² temiz ve özel elbiseler (ihram), ihramlı iken cinsel ilişki gibi bazı durumlardan uzak durma, tavaf ve yedi şavt, âdet (hayız) halindeki kadınların Kâbe'ye yaklaşmamaları, sa'y, cemrelere taş atma, ihramdan çıkmak için uygulanan halk ve taksir, Hacerülesved taşını istilâm gibi hususlar zikredilebilir.²⁴³

Câhiliye devri insanı umre yapmak istediğinde ihrâm elbiselerini giyer, Beyt'i tavaf ederlerdi. Kureyş Safa ve Merve arasında sa'y da yapar, diğer kabileler ise sa'y yapmazlardı. Kâbeyi tavaf ettiklerinde ilk başlarda ayakkabılar ile girerken daha sonra ayakkabısız bir şekilde tavaf etmeyi tercih etmişlerdir. İslâmî literatürde birçok benzerlikleri olsa da hac ve umre birbirinden ayrı olarak ele alınmış, hac için "Hacc-ı ekber"; umre için de "Hacc-ı asgâr" ifadeleri kullanılmıştır.²⁴⁴ Hanefilerin çoğunluğuna ve Mâlikiler'e göre ömürde bir defa umre yapmak sünnet-i müekkededir.²⁴⁵

Câhiliyedeki hac mevsiminde umre yapılmaması meselesi İslâm geldikten sonra ortadan kaldırılmıştır. İstenilen her vakitte umre yapılabildiği gibi hac mevsiminde de umre yapılmaktadır. Sadece arefe ve Kurban Bayramının dört günü hariç bütün sene içerisinde kerahet olmaksızın umre yapılabilir. Ancak bu beş gün içerisinde ihrama girmek tahrimen mekruhtur.²⁴⁶ Ayrıca vakit olarak Ramazan ayında yapılan umre diğer zamanlara göre daha faziletlidir. Konu ile alakalı Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: "Ramazan'da yapılan umre hacca denktir."²⁴⁷ Hac ve umre Hz. Peygamber'in (s.a.s) tavsiye ettiği önemli ibadetlerdendir. "Hac ve umre yapanlar Rahmân'ın misafiridirler, O'na dua ederlerse icâbet eder, O'ndan bağışlanma dilerlerse bağışlar"²⁴⁸

Hac mevsiminde umre yapılıp yapılmamasına göre bir başka ifade ile yapılış şekli bakımından hac üç kısma ayrılmaktadır:

a- İfrad Haccı:

Umre yapılmadan îfa edilen hacca denir. Bu haccı yapmak isteyen kişiler hac mevsimi içerisinde sadece hacca niyet ederek ihrama girerler ve hac menâsikini yerine getirirler.

b- Temettu' Haccı:

İlk olarak umreye niyet edilir ve umre yapıldıktan sonra ihramdan çıkılır. Daha sonra

²⁴² Bunlar, Şevval, Zilkâde ve Zilhicce aylarıdır.

²⁴³ Hamit Kılıç, *Câhiliye'den İslâm'a Hac ve Umre* (Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 149-163.

²⁴⁴ Hac ve umre arasındaki bu ayrım Câhiliye Arapları arasında da vardı.

²⁴⁵ Boynukalın, "Umre", 42/150-153.

²⁴⁶ Ebû Zeyd Şelebi, *el-Miftâh şerhu Nûri'l-îzâh*, çev. Adem Şener (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, 2015), 697. Diğer üç mezhebe göre haccetmeyen bir kişi teşrik günleri de dahil her zaman umre yapabilirler.

²⁴⁷ Buhârî, "Umre" 4.

²⁴⁸ İbn Mâce, "Menâsik", 5

aynı dönemde hacca niyet edilerek tekrardan ihrama girilir ve hacın menâsiki yerine getirilir.

c- Kıran Hacı:

Bir ihram ile hem umreye hem de hacca niyet edilen hacdır. Bu niyetle hac yapan kişi ihramını hiç çıkartmadan ikisini de yerine getirir.²⁴⁹

Ebû Hanîfe'ye göre en efdal hac sırası ile Kıran, Temettu' ve İfrad haclarıdır.²⁵⁰

İslâm, Câhiliye dönemindeki umre uygulamalarını da kısmen devam ettirmiş, ancak bazı şirk unsurlarını temizlemiştir. Örneğin, temiz ve özel elbiseler giymek (ihram), cinsel ilişkiden kaçınmak, tavaf ve sa'y gibi ritüeller Câhiliye döneminden devralınmıştır. Ancak, İslâm bu uygulamaları tevhid inancına uygun bir şekilde düzenlemiş ve şirk unsurlarını temizlemiştir. Câhiliye döneminde umrenin belirli aylarda yapılmaması gibi kısıtlamalar İslâm'ın gelmesiyle kaldırılmıştır. Hadisten de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s.a.s) câhiliye toplumundaki yaygın anlayışı kaldırarak Câhiliye hükmü ve âdetini kaldırmıştır.

2.2.9. Kasâme

Sözlükte “güzellik ve sulh,²⁵¹ yemin eden topluluk” anlamlarına gelen kasâme, fikhî bir terim olarak, “mahkemede, failin belli olmadığı cinâyetlerde, suç mahallinde yer alan insanların üzerlerindeki şüpheyi gidermek için yaptıkları özel yeminler”dir.²⁵² Kaynaklarımızda yemin edecek kişilerin sayısının elli olması gerektiği ifade edilir.²⁵³ Bu elli kişinin her biri “Vallâhi onu biz öldürmedik, öldüren kişiye de bilmiyoruz” şeklinde yemin ederler.

Câhiliye döneminde yalan yere yemin etmek büyük günahlardan sayılır, bunu yapan kişinin dünyevî olarak cezaya ve musibete uğrayacağı düşünülürdü.²⁵⁴ Bundan dolayı hukuki işlerde sıkça yemine başvurulurdu. Konu ile alakalı olarak Süleyman b. Yesar (r.a) şöyle demiştir: “Kasâme” cahiliyye döneminde vardı. Rasûlullah (s.a.v) onu aynı cahiliyye dönemindeki şekli üzere kabul edip bıraktı ve Hayber Yahudilerinin öldürdükleri iddia edilen bir maktul hakkında da bu kasâme şekline göre hükme bağladı.²⁵⁵

²⁴⁹ Bardakoğlu vd., *İlmihal*, 549.

²⁵⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebûsât*, çev. M. Cevat Akşit vd. (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 4/51.

²⁵¹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 361.

²⁵² Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/528-530.

²⁵³ Canan, *Kütüb-i Sitte Şerhi*, 14/202.

²⁵⁴ Hadi Sağlam, “İslâm Hukuku Tarihinde Faili Meçhul Cinayetler Meselesi (Kasâme Müessesesi)”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (Kasım 2010), 491.

²⁵⁵ Nesâî, “Kasâme” 2; Müslim, “Kasâme” 7.

Hadiste zikredilen öldürme meselesi kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: “Ensar’dan Abdullah b. Sehl ile Muhayyisa b. Mes’ûd kendi işlerini halletmek üzere Hayber’e gittiler. İşlerini çözmek üzere ayrıldıktan bir süre sonra Muhayyisa, Abdullah b. Sehl’i öldürülmüş olarak buldu ve yol arkadaşını orada defnetti. Daha sonra Muhayyisa ve ölen kişinin yakınları bu cinâyeti işleyenin Hayber Yahudileri olabileceğini ifade edip durumu Hz. Peygamber’e (s.a.s) haber verdiler. Efendimiz Aleyhisselâm da onlara: “Bu cinâyetin Hayberliler tarafından işlendiğine dair elli defa yemin eder misiniz?” şeklinde karşılık verdi. Onlar da: “Yanında bulunmadığımız ve görmediğimiz bir cinâyet hakkında nasıl yemin ederiz” diye çekincelerini dile getirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) Yahudilerin elli yeminle cinâyet suçundan berat edeceğini açıkladı ve aradaki gerginliği gidermek için de maktulün diyetini beytûlmâlden ödedi.²⁵⁶

Kasâmenin tarifi ile alakalı âlimler arasında da temel bir ayrım vardır. İmam Ebû Hanîfe kasâmeyi, “bir bölgede öldürülmüş bir kişi bulunduğu bölge halkından elli kişinin üzerlerindeki şüpheyi gidermek için Allah’ın adını anarak yemin etmeleri” olarak tanımlarken; Mâlikî ve Şâfiî âlimleri, “öldürülen kişinin yakınlarının edeceği elli yemin” şeklinde ifade etmişlerdir.²⁵⁷ Buna “ispat kasamesi” derken Ebû Hanîfe’nin tanımındaki kasâme ise “nefy” kasâmesidir.

Kasâme yöntemine yeterli delil olmadığında başvurulur. Mevcut deliller suçun ispatında yeterli ise kasâmeye gerek yoktur. İslâm ceza hukukunda yemin önemli bir yere sahiptir. İddia edilen şeylerin ispatında yemine başvurulur. Hz. Peygamber (s.a.s), “İspat etmek davacıya, yemin etmek ise davalıya aittir.”²⁵⁸ buyurarak bu duruma dikkat çekmiştir. Bu açıdan bakıldığında yemin, davacı veya davalının kendi iddialarının doğruluğunu ispat etmek için Allah’ın adını anmalarıdır. Bu yemin verdirmeye işine “tahlif”, yemin edene “hâlif”, yemin edilen şeye de “mahlûfun aleyh” denilir.²⁵⁹

Bu uygulama sahâbe döneminde de devam etmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin (r.ahuma) uygulamalarının bu yönde olduğu ifade edilmektedir. Hz. Ömer döneminde iki köy arasında bir adam ölü olarak bulunur. Halife iki köyün arasının ölçülmesini, ölen kişi hangi köye daha yakın ise o köyden elli adamın yemin etmelerini emreder.²⁶⁰

Günümüzde de mevcut hukuk sistemlerinde yemine başvurulmaktadır. Mevcut Türk

²⁵⁶ Müslim, “Kasâme” 1; Buhârî, “Diyât” 22.

²⁵⁷ Bardakoğlu, “Kasâme”, 24/528-530.

²⁵⁸ Buhârî, “Rehin” 6; Müslim, “Akdiye” 1.

²⁵⁹ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417-420.

²⁶⁰ Serahsî, *Mebûsât*, 26/161.

Hukuk sisteminde sadakat ve bağlılık yemini, görev yemini, meslek yemini ve yargısal yemin gibi çeşitler mevcuttur. Konumuz ile alakalı olan yemin türü ise yargısal yeminlerdir. Burada kesin delil olarak kullanılan yemin ise “Taraf Yemini” dir. Taraf yemini, taraflardan birinin, (kendisi ile alakalı vakıalara ilişkin) bir olayın doğru olup olmadığı ile alakalı namusu, şerefi ve kutsal saydığı bütün inanç ve değerler üzere, mahkeme huzurunda yemin etmesidir.²⁶¹

Netice olarak kasâme, İslâm hukukunda cinâyetlerde failin belli olmadığı durumlarda şüpheyi gidermek amacıyla yapılan özel bir yemindir. Câhiliye döneminde de benzer bir uygulama vardı ve yalan yere yemin etmek büyük günahlar arasında kabul edilirdi. Hz. Peygamber (s.a.v), bu uygulamayı Câhiliye dönemindeki şekliyle kabul edip devam ettirmiştir. Hayber Yahudilerinin öldürdükleri iddia edilen bir kişi hakkında yapılan kasâme sonucunda suçun ispatı için elli yemin edilmiştir.

2.3. Sosyal ve Kültürel Meseleler ile İlgili Hadisler

2.3.1. Yaratılışı Küçük Görmek

Allah Teâlâ, bütün kâinatı yoktan var eden yegâne güç ve kudret sahibidir. Allah’ın yaratması belli bir zaman ve mekân ile sınırlı olmayıp, süreklilik arz eder. O (c.c.), her an bir yaratma halindedir.²⁶² Allah’ın yarattığı en mükemmel varlık ise insandır. İnsanı küçük görmek, aslında yaratana karşı işlenmiş bir kusur ve ayıptır. Nitekim Şeyh Galib (öl. 1213/1799) bir şiirinde insan için kullandığı, “Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen, Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen”²⁶³ ifadeleri yaratılanın güzelliğini ortaya serdiği gibi yaratanın da güzelliğini ifade etmektedir.

Ma’rur b. Süveyd şöyle demiştir: Ben, Ebû Zer (öl. 32/653) ve hizmetçisinin üzerlerinde birer örtü gördüm ve ona şöyle dedim: “Şu (hizmetçindeki) örtüyü alsan da kendin için tam bir elbisen olsa, hizmetçine de başka bir elbise versen!” Ebu Zer de şöyle cevap verdi: “Birisi ile tartışmıştım. Tartıştığım kişinin annesi Arap olmayan bir kadındı. Ben de o kişinin annesi hakkında güzel sözler söylememiştim. O da beni söylediğim sözler sebebi ile Hz. Peygamber’e şikâyet etti. Bunun üzerine Efendimiz Aleyhisselâm şöyle dedi: “Sen falanca kişiye küfrettin mi?” Ben: “Evet” dedim. “Onun annesi hakkında kötü konuştun mu?” buyurdu. Ben: “Evet, kötü konuştum” dedim. Hz. Peygamber (s.a.s): “Muhakkak ki sen Cahiliyye izleri

²⁶¹ Ali Türkmen, “Türk Özel Hukuk Yargı Sisteminde Yemin Müessesesi”, *International Journal Of Legal Progress(Uluslararası Hukuki İlerleme Dergisi)* 1/2 (Temmuz 2015), 121.

²⁶² er-Rahmân 55/29.

²⁶³ Ey İnsan! Kendine saygıyla/hürmetle yaklaş; çünkü sen kâinatta yaratılmışların özü/göz bebeği olan insansın.

taşıyan bir insansın.” buyurdu. Ben de “Bu yaşıma rağmen mi Ya Rasûlallah? deyince Efendimiz Aleyhisselâm: “Evet, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah onları sizin hizmetinize vermiştir. Allah her kimi hizmetinize verirse, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Ona, gücü yetmeyecek işler yüklemesin. Şâyet yüklerse ona yardımcı olsun.”²⁶⁴

Burada Ebû Zer’in (r.a.) tartıştığı kişinin Hz. Bilal-i Habeşî olduğu rivâyet edilmektedir.²⁶⁵ Aralarında geçen tartışmada Ebû Zer Bilal’e “Kara kadının oğlu” diye hitap etmiştir. Bu duruma üzülen Hz. Bilal durumu Hz. Peygamber’e bildirmiş, Hz. Peygamber’de Ebû Zer’in yaptığı bu davranışın Câhiliye âdeti olduğunu, Müslüman olmasına rağmen hala Câhiliye izleri taşıdığını haber vermiştir.

Bunun üzerine Hz. Ebû Zer, bir anlık öfke ile söylediği bu sözden dolayı çok pişman olmuştur. Kendisini affettirmek ve özür dilemek için kardeşi Hz. Bilal’in evine gitmiş, başını yere koyup ayağı ile başına basmadıkça yerden kalkmayacağını söylemiştir. Ebû Zer’in bir anlık öfke ile bu ifadeleri kullandığını bilen Hz. Bilal ise kardeşini yerden kaldırarak, “Bu yüz basılmaya değil, öpülmeye layıktır; ben hakkımı helal ettim” diyerek sarılmıştır.²⁶⁶

Burada Ebû Zer’in (r.a.) içine düşmüş olduğu hata ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) Câhiliye adeti olarak isimlendirdiği şey, insanların ten rengini alaya almak ve bunu tartışmaya malzeme yapmaktır. Bu konu ile alakalı olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve tanışasınız diye de sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli (kıymetli, üstün) olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır (takvalı olanınızdır). Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden hakkıyla haberdâr olandır.”²⁶⁷

Bu âyetten de anlaşılacağı üzere insanların renklerinin, ırklarının ve milletlerinin farklı oluşu bir üstünlük ve düşüklük meselesi değildir. Allah (c.c.) insanları farklı farklı yaratmasının nedenini birbirleriyle tanışmak ve kaynaşmak olduğunu ifade etmiş ve üstünlüğün de ancak sahip olunan ten rengi veya mensup olunan milletle değil takva ile olacağını ifade etmiştir.

Günümüze bakıldığında da renklerinden dolayı insanların aşağılandığı, ikinci sınıf insan muamelesi gördükleri müşahade edilebilmektedir. Özellikle Amerika’daki siyahîler ile alakalı 20. yüzyıl boyunca “Amerika’nın köle torunları” şeklinde anılmışlardır.²⁶⁸ Bunun yanı

²⁶⁴ Buhârî, “Edeb” 44.

²⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989), 13/6032.

²⁶⁶ Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf, *ez-Zebîdî, Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim-Kâmil Miras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 2/50.

²⁶⁷ el-Hucurât 49/13.

²⁶⁸ Hazal Oğuz, *Siyahi Mücadele Bağlamında Angela Davis’in Hayatı ve Kuramı Arasındaki Bağ* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

sıra siyah ve beyaz insanların kullandıkları tuvaletin, çeşmelerin, eğitim gördüklerini kurumların farklı olması, siyahi bir çocuğun hayvanat bahçesinde sergilenmesi, siyahi olan birisinin otobüse binen beyaz birisine yer vermek zorunda olması gibi uygulamalar ne kadar zaman geçse de câhiliye âdeti olan şeylerin hiçbir zaman eskimediğini ve her devirde ortaya çıkacağını göstermektedir.²⁶⁹

Ayrıca hadiste dikkati çeken bir diğer nokta da kişinin hizmetinde olan kişilere göstermesi gereken muameledir. Allah (c.c.) herkesi ayrı bir kabiliyette yaratmış, böylece kişiler, toplum hayatı içerisinde birbirlerinin eksikliklerini gidererek birbirlerine hizmet etmektedirler. Bu sebeple bir işveren, işçisinin hakkını gözetmeli, gücünün üstüne sorumluluklar yüklememeli ve ona kendi yediğinden ve giydirdiğinden ikram etmeli, alın terinin hakkını tam olarak ödemelidir.

2.3.2. Kavimlerle Övünmek

Kavim, aynı soydan gelip töreleri, dilleri ve kültürleri aynı olan topluluğa verilen isimdir. Kur’ân’da genelde “topluluk” manasında 383 yerde geçmektedir.²⁷⁰

Câhiliye toplumu, mensup oldukları aile ile ön plana çıkmayı ve tanınmayı severlerdi. Her kişi kendi mensup olduğu kavmi/aşireti diğerlerinden üstün görür, bazen bu anlayış iki aşireti savaş yapmak üzere karşı karşıya getirirdi. Kişinin izzet ve şerefi kavminin izzet ve şerefi kadardı. Bu övünmeyi o kadar ileri götürürlerdi ki hayattakiler ile yetinmeyip kabirlere giderek oradaki geçmişleriyle de övünme yarışına girerlerdi.²⁷¹ Böyle bir topluma gönderilen Hz. Peygamber (s.a.s), bütün insanların Allah katında bir olduklarını, kimsenin kimseye bir üstünlüğü olmadığını en gür sesle ifade etmişti. (tebliğ etmiş ve hayatında yaşayarak da örnek olmuştur?)

Ebû Hureyre’nin (r.a.) rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ, cahiliyye döneminin kibrini ve atalarla (geçmişle) övünme âdetini sizden gidermiştir. (Allah katında) İnsanlar iki kısımdır. Birincisi iman eden mümin kimseler, ikincisi de Allah yolundan sapmış kimselerdir. Sizler Âdem’in çocuklarısınız; Âdem de topraktan yaratılmıştır. Allah’a yemin olsun ki insanlar ya kavimlerle övünmeyi terk ederler -ki onlar cahiliyye âdeti üzere yaşadıkları için şimdi cehennem kömürlerinden bir kömürdürler- ya da

²⁶⁹ GZT, “İnsanlığın Yüzünde Kara Leke Olan Irkçılığın 15 Fotoğrafı” (Erişim 7 Haziran 2023).

²⁷⁰ Recep Şentürk, “Kavim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/68-69.

²⁷¹ et-Takâsür 102/1-2.

Allah katında burnuyla dışkı yuvarlayan pislik böceğinden daha değersiz bir hale düşerler.”²⁷² İnsan, Allah’ın yaratmış olduğu en mükerrem varlıktır. Bu husus Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilmektedir: “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yarattık.”²⁷³

İnsan gerek fiziksel olarak gerekse ruhsal ve zihinsel yetenekleri ile diğer mahlukâtta ayrılır.²⁷⁴ Ve mükerrem olarak yaratılan insan, bu güzelliğini ancak yaratılışına ve varoluşuna uygun olarak hareket ettiğinde koruyabilir. Allah’ın çizmiş olduğu istikametten ayrılmak, O’nun emir ve yasaklarına dikkat etmeden bir hayat yaşamak bu güzelliğin kaybedilmesi demektir.²⁷⁵

Hiz. Peygamber’in (s.a.s) ifadesine göre İslâm’da insanlar iki kısma ayrılır:

a- İman Edip Takvalı Olanlar

b- İman Etmeyip Yoldan Çıkanlar

Allah nezdinde sahip olunan ırkın veya milletin bir kıymeti yoktur. Allah (c.c), hiçbir ayırım yapmadan “insan”ı yeryüzündeki halifesi kılmıştır. Halife olan insanın hangi ırka mensup olduğuna değil, yaratılış gayesine uygun işler yapıp yapmadığına bakılır. Allah katında kişinin kıymeti sahip olduğu iman ve takvadır. Bu hakikati (anlayabilmek için Allah’ın gönderdiği elçilerinin ailelerine bakmak yeterli olacaktır.) anlayabileceğimiz en güzel örnekler peygamberlerin aileleridir. Hiz. Nûh (a.s.m) peygamber olmasına rağmen eşi ve çocuğu ona iman etmedi. Hiz. Lût’un hanımı da inkâr edenler arasındaydı. Buna karşılık Firavun’un eşi Hiz. Âsiye ise onun ilahlığını reddedip Allah’a boyun bükendendi. Öyleyse insanı değerli ya da değersiz kılan şey mensup olduğu aile, mekân ya da yanındaki kişiler değil inandığı şeylerdir. (İnsanın üstünlük yarışına girdiği diğer bir husus ise atalar ile övünmedir.) En güzel ve diğer canlılardan üstün yaratılan insan, iman gibi üstünlük vesilesi olan bir değeri bırakarak başka şeylerle büyüklük taslama yarışına girer. Bunlardan bir tanesi de atalar (mensup olunan aile, millet) ile övünmedir.

İslâm inancına göre ise Allah, insanı bir erkek ve diğiden yaratmış, tanış olunsun diye onu çeşitli kabilelere ve milletlere ayırmış ve insanlar arasındaki değeri ölçüsü olarak da “takvayı” koymuştur. Buna göre bir kişinin Allah katında değeri olması mensup olduğu millettten öte Allah’tan korkup korkmaması ile ölçülebilir. Milliyetçiliğin ne olduğunu soran birisine Hiz. Peygamber (s.a.s) şöyle cevap vermiştir: “Zalim de olsa kendi kavmine arka

²⁷² Ebû Dâvûd, “Edeb” 120.

²⁷³ et-Tîn 95/4.

²⁷⁴ Kur’ân Yolu (Erişim 16 Nisan 2023), et-Tîn 95/4.

²⁷⁵ et-Tîn 95/5.

çıkmandır.”²⁷⁶

İslâm, kişinin mensup olduğu aileyi ve milleti yok saymaz. Aksine bir iyilik ve hayır yapıldığında ilk olarak yakın akrabaya yapılmasını tavsiye eder. Efendimiz Aleyhisselâm: “Muhtaç bir kimseye verilen sadakada bir sevap varken, akrabaya verilen sadakada ise iki sevap vardır: Biri sadaka sevabı, öteki de akrabayı koruyup gözetme sevabıdır.”²⁷⁷ buyurarak akrabalık bağlarının gözetilmesini tavsiye etmiştir. İslâm’ın yasakladığı şey, aileyi ve milleti inkâr etmek değil, mensup olunan milleti diğerlerinden üstün görmek ya da mensup olduğun millet ile övünmektir.

Milliyetçilik, câhiliye döneminde olduğu gibi, sonraki dönemlerde de periyodik olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle günümüzdeki etkileri düşünüldüğünde, 1789 Fransız İhtilali ile birlikte ulus devlet anlayışı gelişmiş ve milliyetçilik, bu dönemden itibaren en etkili ideoloji olarak belirmiştir.²⁷⁸

Said Halim Paşa (öl. 1921), ülkemizdeki milliyetçilik akımlarının Meşrutiyet’ten sonra hızla arttığını ifade etmektedir. Avrupa’nın birliği siyasi, dil ve mezhep birliğine dayanırken Osmanlı’daki birlik daha çok İslâm birliği ve kardeşliği esası üzerine kuruludur. Bundan dolayıdır ki Osmanlı Devleti, asırlar süren bir devlet olabilmiş, sorumluluğu altındaki nice milletten insanı adaletle yönetmiştir. Ancak Osmanlı ile beraber Müslümanları bir arada tutan hilâfetin de ilga edilmesi ve Müslüman topraklarda yayılan milliyetçilik/ulus devlet anlayışı, milyonlarca insanın hayatını yakından etkilemiştir.²⁷⁹

Babanzade Ahmed Naim (öl. 1872/1934), milliyetçiliği “Müslümanların bekasına vurulan en büyük darbe ve vücuda yayılan kanser hücresi”ne benzetmiştir.²⁸⁰ Osmanlı örneğinde de görüleceği üzere asırlarca farklı milletlerden insanların beraberce yaşadığı bir coğrafya, araya giren milliyetçilik duyguları/akımları ile kanların aktığı bir coğrafya haline gelebilmektedir.

İslâm’ın tevhid prensibi, kişinin, ırk, etnik köken veya coğrafi sınırlar arasındaki farklılıkları bir kenara bırakarak, iman ve takva temelinde birleşmesini öngörür. Bu durum, Müslümanların, kendi etnik veya milli bağlamları içindeki sınırlamalardan öteye geçerek, küresel bir ümmet bilincine sahip olmalarını gerektirir. Bu bağlamda, Müslüman, yaşadığı

²⁷⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb” 111.

²⁷⁷ Tirmizî, “Zekât” 26.

²⁷⁸ Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/84-87.

²⁷⁹ M. Hanefi Bostan, “Said Halim Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/557-560.

²⁸⁰ İbrahim Özcoşar vd. (ed.), *Babanzade Ahmed Naim Ailesi ve İlmi Kişiliği* (İstanbul: Divan Yayınları, 2023), 383.

coğrafyanın sınırları içinde belli bir bölge veya millete mensup olabilir, ancak gönül coğrafyasının sınırı, Allah'ın adının anıldığı her yerdir.

2.3.3. Ağıt Yakmak

Kelime olarak “ağlamak” manasına gelen *ağıt*; terim olarak ise daha çok cenaze törenine katılan kişileri ağlatmak için söylenen şiir, şarkı ve türkülerin ortak adıdır.²⁸¹

Ümmü Atiyye (öl. 70/689-90) (r. anhâ) şöyle demiştir: “Ey Nebî! Mü'mine kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek,²⁸² elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek,²⁸³ hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁸⁴ âyeti nazil olunca Hz. Peygamber'in (sav) aldığı bey'at arasında ağıt yakma (niyâha) konusu da vardı. Bunun üzerine kadınlardan birisi (ki Ümmü Atiyye'nin kendisidir) biat etmekten elini çekti ve: “Yâ Rasûlallah! Falan kadın bana Câhiliyet mateminde yardım etti. (Üzerimde hakkı vardır). Ondan izin almak isterim.” dedi. Peygamber (s.a.s) Ümmü Atiyye'ye bir şey söylemedi (sessiz kaldı). Bunun üzerine kadın gitti. Sonra (müsaadesini alarak) gelip Rasûlullah'a biat etti.²⁸⁵

Arapça aslı bey'at olan biat kelimesinin sözlük manası birinin yöneticiliğini benimsemek anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁶ Burada ise Hz. Peygamber'e (s.a.s) dînî emir ve yasaklara uyma noktasında söz verme anlamında kullanılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s) erkeklerden biat aldığı gibi kadınlardan da biat almıştır. Biatı oluşturan maddelere bakıldığında şirk, hırsızlık, zina, çocukları öldürmek, iftira gibi İslâm dinin temel hususlarının yer aldığı görülecektir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.s) kadınlardan ölümlerin arkasından ağıt yakmama noktasında da söz almıştır. Çünkü Câhiliye devrinde insanlar ölmeden önce kendisi için ağlayacak/ağıt yakacak insanlar tutarlardı. Hatta

²⁸¹ Süleyman Uludağ, “Ağıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/470-472.

²⁸² Burada kastedilen cahiliye dönemindeki kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesidir. Cahiliye Arapları bunu bazen açlık endişesi, bazen kız çocuğunun namusuna olan düşkünlüğünden, bazen de kız çocuğundan utandığı için yapardı.

²⁸³ Burada kastedilen mana İbn Abbas'ın ifadesi ile kadınların kocalarına başkalarından olan çocuklarını nispet etmesinler demektir. Detaylı bilgi için bk. Seyyid Kutub, *Fi Zılâli'l- Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç vd. (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1986), 14/430.

²⁸⁴ el-Mümtetine 60/12.

²⁸⁵ Müslim, “Cenaze” 33.

²⁸⁶ Cengiz Kallek, “Biat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/120-124.

bazı kadınlar bu işi meslek haline getirmiş, geçimlerini de bu yolla sağlamışlardır. Bu kadınlara nâiha- nâihât deniliyordu.²⁸⁷

Bugün de özellikle küçük yerleşim bölgelerinde buna benzer hadiseler meydana gelmektedir. Ölünün arkasından yaka paça yırtarak ağlamak, isyan etmek Câhiliye devrinin en belirgin özelliklerindendir. Nitekim bir hadisinde Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “Ümmetimde Câhiliyet döneminden kalma, kolay kolay terk edemedikleri dört huy (anlayış) vardır: Babalarının yaptıklarıyla övünmek, neseplerde kötüleme yapmak, yıldızları vesile edinerek yağmur istemek ve ölünün arkasından meziyetlerini sayarak feryat ve figanla ağlamak (ağıt yakmak).”²⁸⁸

Şurası unutulmamalıdır ki burada yasaklanan ağlama, yaka-paça yırtarak yapılan ağlama şeklidir. Yoksa bir kimse vefat eden bir kişinin arkasından hüzünlenip gözyaşı dökülebilir. Bu, insan olmanın, gönüldeki merhamet duygusunun bir göstergesidir. Nitekim Hz. Peygamber de oğlu İbrahim vefat ettiğinde gözyaşı dökmüştür. Onun ağlamasını garip karşılayan birisine hitaben Allah’ın Rasûlü (s.a.s): “Göz ağlar, kalp mahzun olur. Ancak biz Rabbimizin bizden razı olmayacağı sözler söylemeyiz. Vallâhi Ey İbrahim! Biz senin gidişinle çok mahzunuz.”²⁸⁹ diyerek vefat eden kişinin ardından hüzünlenip gözyaşı dökülebileceğini göstermiştir.

Bu noktada Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “Kimin arkasından bağır-çağır ağıt yakılırsa, kendisi adına yapılan bu feryattan dolayı o kişiye kıyamet günü azap olunur.”²⁹⁰ Bu hadisin anlaşılması noktasında birkaç husus vardır: İlk olarak zahiren hadise bakıldığında ölünün arkasından ağlamanın ölüye zarar vereceği ifade edilmektedir. Burada kastedilen ağlama, Hz. Peygamber’in Câhiliye ağlaması olarak isimlendirdiği ağıt yakma, yaka paça yırtma şeklinde oryaya çıkan ağlama şeklidir. Burada asıl olarak azap görececek kişi, kendisinden sonra arkasından feryat figan edecek, ağlayacak kişiler tutan veya yakınlarına bunu vasiyet eden kişidir.

Günümüzde cenaze merasimlerinde yaşanan benzer olaylar, Câhiliye dönemindeki uygulamalara benzerlik göstermektedir. Yaka paça yırtarak ağlamak, saçları yolmak, başa kül savurmak ve dizleri dövmek gibi isyan içeren ifadelerin cenaze merasimlerinde kullanılması, İslâm’ın ruhuna aykırı davranışlar olarak nitelendirilebilir. Bu tür tepkiler, İslâm’ın öğretilerine

²⁸⁷ Uludağ, “Ağıt”, 1/470-472.

²⁸⁸ Müslim, “Cenaze” 29.

²⁸⁹ Buhârî, “Cenaze” 44.

²⁹⁰ Buhârî, “Cenaze” 34.

uygun olmayan, aşırı ve kontrolsüz bir hüznün ifadesi olarak değerlendirilebilir.²⁹¹

Bütün bunlardan sonra İslâm'ın hüznün ve cenaze adabına bakıldığında, kişinin Allah'a olan teslimiyeti ölüm haberini aldığı ilk anda başlamaktadır. Hak Teâlâ, başına bir musibet gelen kişinin göstermesi gereken tavrı şu âyetle bildirmektedir: “Onlar; başlarına bir musibet (bela) gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz” derler.”²⁹²

Bu bilinçle ölüm haberini alan birey, sonraki süreçte duyduğu üzüntüye rağmen Allah'a karşı isyan etmeyerek tevekkül gösterir. Ölen kişiye karşı son vazifesini yerine getirir; cenaze namazına iştirak eder ve taziye ziyaretinde bulunarak ölen kişinin geride kalan ailesine teselli verici sözler söyler.²⁹³ Geride kalan kişi için yapılacak en anlamlı adımlardan biri, ölüm olayından ibret alarak hayatına düzen verme gayretidir. Çünkü ölüm, yaşanmış bir gerçektir ve bu gerçeği sürekli hatırlamak, kişiye hayatın geçici olduğu ve âhirete hazırlık yapma sorumluluğuyla yükümlü olduğu perspektifini sunar.

Bu bağlamda, ölüm olayından ders çıkarmak, bireyin manevi derinleşme ve kişisel gelişimine katkı sağlar. Kabirleri ziyaret etmek, hem vefat eden Müslüman kardeşe karşı vefa görevini yerine getirmek, hem de ölümü hatırlayarak kendi hayatını değerlendirme fırsatını sunar. Bu, bireyin yaşamındaki değerleri, davranışları ve ilişkileri sorgulamasına yardımcı olabilir. Bu anlamda, ölümün insanın dünya hayatını değerlendirme ve âhiret için hazırlık yapma amacını pekiştirdiği ifade edilebilir.

2.3.4. Ahitleşmek

Ahid, mastar olarak “bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, söz vermek, bir iş üzerinde anlaşmaya varmak” gibi anlamlara gelmektedir.²⁹⁴ Ahid kelimesinde hem söz verme hem yemin etme anlamı da vardır.

Cübeyr b. Mut'im (öl. 59/678-79)²⁹⁵ Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

²⁹¹ Mustafa Çağrı, “Matem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/128-129.

²⁹² el-Bakara 2/156.

²⁹³ İslâm âlimleri hem erkekler hem de kadınlar için tâziye ziyaretinin sünnet ve müstehab olduğu görüşündedirler. Ayrıca taziyenin üç günden fazla olması kerih görülmüş, üç gün içinde yapılması müstehap görülmüştür. Üç günden fazla oluşunun hoş karşılanmamasının sebebi ise, cenaze sahiplerinin bulundukları acı halden bir an önce kurtulup normal hayata daha çabuk dönsünler dıyedir. Detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, “Namaz”, *İlmihal*, mlf. Kollektif (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 1/369-370.

²⁹⁴ Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/532-533.

²⁹⁵ Hudeybiye Antlaşmasından sonra Müslüman olan, Kureys'in ileri gelenlerinden ve neseb konusundaki bilgisi ile tanınan sahâbîdir. Neseb konusundaki mahirliği bu konuda hocası olan Hz. Ebûbekir'den dolaydır.

...İslâm'da (kötülük üzerine) ahidleşmek (sözleşmek) yoktur. İslâm, Câhiliye devrinde (iyilik üzerine) yapılan bütün ahitlerin (sözleşmelerin) ancak gücünü pekiştirmiştir.”²⁹⁶

İslâm, içine doğduğu toplumu tamamen yok sayan ve o topluluğun bütün hayatına reset atan bir din değildir. Gönderildiği toplumlarda İslâm'a aykırı olmayan bir şey varsa onu aynen kabul eder. Câhiliye dönemi çirkin ve kötülüklerin hâkim olduğu bir dönem olsa da bu durum, o toplumun iyilikleri ve iyi insanları olmadığı anlamına gelmez.

Örneğin risaletten önce Mekke'de Abdullah b. Cüdân'ın evinde toplanılarak, zalime ve zulme karşı mazlumun yanında ilkesini benimseyen Hilfû'l-Fudûl topluluğu buna örnektir.²⁹⁷ Burada Mekke'nin önde gelenlerinden insaf sahibi birkaç Kureyşli bir araya gelmiş, panayırlarda oluşan zulme engel olmak için birbirlerine söz vermişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) de bu ahidleşmeye katılmıştır. Daha sonraları Allah'ın Rasûlü (s.a.s): “Abdullah b. Cüdân'ın evinde, zalimlerin zulmüne engel olmak için Hilfû'l-Fudûl'de bulunmuştum. O mecliste bulunmak beni o kadar mutlu etti ki, onun yerine bana kızıl develer verilse,²⁹⁸ o kadar sevinmezdim. O antlaşmaya şimdi (Peygamber olduğum halde) de çağrılısam, yine katılırdım.” buyurarak İslâm öncesi yapılan ahidlerin de İslâm'da muteber olduğunu ifade etmiştir.

Günümüzde, bir kişi Müslüman olmadan önce İslâm'a uygun bir söz veriyse veya yemin ettiyse, bu sözü yerine getirmek onun için bir sorumluluktur. Benzer şekilde, bir Müslüman, gayr-i müslim birisine İslâm'a aykırı olmayan bir söz vermişse, bu sözü tutmalıdır. Hilfû'l-Fudûl örneği, bir Müslümanın insanlığın ortak değerleri etrafında, Müslüman olmayanlarla iş birliği yapabileceğini gösteren önemli bir paradigmatik örnek sunmaktadır.

Örneğin dünyanın herhangi bir coğrafyasında meydana gelen bir felaket için Müslümanlar da seferber olmalı, din, dil, ırk ayırt etmeksizin mazlumun yanında olmayı kendilerine ilke edinmelidir. Nitekim günümüzde buna benzer olaylar yaşanmaktadır. Mesela yakın zamanda Avrupa'da Belçika, Hollanda ve Almanya'nın etkilendiği bir sel felaketi meydana gelmiş, Müslüman kuruluşlar bu felaketten etkilenenler için yardım kampanyası başlatmış, sıcak yemek, su ve çeşitli yardım malzemeleri ile destek olmuşlardır.²⁹⁹

²⁹⁶ Müslim, “Fedâilu's-Sahâbe” 206.

²⁹⁷ İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/184.

²⁹⁸ Efendimiz Aleyhisselâm'ın kızıl deveyi örnek olarak göstermesi, yaşadığı toplumda en çok kıymet verilen şeyin o olmasından dolayıdır.

²⁹⁹ Perspektif, “Müslüman Kuruluşlar Avrupadaki Afet Bölgelerine Yardım Eli Uzattı” (Erişim 3 Nisan 2023).

2.3.5. Câhiliye Ölümü

Ölüm, İslâm inancında hayatın bir gerçeği ve âhirete geçişin ilk kapısıdır. Müslümanlar için ölümün nasıl oluşu kadar önemli olan şey, ölüm anında imanlarını ve Allah’a olan bağlılıklarını korumaktır. Bu nedenle, yaşamın her anında Allah’ın emirlerine uygun bir şekilde yaşamak ve ölüm anına hazırlıklı olmak önemlidir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim (meşru devlet başkanına) itaatten çıkar ve İslâm cemaatinden (topluluğundan) ayrılırsa ölümü cahiliye ölümüdür. Kim soy sop (ırkçılık) davasına teşvik ederek veya ırkçılık adına öfkelenerek karanlık bir bayrak altında savaşırsın ve öldürülürse (o kişinin ölümü) Câhiliye ölümüdür.”³⁰⁰

İslâm dininin temel amacı, insanı Allah’ın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde yaşayan, ahlaki değerlere ve toplumsal sorumluluklara bağlı bir şekilde yetiştirmektir. Bu kişilerin oluşturduğu topluluğa ise İslâm toplumu denilmektedir. Toplu bir yaşamda en önemli unsurlardan biri, siyasi birliktir ve bu birlik, cemiyetin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için hayati bir öneme sahiptir. İslâm’ın bu siyasi birliği sağlamadaki en temel etken ise uhuvvet (kardeşlik) kavramıdır.

İslâm, inanç düzeyinde tevhidi esas alırken, toplum hayatında da kardeşliği temel bir ilke olarak kabul eder. Bu, bireyler arasında eşitlik, yardımlaşma, dayanışma ve adalet prensiplerini içeren bir sosyal doktrini ifade eder. İslâm’ın vurguladığı uhuvvet, bireylerin birbirleriyle kardeşlik bağları kurmalarını ve bu bağlar üzerinden toplumsal bir birlik oluşturmalarını amaçlar. Bu sayede, cemiyet içindeki farklı bireyler arasında güçlü ve sürdürülebilir bir dayanışma ortamı tesis edilir ve toplumun genel refahı artar.

İşte Müslümanların oluşturduğu bu topluluktan (cemaatten) kopmak ve meşru olarak seçilen devlet başkanına isyan etmek ve bu hal üzere iken ölmek, Hz. Peygamber’in ifadesi ile Câhiliye ölümü olarak isimlendirilmektedir. Hadisteki bu üslup, Müslümanların otoriteye karşı ve Müslüman cemaate karşı küçük şeyleri bahane edip isyan etmesini engellemek içindir. Câhiliye ölümünden maksat da kişinin kâfir olarak ölmesinden ziyade, günahkâr olarak ölmesidir. Ayrıca burada böyle bir davranışın câhiliye davranışı olduğu da vurgulanmaktadır.

Hadiste vurgulanan bir diğer önemli husus, Hz. Peygamber’in (s.a.s) kavim için savaşılan bayrağın karanlık bayrak olacağını ifade etmesidir. Müslümanlar, savaşmalarını kendi etnik grupları veya kavimleri için değil, i’lâ-yi kelimetullah (Allah’ın dininin yüceltilmesi) amacıyla gerçekleştirirler. Müslüman, Allah’ın davasını en üstün kılmak için

³⁰⁰ Nesâî, “Muhârebe” 28.

çaba gösterir ve savaşırken, atarken ve ölürken bu gaye etrafında hareket eder. Bu meseleyi daha iyi anlayabilmek adına Uhud savaşındaki bir olay çok manidardır:

Uhud, zorluklarla dolu bir savaştır. Bu savaşta Bedir'in intikamını almak için yanıp tutuşan müşrikler olduğu gibi, Hz. Peygamber'in safında yer alıp dualarının başına şehadeti ekleyen ve yiğitçe savaşan sahâbiler de vardı. Sa'd b. Ebî Vakkâs (öl. 55/675) ve Abdullah b. Cahş (öl. 3/625) bu yiğitlerdendir. İkisi de birbirine şehadet için dua etmişlerdi. O gün yiğitçe savaşan diğer bir kişi de Kuzman b. Hâris idi. Sahâbe bu kişilerin kahramanlıklarını hayretle izliyor ve hayranlıklarını Efendimiz Aleyhisselâm'a bildiriyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de tebessüm ederek "İnşallah o cennettedir." diyordu. Başka birisi "Yâ Rasûlallah! Görüyor musunuz Kuzman'ı! Nasıl da yiğitçe savaşıyor" deyince Hz. Peygamber'in (s.a.s) yüzünün rengi atıyor ve "O, cehennemliktir." diye karşılık veriyordu. Bunu duyan sahabe hayret ediyordu. Nasıl olur da aynı meydanda, aynı safta çarpışan iki kişiden biri cennete diğeri cehenneme gidiyordu?

Bütün bu söylenenlerden habersiz olan Asım b. Ömer b. Katâde, Uhud'un meydanında düşmanı adeta ikiye biçip ilerleyen, ama biraz sonra bir kılıç darbesi ile yaralanıp yere düşen Kuzman'ı görünce; "Müjdeler olsun sana Ey Kuzman! Yiğitçe savaştın ve şimdide şehitlik makamını elde etme yoluna girdin!" dedi. O ana kadar kimselerin bilmediği, sadece açık ve gizli her şeyi bilen Rabbimizin bilip, Rasûlü'ne bildirdiği bir gerçeği Kuzman, "Ben ne İslâm en yüce olsun ne de Muhammed'in şerefini kurtarmak için savaştım. Ben sadece mensup olduğum kavim en yüce ve en şerefli olsun diye savaştım" diyerek niyetini ortaya koymuştu.

Ebû Katâde (öl. 54/674) (r.a) bu söze çok şaşırmış, biraz sonra Kuzman'ın kendi oku ile kendisini öldürdüğünü görünce hayreti daha da artmıştı. Hemen koşarak Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve gördüklerini anlatmıştı. Bunun üzerine orada bulunan sahâbiler Hz. Peygamber'in (s.a.s) "O, cehennemliktir" sözünü anlamış oldular.³⁰¹

Bu olay, cihad meydanındaki niyetin önemini özlü bir biçimde yansıtmaktadır. Bir kimse, savaşa kendi kabile, ırk veya memleketi adına katılırsa, bu durumda yaşanan ölüm Câhiliye dönemi anlayışıyla örtüşmektedir. İslâm perspektifinde ise savaş, yalnızca Allah'ın dinînin en yüce olması, akan kanların durması, ve kul ile Rab arasına giren engellerin kaldırılması gibi yüksek hedeflerle gerçekleştirilmelidir.

İslâm'ın cihad anlayışı, sadece kabilevi ya da etnik bağlantılara dayalı bir mücadele anlamına gelmemektedir. Tam aksine, İslâm'ın cihad anlayışı, Allah'ın dinînin üstün kılınması,

³⁰¹ M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslâmiyet* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 4/172-174.

insanların hak ve adalet temelinde bir araya gelmeleri ve bu yolda ortak bir amacı paylaşmaları etrafında şekillenir. Bu bağlamda, cihadın gayesi, sadece bireyin kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda toplumun genel iyiliğini, adaleti ve İslâm'ın yüceliğini gözetmeyi içermelidir.

2.3.6. İnsanın Değeri

İnsanlar, fiziksel anlamda birbirlerine benzeseler de her birinin duygu, düşünce, yetenekleri farklı farklıdır.

Ebû Hureyre'nin rivâyet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar (karakter ve ahlak itibarıyla) gümüş ve altın madenleri gibi çeşit çeşittir. Câhiliye devrinde hayırlı olanları İslâm döneminde de İslâm'ı kavramak kaydıyla hayırlıdır. Ruhlar da bir araya gelmiş topluluklardır. Onlardan birbirleriyle tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.”³⁰²

Allah (c.c) Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “Sizin çalışmalarınız/çabalarınız elbette farklı farklıdır.”³⁰³ Âyette insanların çalışmalarının, ortaya koydukları çaba ve ürünlerin farklı olduğu haber verilmektedir. Bir insanı kıymetli kılan şey yaptığı işin mahiyeti ile alakalıdır.

İnsanlar, karakter, ahlak ve yetenek açısından farklılık arz eden varlıklar olarak yaratılmışlardır. Bu bağlamda, her bireyin değeri, bir madenin özelliği gibi farklıdır ve bu değer, kişinin özgün nitelikleriyle belirlenir. Bu düşünce perspektifi, her insanın kendine has bir potansiyele ve öneme sahip olduğu temel kabulünü içerir. Bu çerçeveden bakıldığında, her insanın önemli bir değere sahip olduğu ve işe yarar bir potansiyel taşıdığı vurgulanır. Altın gibi kıymetli işlere mükemmel bir şekilde uygun olan bireylerin yanı sıra, kömür gibi belirli bir potansiyeli bulunan bireyler de değerlidir. Bu anlamda, her insanın ortaya çıkabilmesi için sabır, çaba ve zaman gereklidir.

İnsanların farklı yetenekleri ve eğilimleri olduğu gerçeğinden hareketle, peygamberlerin, insanları kendi doğalarına uygun bir şekilde değerlendirip rehberlik etmek amacıyla maden ustası gibi davrandıkları söylenebilir. Bu, her bireyin potansiyelini en iyi şekilde ortaya çıkararak toplumsal bir katkıda bulunabilmesini sağlama çabasıdır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) ifadesine göre, İslâm öncesi Câhiliye dönemindeki insanların bazıları, huy ve ahlakları bakımından değerli kişilerdi. Ancak, bu kişilerin İslâm'a geçmeleriyle birlikte, değerli oldukları huy ve ahlaklarını koruyacakları müjdesi verilmiştir. Çünkü İslâm'ın temel prensipleri, insanı kaliteli kılan ve değerini artıran niteliklere vurgu yapar. Günümüzde

³⁰² Müslim, “Birr” 159, 160.

³⁰³ el-Leyl 92/4.

de benzer şekilde, gayri Müslim iken iyi bir insan olan bir kişi, Müslüman olduktan sonra İslâmi değerleri kavradığında daha da iyi bir insan haline gelir. İslâm, insanın karakterini güzelleştiren, dürüstlük, merhamet, adalet gibi erdemleri teşvik eden bir din olarak kabul edilir. Dolayısıyla, İslâmi bakış açısını benimseyen bir kişi, bu değerleri daha da pekiştirir ve topluma daha olumlu katkılar sağlar. Bu durum, İslâm'ın insanı manevi ve ahlaki olarak yükseltici etkisini yansıtır ve Müslüman olmanın insanı daha iyi bir insan haline getirebileceği gerçeğini vurgular.

Hadisin son kısmında ise ruhların bir araya geldiklerini³⁰⁴ ve onların ruhlar âlemindeki karşılaşmalarının dünyaya da tecelli ettiği haber verilmektedir. Birbirleri ile tanışıp kaynaşanlar dünyada iken de birbirleri ile iyi anlaşılır. Ruhlar âleminde birbiri ile kaynaşamayanlar dünyada da ülfet kuramazlar. Bu konu ile alakalı İmam Nevevî, Hattâbî ve diğerlerinin şöyle dediğini nakleder: “Ruhların birbirleri ile ülfet etmesi, Allah'ın ta başlangıçta onların saadet ve şekavet nevinden yaratmış olduğu şeydir. Ruhlar karşılıklı iki kısım idiler. Dünyada bedenler buluştukları zaman uyuşurlar yahut yaratılmış oldukları hale göre ihtilaf ederler. Bunun neticesidir ki hayırlılar, hayırlılara; şerliler de şerlilere meylederler.”³⁰⁵

2.3.7. Haksız Yere Adam Öldürme

İnsan, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu en mükerrem varlıktır. İslâm, insan hayatına büyük değer vermiş, bir insanın hayatını kurtarmayı bütün insanlığı kurtarmak ile eşdeğer görmüştür. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: “...Kim de bir can kurtarırsa bütün insanlığın hayatını kurtarmış gibi olur.”³⁰⁶

İnsan hayatının kutsallığı, birçok kültür, din ve hukuk sistemince vurgulanmış temel bir ilkedir. Bu ilke, kişinin yaşama hakkının, her türlü şiddetten uzak tutulması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda Müslümanın kanı, malı, ırzı ve namusu diğer Müslüman kardeşlerine haramdır. Hz. Peygamber (s.a.s) konu ile alakalı şöyle buyurmaktadır: “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona ihanet etmez, yalan söylemez ve onu yardımsız bırakmaz. Her Müslümanın, diğer Müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır. (Rasûlullah kalbine işaret ederek) Takvâ buradadır. Bir kimseye şer (kötülük) olarak Müslüman kardeşini hor ve hakir görmesi yeter.”³⁰⁷

Ancak bazı durumlar vardır ki bunlar söz konusu olduğunda kişinin canına Allah'ın

³⁰⁴ Hadisin başka rivayetlerinde ruhlar askerî birliklere benzetilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Buhârî, “Enbiyâ” 2.

³⁰⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim Tercümesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınları, 1988), 8/105.

³⁰⁶ el-Mâide 5/32.

³⁰⁷ Tirmizî, “Birr” 18.

emri gereği son verilebilir. Ebû Ümâme (öl. 86/705), Sehl b. Huneyf'den (r.a) (öl. 38/658-59) rivâyet ettiğine göre: “Hz. Osman (r.a), kendisini öldürmek isteyen bir grup isyancı tarafından evi kuşatıldığında yukarıdan aşağıya bakarak şöyle konuşmuştu: “Allah için söyleyin! (Niyetiniz nedir?) Bilmiyor musunuz, Hz. Peygamber (s.a.s)’in şöyle buyurduğunu: Müslüman kimsenin öldürülebilmesi ancak şu üç şeyle olur: Evlendikten sonra zina etmek, İslâm’a girdikten sonra dinden dönmek veya Haksız yere bir adam öldürmek... Allah’a yemin ederim ki ne câhiliye döneminde ne de Müslüman olduktan sonra zina etmedim. Hz. Peygamber’e biat ettiğim günden beri dinîmden dönüp irtidat etmiş de değilim. Allah’ın haram kıldığı herhangi bir cana da kıymadım, o halde beni hangi sebeple öldüreceksiniz?”³⁰⁸

Konu ile alakalı bir başka hadiste Abdullah İbn Mes’ûd (r.a) Hz. Peygamber’in (s.a.s) şöyle dediğini rivâyet etmiştir: “Allah’tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah’ın peygamberi olduğuma şahadet eden bir Müslümanın kanı (nı dökmek) ancak onun şu üç kişiden biri olması halinde helaldir: Zinâ eden evli (seyyib), cana kıymış can (kâtil), dinîni terk edip İslâm toplumundan ayrılan (müfârik)”³⁰⁹

Öncelikle hadis dikkatlice incelendiğinde râşid halifelerin üçüncüsü ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) damadı olan Hz. Osman’ın (r.a) evinin kuşatıldığı ve Müslüman bir grup tarafından öldürülmek istendiği görülmektedir. Bu süreç kısaca şöyle vuku bulmuştur:

Hz. Osman,³¹⁰ fil vakasından altı yıl sonra Tâif’de dünyaya geldi. Gençliğinde babası ile ticaretle uğraşan Hz. Osman, risâlet davasına ilk gönül verip iman safları arasında yer alan ilk Müslümanlardandı. Kendisinin ilk on Müslüman arasında yer aldığı ifade edilir.³¹¹ Hz. Peygamber’in iki kızı evlenmesinden dolayı kendisine “iki nur sahibi” manasına gelen “Zinnûreyn” lakabı verilmiştir. Bunun yanı sıra hem Habeşistan’a hem de Medine’ye hicret ettiğinden dolayı iki hicretli olan sahâbiler arasında yer alır.³¹²

Hz. Osman (r.a), Bedir harbi hariç hemen hemen bütün savaşlarda Allah Rasûlü’nün yanında yer almıştır. Bedir’e katılamama sebebi ise, eşi Rukiyye’nin o günlerde rahatsız olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) onun savaşa katılmasına izin vermemiştir. Savaş dönüşü Efendimiz Aleyhisselâm savaşa katılmış gibi ona ganimetten pay vermiştir.

Her hal ve şartta Hz. Peygamber’in (s.a.s) yanında olan Hz. Osman, Rasûlullah’ın

³⁰⁸ Tirmizî, “Fiten” 1.

³⁰⁹ Müslim, “Kasâme” 25; Buhârî, “Diyât” 6.

³¹⁰ Tam adı: Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü’n-nûreyn Osmân b. Affân b. Ebi’l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî. İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/56.

³¹¹ İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/438-443.

³¹² Muhammed Ali Alioğlu (ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Râşid Halifeler Dönemi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/68.

vefatından sonra da hem Hz. Ebûbekir'in hem de Hz. Ömer'in danışma meclisinde yer alıp onlara görevlerinde her türlü desteği vermiştir.

Hz. Ömer (r.a), Mescid-i Nebvî'de hançerlenip şehit olmadan önce kendisinden sonraki halifenin seçimi için altı kişilik³¹³ bir şura kurulmasını ve halifenin bu şuranın vereceği karara göre seçilmesini vasiyet etti.³¹⁴

Abdurrahman b. Avf (öl. 32/652) (r.a), şura heyeti içerisinde halifelğe aday olamayacağını belirterek hakem görevi yapmıştır. Üç gün süren istişare sonucu³¹⁵ Hz. Osman, 23/644 yılında halife olarak seçilmiş, başta şura üyeleri ve Hz. Ali olmak üzere herkes Hz. Osman'a biat etmiştir.

Onun halifeliği süresi boyunca birçok önemli şehir ve bölge İslâm ile şereflenmiştir. İran içlerine doğru ilerleyiş devam etmiş, Horasan'a sürekli akınlar başlamış, bugün Afganistan sınırları içerisinde kalan birçok bölge fethedilmiş, Kuzey Afrika fetihleri hiç hız kesmeden devam etmiş, İslâm tarihinde ilk olarak deniz seferleri başlamış ve Kıbrıs adası barış yoluyla vergiye bağlanmış, Zâtüssavârî³¹⁶ adı ile bilinen büyük bir zafer ile Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti sona erdirilmiştir.³¹⁷

Fetihlerin ardından sosyal hayatta da büyük gelişmeler olmuş, fetihler neticesinde toplumdaki refah ve lüks de artmıştır. Bu durum İslâm toplumunun bazı kesimleri üzerinde zaafa ve zayıflamaya sebep olmuştur. Bundan dolayı Müslümanlar düşman ile uğraşmaları gerekirken kendileri ile uğraşarak belki asırlarca devam edecek olan fitnenin de yolunu açmışlardır. Bu durumdan halife Hz. Osman'da nasibini almış, yönetim işini bilmeyen, âfâki bilgilerle hareket eden insanlar, Hz. Osman'ın yönetimde etkili olamadığını ve çeşitli sebepleri ileri sürerek halifenin evini kuşatmışlardır. Bunu yaparken de dinin emri olduğu için yaptıklarını ileri sürerek yaptıkları işi meşrulaştırmak için uğraşmışlardır.

Hz. Osman ise söz konusu hadisede, dışarı çıkarak kendisini hangi sebebe dayanarak öldüreceklerini sormuş, adeta yaptıkları işin meşru bir iş olmadığını söylemiştir. Hz. Osman

³¹³ Bu kişiler, hayatta kalan aşere-i mübeşşere'den (cennetle müjdelenen) olan sahâbilerdi. Bunlar da: Osman b. Affân, Ali b. Ebû Tâlib, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm (r.anhum) Bunların haricinde Hz. Ömer'in eniştesi ve amcasının oğlu Saîd b. Zeyd de cennetle müjdelenmiş olmasına rağmen Hz. Ömer onu şura heyetinin içerisinde koymamıştır. Bunun sebebi ise olur ki Hz. Ömer'e yakınlığından dolayı onu halife olarak seçerler diyedir.

³¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/238.

³¹⁵ Bu süreçte Abdurrahman b. Avf (r.a), halktan her kesimle istişare etti. Kadınlardan çocuklara, dışarıdan Medine'ye gelen kervanlardan göçebe insanlara varıncaya kadar herkes ile istişare etti. Ve bu istişarede herkes Hz. Osman'ı işaret etti. Bunun üzerine o da hakemliği gereği, Hz. Osman'ı halife seçti ve biat etti.

³¹⁶ Hz. Osman döneminde Bizanslılar ile yapılan ve Müslümanların muzaffer olmasıyla sonuçlanan ilk deniz savaşıdır. (31/652 veya 34/655) Savârî, "gemi direkleri" demektir.

³¹⁷ Yiğit, "Osman", 33/438-443.

(r.a), evini kuşatan bir grup asi tarafından 22 gün muhâsara edildikten sonra, hicretin otuz beşinci yılında (17 Haziran 656 Cuma günü) Medine’de zulmen şehit edilmiştir.³¹⁸

Hz. Osman ve Abdullah b. Mes’ûd’un (r.anhuma) rivâyet ettikleri hadise bakıldığında Müslüman birisinin kanını dökmek ancak şu üç gerekçe ile mümkündür:

a- Zina eden evli³¹⁹

b- Haksız yere adam öldürmek:

Başta İslâm olmak üzere bütün semâvi dinlerde bir kişiyi haksız yere öldürmek yasaklanmıştır. İnsan, Allah’ın diğer varlıklara üstün olarak yarattığı, canı, malı ve ırzı değerli kabul edilen bir varlıktır. Bundan dolayı insanın canına haksız yere müdahale etmek beraberinde hukuki olarak bazı sonuçlar getirmektedir. Bunların başında da “Kıyas” hükmü gelmektedir. *Kıyas*, kelime olarak “ödeşme, ceza,³²⁰ eşitlemek, ardından gitmek, misilleme yapmak”³²¹ gibi anlamlara gelmektedir. Kıyas kelimesi aslında denkliliği ifade eder. Bir insana yaptığı şeyin aynısını yapmaktır. İki tarafı birbirinin aynısı olduğu için makasa da “mikâs” denilmektedir.³²² Terim olarak ise kıyas, “yaralama, sakatlama ve öldürme suçlarında uygulanan, fâilin işlediği suça denk bir ceza ile cezalandırılması” demektir.³²³

Câhiliye devrinde de kıyas ve diyet cezalarının uygulandığı görülmektedir. Hatta Araplar arasında “Öldürmeyi en iyi yok eden şey yine öldürmedir”³²⁴ sözü böyle bir anlayış ve uygulamanın tezahürüdür. Ancak Câhiliye toplumu, kabile ve gücü esas alan bir toplum olduğu için kıyası uygulama noktasında eşitlik ve adaletten kopuk bir anlayışı sürdürüyordu. Birinin kabilesi diğerininkinden daha şerefli olan iki kişi arasında öldürme işi gerçekleştiğinde, kabilesi daha şerefli olan “bizden köle ise sizden hür, bizden kadın ise sizden erkek, bizden bir erkeğe karşılık sizden iki erkek” diyerek karşı tarafa daha fazla zarar veriyordular.³²⁵

Kıyastaki bu eşitsizlik ve adaletsizlik diyet hükmünde de kendisini göstermiştir. Onlar, şerefli olanların diyetini, onun kadar şerefli sayılmayan birinin diyetinin birkaç katı olarak kabul ediyordular. Böyle olunca da mahiyet itibari ile toplum güvenliğinin ana damarı olan kıyas hakiki olarak toplum hayatına hayat katamıyordu. Çünkü bu uygulama, adalet

³¹⁸ Yiğit, “Osman”, 33/438-443.

³¹⁹ Evli olarak zina eden kişinin İslâm’a göre göreceği muamele ile alakalı “Câhiliye’de Zina Mahsulü Çocuk” başlığı altında incelenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. s. 49-52.

³²⁰ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 376.

³²¹ Şamil Dağcı, “Kıyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/488-494.

³²² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/282.

³²³ Dağcı, “Kıyas”, 25/488-494.

³²⁴ Dağcı, “Kıyas”, 25/488-494.

³²⁵ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/280.

anlayışından öte intikam alma duygusu ile uygulanıyordu.

Ayrıca Câhiliye Arapları'nın kasten öldürme olaylarında diyet kabul etmedikleri, yanlışlıkla öldürme olaylarında ancak diyete rıza gösterdikleri, diyetin miktarını da ölen ve öldürenin sosyal ve ekonomik durumlarına göre belirledikleri bilinmektedir.³²⁶

İslâm Ceza Hukuku'nda, kısasın büyük bir önemi vardır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: “Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”³²⁷

Âyete ilk olarak bakıldığında “öldürmede nasıl hayat olabilir?” şeklinde bir soru akla gelebilir. İslâm, öldürme işini iki kişi arasında gerçekleşen bir olay olarak değil, toplumsal bir mesele olarak ele alır. Haliyle toplumu meydana getiren en küçük temel yapı taşı birey olduğu için, onun can ve mal güvenliğini korumak demek bütün toplumun can ve mal güvenliğini korumak demektir. Cana kıyma işi önlenirse bütün insanlığın can güvenliği sağlanmış olurken, bu iş engellenmediğinde bütün insanların can güvenliğinin olmaması demektir.

Burada dikkati çeken bir diğer nokta ise âyetteki hitabın sadece Müslümanlara değil, tüm insanlığa olmasıdır. Burada korunan insandır. Ve insan, ancak bu hükme uyduğu takdirde can güvenliğini elde etmiş olacaktır. Nitekim günümüze bakıldığında adam öldürme suçunu işleyenlere verilen hapis cezası vb. cezalar toplumsal düzeni sağlayamamış, ölen kişinin velileri intikam almak için çeşitli yollara başvurmuştur. İşte kısas, en başta bu fiili işleme niyetinde olan insanlar için bir önleyicidir. Çünkü kişinin, kendisinin de öleceğini bildiği halde başka birisini öldürmesi çok zordur.

İslâm'da kısas, eşitlik ve adalet anlayışı ile uygulanır. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.”³²⁸

Âyette de görüleceği üzere İslâm, Câhiliye Arapları'nın “adam kayırmacı kısas” anlayışına karşı olarak, insanlar arasındaki değerli değersiz anlayışını da reddederek, insan hayatının değerli olduğunu ortaya koyup, ilâhi buyruk ile asıl adâlet olan gelmiş ve böylece uygulanabilir bir yapı oluşturarak, kısas uygulaması getirmiştir

³²⁶ *Kur'an Yolu* (Erişim 21 Şubat 2023), en-Nisâ 4/92.

³²⁷ el-Bakara 2/179.

³²⁸ el-Bakara 2/178.

Kıyas, kasıtlı olarak veya haksız yere öldürme ve yaralama suçlarında uygulanır.³²⁹ Katil hakkında kıyas hükmünü verecek olan kişi ise bir yabancı veya devlet başkanı değil maktûlün velileridir.³³⁰ Nitekim Allah (c.c): “Haklı bir sebep olmadıkça, Allah’ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kıyas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü kendisine yardım edilmiştir.”³³¹ buyurarak yetkinin velîde (ölenin yakınlarında) olduğunu ifade etmiştir. Veliye de kıyasta ölçüyü aşp aşırıya gitmemeyi emrederek, kâtilin ailesi ve yakınlarının da hukukunu korumuştur. Âlimler, buradaki aşırılığı; kıyas uygularken işkence, organları kesme gibi davranışlara yeltenilmemesi ve kıyasta katilden başkasına zarar vermemek³³² şeklinde anlamışlardır.³³³

Kıyas cezasının diyete çevrilmesi ise ölen kişinin yakınlarının veya mağdurun rızâsına bağlıdır. Bunun yanı sıra taksir/kaza ile adam öldürme suçunun cezası da diyetdir. “Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir (böyle bir şeyin olmaması gerekir). Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mü’min köleyi azad etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir...”³³⁴

Âyette de görüldüğü üzere, taksirle adam öldürme suçunun cezası diyetdir. Diyet, maktulün ailesine verilen belli cins ve sayıdaki hayvan veya aynı değerinde mal ve paradır; yani bir nevi tazminattır, kan bedelidir.³³⁵ Maktûlün veya mağdurun velisi isterse hem kıyastan hem de diyetten vazgeçebilir.

Günümüzde de bazı kesimler kıyas uygulamasını cinâyet(!) olarak isimlendirirken, bir kısım Müslümanlar ise bu cezanın tarihi bir hâdise olduğunu iddia etmektedir.³³⁶ Bu kişiler Kur’ân ahkâmını bir sorun olarak görürken bu durumu hükmün tarihi olması şeklinde anlatmaya çalışmaktadırlar. Biz bunun böyle olmadığını düşünüyor, Kur’ân’ın hükümlerinin bütün zaman ve mekânları kapsadığına iman ediyoruz. Konu ile alakalı Yusuf el- Karadâvî (öl.

³²⁹ Serahsî, *Mebhut*, 26/182.

³³⁰ Ebû Hanîfe’ye göre, bir kimse, halk arasında bozgunculuk yapan bir kişi ise, devlet başkanının onu toplum huzuru ve güvenliği açısından öldürme yetkisi vardır. Detaylı bilgi için bk. Serahsî, *Mebhut*, 26/184.

³³¹ el-İsrâ 17/33.

³³² Burada katilden başkasına zarar vermemekten maksat, daha önce de ifade edildiği gibi Câhiliye’de uygulanan şerefli bir kişiye karşılık daha az şerefli olan iki kişiye, köleye karşılık hür şeklinde ortaya çıkan uygulamalardır. Bugün de bakacak olursak, böyle bir cinayet durumunda maktûlün velileri katilin velilerine zarar vermemeli, suçun şahsiliği ilkesi ihlal edilmemeli, onların da içinde bulundukları psikolojik durumu göz önünde bulundurmalıdır.

³³³ *Kur'an Yolu* (Erişim 21 Şubat 2023), el-İsrâ 17/33.

³³⁴ en-Nisâ 4/92.

³³⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 21 Şubat 2023), en-Nisâ 4/92.

³³⁶ Sabri Erturhan, “Hadd ve Kıyas Cezalarının Tarihselliği veya Evrenselliği Sorunu”, *İslam Ceza Hukuku Uluslararası Sempozyumu*, ed. Abdurrahman Eren vd. (Antalya: Lale Yayınları, 2017), 1/477-511.

1443/2022) şöyle demektedir:

“Evlenme, talâk (boşanma), mîrâs, hadler (cezalar), kısas vb. hükümler hem sübûtu ve hem de delâleti kat’î olan naslarla sabit olmuş kesin hükümlerdir. Bu ahkâm, değişime asla konu olamayacak sabit nitelikli hükümlerdir. Öyle ki, dağlar yerinden oynar, kaybolur ama ama bu hükümler yürürlükten kalkmaz. Bu ahkâm gerek Kur’ân gerek mütevâtir sünnet ve gerekse bütün İslâm bilginlerinin ittifakıyla böyle kabul edilmiştir. Ne bir akademinin ne bir kongrenin, ne de bir halife veya devlet başkanının bu ahkâmı kaldırma ve onlardan bir kısmını ta’tîl etme yetkisi bahse konu değildir. Çünkü bu ahkâm, dinin küllî esaslarıdır; temelleri ve dayanaklarıdır. Şatıbî’nin ifadesiyle, insanlığın maslahatlarının esası olan ve kıyamete kadar değişmeden devam edecek olan ebedî temel ilkelerdir (külliyyetün ebediyyetün).”³³⁷

Kisas ile alakalı âyetler incelendiğinde affetmenin büyük bir fazilet olduğu ve günahlara kefarete olacağı vurgulanmaktadır: “...Kim kisası bağışlarsa bu kendisi için bir kefarete olur.”³³⁸

c- Ridde (Dinden Dönme):

İnsanların din seçimi konusundaki özgürlüğü, bireyin kendi vicdanına, inanç sistemine ve dünya görüşüne dayanmaktadır. Bu bağlamda, dinî inançlar, bireyin içsel bir tasdikle birleştiğinde ve kalpten gelen bir inançla yoğrulduğunda anlam kazanır. İman, sadece sözlü ifadelerle değil, aynı zamanda bireyin iç dünyasında derin bir tasdik ve sadakatle birleştiğinde anlam bulur. Bu nedenle, imanın tanımında genellikle “kalp ile tasdik, dil ile ikrar” ifadesi kullanılarak bu durum vurgulanır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”³³⁹

Bir kimse zorla İslâm dîni’ne sokulamaz ya da zorla İslâm’a girmesi istenemez. İmanın özgür bir tercih olduğu bu çerçevede, İslâm anlayışına göre bireyin kendi inanç sistemini seçme

³³⁷ Erturhan, “Hadd ve Kisas Cezalarının Tarihselliği veya Evrenselliği Sorunu, 1/503.

³³⁸ el-Mâide 5/45.

³³⁹ el-Bakara 2/256. Bu âyet zikredildiğinde akla iki tane soru gelmektedir: Birincisi, madem dinde zorlama yok, neden kâfirler ile savaşıyor? İkincisi, Müslümanlar dini konularda, bir şey yapma konusunda zorlanabilir mi? İlk soruya cevap olarak denilebilir ki, insanların baskı ve zulüm ile din değiştirmelerinin İslâm dini açısından bir geçerliliği yoktur. Çünkü iman, kalbin mutmain olması halinde makbul olur. İslâm’da savaş ise insanları esir etmek ve zorla din değiştirmek için değil, onlara din ve vicdan özgürlüğü sağlamaktır. Kişi ile İslâm arasına giren engelleri kaldırmak için savaş yapılır. Bu engeller kalktıktan sonra kişi İslâm’ı seçip seçmeme konusunda özgürdür. Müslüman olmayan bir kimse, İslâm devletinde, hukuka aykırı davranmadığı sürece dinini özgür yaşayabilir. Nitekim tarih, bunun örnekleri ile doludur. İkinci soruya cevap olarak da şu verilebilir: İman bir akittir, sözleşmedir. Nasıl ki bir iş yerinde kurallara uyulmadığı takdirde bazı müeyyideler uygulanıyorsa, Müslüman olduğunu söyleyen bir kişinin de İslâm’ın emir ve yasaklarına uyması beklenir. Bunlara uymadığı takdirde çeşitli cezalar uygulanır. Ancak şurası unutulmamalıdır ki uygulanan yaptırımlar, toplumdaki düzeni sağlamak içindir. Detaylı bilgi için bk. *Kur'an Yolu* (Erişim 22 Şubat 2023), el-Bakara 2/256.

hakkı, temel bir insan hakkı olarak kabul edilir. İman, kişinin içsel bir inanç ve tasdik sürecini içerdiğinden, dinî tercihlerin baskı, zorlama ya da dış etkenlerle dayatılmasının imanının özünden uzaklaştırıcı bir etkisi olabileceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, din seçimi özgür iradenin bir yansıması olarak kabul edilir ve bireylere bu konuda saygı gösterilmesini tavsiye eder. Ancak, Müslüman birinin İslâm esaslarına göre yaşama mükellefiyeti olduğu gibi, devlet başkanının da bunu takip ederek, İslâm'ın gereklerini yerine getirmeyenleri cezalandırma yetkisi vardır. Müslüman olan bir kimsenin, kendi istek ve arzusu ile İslâm dininden çıkmasına irtidâd denir. Bu şekilde dinden dönen kimseye mürted denmektedir.

Dinden çıkmanın hukukî olarak suç sayılması İslâm'dan önce de yaygın bir anlayış olup Yunanlılar ve Romalılar'da bu suça ölüm cezası verilmiş, Yahudilik'te taşlanarak öldürülme cezası öngörülmüş, Hristiyanlık'ta dinden çıkanlar için ise çeşitli dönemlerde ölüm ve aforoz gibi cezalar uygulanmış ve engizisyon mahkemeleri kurulmuştur.³⁴⁰

Cenâb-ı Hak, mürtedler ile alakalı şöyle buyurmaktadır: "...İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemnin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar."³⁴¹ Ebû Hanîfe ve İmam Malik'e (öl. 179/795) göre İslâm dininden dönen kimsenin amelleri boşa gider, adak adamış ise yerine getirmesi gerekmez.³⁴²

Genel olarak insanların İslâm'dan çıkmalarının sebebi, İslâm'ı tam olarak anlayamayıp benimsememelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s) Vedâ haccından döndükten sonra yalancı peygamberler aracılığı ile başlayan ve vefatından sonra isyana dönüşen irtidât olayları, İslâm'ı hakkıyla anlamamaktan kaynaklanmıştır.³⁴³ Nitekim bazı Bedevî kabilelerin namaz kılıp zekât vermeyeceklerini söyleyerek dinden çıkmaları bunun en büyük delilidir.

İnsanların Hz. Peygamber'in vefatını fırsat bilerek Peygamberlik iddiasında bulunan sahtekârların arkasından gidip isyan etmeleri, Hz. Ebûbekir'in (r.a) halife seçildikten sonra en çok uğraştığı meseledir. Bir taraftan Peygamberlik iddiasında bulunan sahtekârlar diğer tarafta Müslüman olduğunu söyleyip zekât vermek istemeyen kişiler vardı. Sahtekârlarla mücadele konusunda hemfikir olan sahâbe, zekât vermeyenler ile savaşılmaması noktasında tereddütler yaşıyorlardı. Hz. Ömer bunu dile getirdiğinde Hz. Ebûbekir, "namazla zekâtın arasını açanla

³⁴⁰ İrfan İnce, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/88-91.

³⁴¹ el-Bakara 2/217.

³⁴² *Kur'an Yolu* (Erişim 22 Şubat 2023), el-Bakara 2/217.

³⁴³ Mustafa Fayda, "Ridde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/91-93.

ben savaşırm” diyerek bu konudaki kararlılığını göstermiştir. Kısa sürede yalancı peygamberler ve dinden dönen kabileler bastırılarak toplumdaki düzen sağlandı.

Bir kişinin mürted olduğuna hükmedebilmek için akıl ve bâliğ olması, kişinin zorlama veya başka bir etken³⁴⁴ olmadan kendi istediği ile bunu ifade etmesi gerekmektedir.³⁴⁵

Kişinin mürted olduğuna hükmedildikten sonra nasıl muamele görmesi gerektiği ile alakalı çeşitli görüşler mevcuttur. Klasik dönem İslâm hukukçuları açısından irtidat eden erkeğin cezasının ölüm olduğu konusunda ittifak varken, Hanefî mezhebine göre mürteddenin cezası ise tövbe edene kadar hapistir.³⁴⁶ Ölüm cezası olduğunu savunan âlimler Hz. Peygamber’in (s.a.s) “Dinîni değiştireni öldürün”³⁴⁷ hadisini, bizim açıklamaya çalıştığımız bu hadisi ve Hz. Ebûbekir’in (r.a) ridde olayları karşısındaki tutumunu delil olarak gösterirler. Ridde suçunun ispatı ise ikrar ve şahitlik yoluyla gerçekleşir. İki şahidi yeterli görenler olduğu gibi söz konusu ölüm cezası olduğunda dört şahidin gerekli olduğunu ifade edenler de vardır.³⁴⁸

Ridde suçu sabit olan bir kişi ilk olarak tövbe etmeye davet edilir. Üç günlük süre zarfında kafasını karıştıran, dinden çıkmasına sebep olan durumlar araştırılıp bunların giderilmesi için mücadele edilir. Bu süre zarfında hala tövbe etmeyip küfürde ısrar ederse öldürülür.³⁴⁹

İslâm’da din değiştirmenin ağır cezalarla karşılanması, bu tür bir durumun toplum hayatında potansiyel olarak yaratabileceği derin etkilerden kaynaklanmaktadır. İslâm hukukunun bu yöndeki hükümleri, din değiştirmenin sadece bireyin kişisel bir tercihi olmanın ötesinde, toplumsal bir etki yaratabileceği ve toplumun dinî bütünlüğünü zedeleyebileceği düşüncesiyle şekillenmiştir. Bu nedenle, İslâm âlimleri, bireyin küfre düşmemesi için özellikle dikkat etmesi gereken söz, fiil ve tutumları öğrenmesi gerektiğini vurgularlar.

Bunun yanı sıra Kur’ân’da mürtedin öldürülmesi ile alakalı açık ve kesin bir hüküm olmadığı için dinden dönen kişinin öldürülemeyeceğini savunan kişiler de vardır. Örnek olarak Bakara suresinin 217. âyetinde, “dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemnin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar.” buyrulur böyle kimselerin âhirette karşılaşacakları durumu haber vermektedir.

Ayrıca âyette geçen “İçinizden kim dinînden döner de kâfir olarak ölürse” ifadesinden

³⁴⁴ Uyku, bunaklık, sarhoşluk gibi durumlarda söylenen sözlerden dolayı kişinin mürted olduğuna hükmedilmez.
³⁴⁵ Ali Toksarı, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gereken Muamele”, *Bilimname* 19 (Ekim 2010), 48.

³⁴⁶ İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/88-91.

³⁴⁷ Buhârî, “İstîtâbetü’l-mürteddîn” 2.

³⁴⁸ İnce, “Ridde”, 35/88-91.

³⁴⁹ Detaylı bilgi için bk. Murtaza Köse, *İslâm Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidat ve Mürtedin Hükümü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991)

maksadın da mürtedin öldürülmeyip kâfir olarak yaşayıp ölürse böyle bir ceza göreceğidir. Ayrıca mürtedin öldürülmeyeceğini savunanlara göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s) mürted hakkında söylemiş olduğu sözlerin, basit bir din değiştirme mevzusu için geçerli olmadığı, siyasi, ekonomik ve ideolojik amaçlarla düşman safına geçen, İslâm ve Müslümanlar aleyhinde çabalayan kişiler için ölüm cezasının gerektiğini ifade ederler.³⁵⁰ Buna delil olarak da Hz. Âişe'nin rivâyet ettiği şu hadisi delil olarak gösterirler: “Kelime-i şehâdet getiren bir kimsenin şu üç şeyin dışında kanı (öldürülmesi) helal değildir. Evlenip muhsan olduktan sonra zinâ eden adam, o recmedilir. Allah’a ve Rasûlüne karşı savaşa çıkan adam: O, öldürülür veya asılır yahut ülkeden sürgün edilir. Bir insanı öldüren; o da öldürdüğü kişiye karşılık öldürülür”³⁵¹

En başta zikredilen hadiste geçtiği üzere Hz. Osman (r.a), evini kuşatanlara bu hadisi okuyarak cevap vermiş ve kendisinin bu suçlardan hiçbirini işlemediğini söylemiştir. Hz. Osman (r.a), Câhiliye devrinde de ahlâkı ile öne çıkmış nadir insanlardan birisidir.

2.3.8. Kâbe İnşaatı

Kâbe, yeryüzünde inşa edilen ilk mâbeddir. Allah Teâlâ: “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir.”³⁵² buyurarak Kâbe ve dolayısıyla da Mekke’nin mukaddes bir yer olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)’e yeryüzünde kurulan ilk evin hangisi olduğu sorulduğunda, “Mescid-i Haram’dır. Sonra da Beyt-i Makdis kurulmuştur” cevabını vermiş, yapılış zamanları olarak da ikisinin arasında kırk sene olduğunu ifade etmiştir.³⁵³

Kâbe’yi ilk olarak kimin yaptığı ile alakalı ihtilaf olmakla beraber genel kanaate göre Kâbe, Hz. İbrahim’den önce de var olduğu bilinen, tekrardan Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edilen bir mâbeddir.³⁵⁴

Rasûlullah’a (s.a.s) peygamberlik gelmeden beş yıl önce Mekke’de kuvvetli bir sel olmuş ve Kâbe büyük hasar almıştı. Kureyş, 605 yılında Kâbe’yi yeniden inşa etmiş ve bu inşaat sırasında tam olarak Hz. İbrâhim’in temellerine göre yapmamışlardı. Konu ile alakalı Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır:

³⁵⁰ Buhârî, “Diyât” 22; Ayrıca bk. Toksarı, “Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gerekenler”, 63.

³⁵¹ Ebû Dâvûd, “Hudûd” 1.

³⁵² Âl-i İmrân 3/96.

³⁵³ Müslim, “Mesâcid” 1-2.

³⁵⁴ Kâbe’yi yapma görevinin ilk olarak Hz. Âdem’e verildiği, Nuh tufanından sonra uzun bir süre kumlar altında kaldığı ve tekrar Hz. İbrahim ile birlikte inşa edildiği rivayetleri de mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Osman Nuri Topbaş, *Hazret-i Muhammed Mustafa* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2009), 1/36.

“Biliyor musun, senin kavmin (Kureyş), Kâbe’yi inşa ederken İbrahim’in temellerine göre daha küçük yaptı”. Bunun üzerine Hz. Aişe (r.a), Hz. Peygamber’e, “Ey Allah’ın Rasûlü, sen Kâbe’yi İbrahim’in attığı temellere göre yeniden inşa edemez misin? diye sorduğunda, “Eğer kavmim câhiliyye döneminden yeni çıkmış olmasaydı Kâbe’nin yıkılmasını emreder, dışarıda kalan kısmı içeriye alır ve kapısını yer seviyesine indirirdim. Kâbe’ye biri doğuda biri de batıda olmak üzere iki kapı yapardım. Bu şekilde onu İbrahim’in yaptığı şekle getirmiş olurum.”³⁵⁵

Rivâyetten de anlaşılacağı üzere altın oluğun altına gelen yer olan Hicr duvarı,³⁵⁶ câhiliye döneminde Kâbe’ye dâhil edilmemiştir. Bunun sebebi olarak da Kureyş’in yeniden inşa sırasında ekonomik gücünün yetersiz olması zikredilmektedir.³⁵⁷

Daha sonra Mekke’de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692) halifelik günlerinde, Kâbe de çıkan yangın sonucunda büyük hasar gören Kâbe’nin bir kısmını yıktırıp binayı Efendimiz Aleyhisselâm’ın yukarıda işaret edilen sözüne dayanarak,³⁵⁸ Hz. İbrahim’in temellerini esas alarak yeniden inşa etti. Daha sonra 692 yılında zalimliği ile meşhur olmuş Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (öl. 95/714), Abdullah b. Zübeyr’in yaptığı inşaatı bozup Kureyş’in yaptığı temel üzerine geri çekti.³⁵⁹

Hadiste dikkati çeken nokta Hz. Peygamber’in (s.a.s), Câhiliye toplumundan yeni çıkmış Müslümanlara, bazı şeyleri anlama ve idrak etmeleri için zaman tanımasıdır. Kâbe inşaatının Hz. İbrahim’in yaptığı temele uygun olmamasına rağmen yeniden inşa etmemesi, vahyin ve davetin tedrici oluşuna güzel bir örnektir. Hz. Peygamber (s.a.s) bu sözü ile toplumun bu konuda tam manası ile olgunlaşmadığını ifade etmiştir.

Tedrîc, Allah’ın hükümlerinin bütün olarak değil, tebliğ süresince insanların içinde bulundukları bireysel ve sosyal şartları göz önünde bulundurarak yavaş yavaş indirilmesidir.³⁶⁰ Bilinen bir gerçektir ki insan, alışageldiği şeyleri bırakma ve değiştirme konusunda zorluk çeker. İşte bazı emir ve yasakların bu yöntem ile vazedilmesi,³⁶¹ bireyin ve toplumun İslâm’ı

³⁵⁵ Buhârî, “Hac” 42. Bu rivâyet, Hz. Peygamber’in toplumun kaldıramayacağı ya da o an için kabul edemeyeceği şeyleri Allah’ın emrine rağmen yapmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Kâbe o şekilde Kâbe olmasaydı Hz. Peygamber ne olursa olsun onu asla öyle bırakmazdı. İlgili rivâyetin buraya almadığımız kısmında Efendimiz Aleyhisselâm’ın, “Hicr’e gir, orası Kâbe’dendir” ifadesi, bir başka kolaylığı ortaya koymaktadır.

³⁵⁶ Kâbe ile hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altınoluğun altına rastlayan yere denir.

³⁵⁷ Ali Arslan, “Bazı Hadislerde Değinen Cahiliyye Devri Hac Uygulamaları”, *Tarih Okulu Dergisi* 1/22 (Haziran 2015), 67. Kureyş, Kâbe’nin inşaatı sırasında fuhuş ve faiz gibi haksızlıkla elde edilen para kullanmamak üzere anlaşmış, Kâbe’yi sadece helal para kullanarak inşa etmişlerdir.

³⁵⁸ Nesâî, “Menâsiku’l-Hacc” 125.

³⁵⁹ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/14-21.

³⁶⁰ Talip Türkan, “Tedrîc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/265-267.

³⁶¹ Beş vakit namaz farz kılınmadan önce ilk olarak sabah ve akşam olmak üzere iki vakit namaz kılınması, içki

daha iyi ve güzel bir şekilde içselleştirmesi içindir. Bu konuda Hz. Âişe'nin (r.a) sözleri söz konusu durumu özetler niteliktedir: “Kur’ân’dan ilk nâzil olan ‘mufassal’ dan içinde cennet ve cehennemin zikredildiği bir sûredir. Helâl ve haram ise ancak insanlar peş peşe İslâm’a girmeye başlayınca nâzil olmuştur. Eğer ilk inen ‘içki içmeyin’ emri olsaydı insanlar ‘içkiyi asla bırakmayız’ ve yine ilk önce ‘zina etmeyin’ emri inseydi ‘zinayı asla terk etmeyiz’ derlerdi.”³⁶²

Mekke döneminde inen 86 sûrenin âyetlerine bakıldığında genellikle iman ve ahlâk konularını içerdiği ve Mekke sürecinin adeta Medine dönemindeki teşri hükümleri anlama ve uygulama noktasında bir hazırlık evresi gibi bir şey olduğu görülecektir.³⁶³ Bu durum Mekke de toplumsal ve ibadet hükümlerine yer verilmediği anlamına gelmemektedir. Nitekim Medine’de düzenlenen bazı teşri hükümlerinin temelleri Mekke’de atılmıştır.

2.3.9. Tıp

Arapça da *tıbb*, “mevcut sağlıklı olma halini muhafaza etme, eksik olanı da onarma” anlamına gelmektedir.³⁶⁴ Arfece b. Es’ad’dan (r.a.)³⁶⁵ rivâyete göre, şöyle demiştir: “Cahiliyye döneminde vuku bulan Külab savaşında burnumdan yaralanmıştım ve burnum kesilmişti. Sonra gümüştan bir burun yaptırmıştım fakat kötü koku yapmıştı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) bana altından bir burun yaptırmamı emir buyurdu.”³⁶⁶

Câhiliye dönemindeki tıp uygulamalarına bakıldığında genelde iki dayanağının olduğu görülecektir: Kâhin ve arrâfların usûlü ile hakiki ilaç yöntemi.³⁶⁷ Araplar, ilaç olarak tabii ürünlerden istifade eder, bal, süt, hurma gibi maddeleri çokça kullanırlardı. Cerrahi müdahale gerektirecek yaralarda ise demirle dağlama gibi yöntemlere başvurulurdu. Soğuk algınlığı ve benzeri durumlarda terletme yöntemi uygulanırdı.³⁶⁸

Kâhinler, devrin en önemli doktorlarıydılar. Çünkü cin ve şeytan gibi metafizik varlıkların hastalık ve hastalıkların tedavisinde etkin olduğu düşünülürdü. Bundan dolayı kâhin ve arrâflar hem sosyal olaylarda hem de tıbbî olaylarda sarsılmaz bir otorite sahibi idiler.³⁶⁹

içmenin ve faizin dört aşamada yasaklanması gibi meseleler örnek olarak verilebilir. Detaylı bilgi için bk. Türkan, “Tedrîc”, 40/265-267.

³⁶² Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân” 6.

³⁶³ Muhsin Demirci, “Kur’ân’ın Nüzûl Sürecinde Tedricilik”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1/9 (2002), 177.

³⁶⁴ Peter E. Pormann, “Tıp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/95-101.

³⁶⁵ Câhiliye devrinin meşhur süvarilerindendir. Temîmî ve Utâridî nisbeleriyle de anılan Arfece (r.a), hadis rivayet eden sahâbilerdendir.

³⁶⁶ Tirmizî, “Libâs” 31.

³⁶⁷ Hasan Özönder, “İslâm Tıbbına Toplu Bakış”, *İslâm Medeniyeti Dergisi* 2/16 (15 Kasım 1968), 36.

³⁶⁸ Eyyüp Tanrıverdi, “Cahiliye Dönemi Arap Tabibi el-Hâris b. Kelede”, *Şarkiyat Mecmuası* 1/27 (2015), 18-20.

³⁶⁹ Veli Atmaca, “Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî’nin İnanç Boyutu Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2

Böyle bir ortamda Hz. Peygamber'in (s.a.s) yaptığı ilk iş hastalığa ve sağlığa bakış açısını düzeltmek olmuştur. Hastalığı da şifayı da verenin Allah olduğu inancını yerleştirmek bu düzlemde yapılacak ilk işlerdendir. O da öyle yapmış ve Hz. İbrâhim'in, "Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur."³⁷⁰ anlayışını toplumda hâkim kılmak için mücadele etmiştir.

Bununla beraber Hz. Peygamber'in (s.a.s) Câhiliye'de uygulanan her türlü tıbbî meseleye mesafeli yaklaştığı söylenemez. İçerisinde şirk ihtiva etmeyen yöntemlere karşı çıkmamış, bunlarla tedavi olunabileceğini söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) maddi ilaç yöntemlerinden ziyade olayın manevi yolu ile tevhidî bir mücadele vermiştir.

Örneğin, Câhiliye döneminde birisi hastalandığında veya başına bir musibet geldiğinde o kişinin şerli bir kişi olduğu ve çeşitli varlıkların hedefi haline geldiğine;³⁷¹ kişi beraberinde bir tavşan kemiği taşıdığı takdirde hastalıklardan korunacaklarına inanılırdı. Veba hastalığına karşı merkep gibi anıarak korunmaya çalışırlardı.³⁷²

İşte Hz. Peygamber (s.a.s) yukarıda zikredilen batıl anlayışları kaldırarak tıp alanında yeni bir anlayış getirmiştir. Bu anlayışa, "Tıbb-ı Nebevî" adı verilmektedir. *Tıbb-ı Nebevî*, Efendimiz Aleyhisselâm'ın sağlıklı ilgili tavsiye ve değerlendirmelerini esas alan bir literatürdür.

Tıp ile alakalı âyet ve hadislerde birçok bilgi de mevcuttur. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: "Rabbın bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin. Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolaylaştırdığı (yaylın) yollarına gir." Onların karınlarından çeşitli renklerde bal çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir (toplum) için bir ibret vardır."³⁷³

Âyetin tefsirinde arının bal yapma süreci şöyle izah edilmektedir: "Âyette arının ürettiği madde için "şerâb" (şerbet) kelimesinin kullanılması ilgi çekicidir. Arı topladığı nektarı, normal midesinden ayrı, özel olarak bu maksatla yaratılmış bulunan bal midesine toplayıp kovana taşımakta; burada bir genç arı bu maddeyi hortumuyla emip kendi midesine aktarmakta

(Aralık 2011), 36. Hz. Peygamber (s.a.s) devri ve sonraki devirlerde Müslüman doktorlar, tıp alanını kâhin ve büyücülerin etkisinden kurtararak ilim ve fenne dayanan, herhangi bir kavme veya millete ait olmayan, insanlığın yararı için kullanılan bir ilim haline getirmişlerdir.

³⁷⁰ eş-Şuarâ 26/80.

³⁷¹ Atmaca, "Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu", 39. Oysa İslâm dini geldiğinde hastalık ve musibete farklı bir bakış açısı getirmiş, sağlık ve mutluluk gibi bunların da birer imtihan vesilesi olduğunu vurgulamıştır. Hz. Peygamber de hastalık ve musibetlerin sabredildiği taktirde kişinin günahlarına kefarete olacağı yönündeki beyanları (Buhârî, "Merdâ" 1), hangi Câhiliye anlayışlarını kırdığını görmek açısından önemlidir.

³⁷² Asaf Ataseven, "Tıbb-ı Nebevî", *Diyanet Dergisi* 25/4 (Aralık 1989), 95.

³⁷³ en-Nahl 16/68-69.

ve onu şerbet kıvamına gelecek şekilde işleme tâbi tutmaktadır. Artık bal hâsıl olmuştur; bundan sonra şerbet peteklerde bir süre havalandırılarak katılaşması sağlandıktan sonra, üzeri bal mumuyla kapatılıp izole edilmek suretiyle bozulması önlenir. Böylece Allah'ın lutuf ve ihsanıyla insanlar için besleyiciliği yanında şifa değeri de taşıyan yeni bir besin daha ortaya çıkmış olur.”³⁷⁴ Böylece Allah Teâlâ kitabında kullarının işine yarayacak bilgiler vermiş ve kâinattaki bu düzen hakkında kullarının tefekkür edip hakkıyla boyun bükmesini istemiştir.

İslâm dinî, insan sağlığını korumaya büyük önem verir ve bu sağlığın korunması, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmenin bir parçası olarak kabul edilir. Hz. Peygamber'in dualarında sağlıklı olmak için dua ettiği ve Allah'ın kulunun afiyet dilemesinden memnun olduğu öğretilerine dayanarak, sağlıklı bir bedenin ibadetlerin ve dinin gerekliliklerinin yerine getirilmesinde önemli olduğu vurgulanır. İslâm'a göre bedenin sağlığı, ruhun ve bedenin denge içinde olmasıyla başlar ve bu denge, ibadetlerin doğru şekilde yerine getirilmesini sağlar. Dolayısıyla, Müslümanlar için beden ve ruh sağlığı, ibadetlerin düzenli ve etkili bir şekilde yerine getirilmesi için temel bir öneme sahiptir. Bu nedenle, İslâm'ın öğretileri, sağlıklı yaşam tarzını teşvik eder ve bireyleri bedensel ve zihinsel sağlıklarını korumaya teşvik eder. Abdullah b. Ömer'in (r.a) naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah'tan, afiyet istenmesinden daha çok hoşuna giden bir şey istenmemiştir.”³⁷⁵

Rasûlullah (s.a.s) sağlıklı olmak için dua etmek ile yetinmemiş, bir kul olarak da üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmiştir. Allah'tan afiyet istemek demek, dua ederken sorumlulukları da yerine getirmeye azmetmek demektir. Bunun yanı sıra kişinin sağlık durumunun iyi olması sanki bütün dünyaların onu verilmesi gibidir. Konu ile alakalı Hz. Peygamber (s.a.s): “Sizden birinizin canı ve malı emniyet içinde, vücudu sıhhat ve afiyette, günlük olarak da yiyeceği yanında olduğu halde sabahlarsa, sanki bütün dünya kendisine verilmiş gibidir.”³⁷⁶

Günümüzde de Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu kadar önem verdiği sağlık konusunda ihmalkâr davranıldığı görülmektedir. İnsana emanet olan verilen bedenin önemsenmediği, adeta ucuz bir eşya gibi kolayca harcandığı görülmektedir. Belki insanoğlunun bu tabiatından dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): “İki nimet vardır ki insanların çoğu bunları değerlendirme konusunda aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit.”³⁷⁷ buyurarak bu nimetin kadrinin bilinmediğini haber vermektedir. Müslümanlar, bedenlerini ve ruhlarını korumak için bu tavsiyelere uymalı

³⁷⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 22 Şubat 2023), en-Nahl 16/68-69

³⁷⁵ Tirmizî, “Deavât” 84.

³⁷⁶ Tirmizî, “Zühd” 34.

³⁷⁷ Buhârî, “Rikâk” 1.

ve sağıklarını önemsemelidirler. Çünkü sağık, ibadetlerin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi ve Allah’a hizmet etmek için gereklidir. Dolayısıyla, Müslümanlar için sağık, dinin önemli bir parçasıdır ve bu nedenle sağıklarına dikkat etmek, inançlarının bir gereğidir.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Hz. Peygamber’in sağık alanında ortaya koyduğu en temel prensip “hasta olmadan önce tedbir almak”tır. Yani, esas olan tedavi olmaktan öte sağığı korumaktır. Konu ile alakalı Hz. Peygamber (s.a.s): “Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bilin: Ölüm gelmeden önce hayatın, hastalık gelmeden önce sağığın, meşguliyet gelmeden önce boş vaktin, ihtiyarlık gelmeden önce gençliğin, fakirlik gelmeden önce zenginliğin.”³⁷⁸ buyurarak asıl olanın sağığı kaybetmeden önce onun kıymetini bilmek olduğunu vurgulamıştır.

Bununla beraber hasta olunduğunda mutlaka tedavi olunması gerektiğini vurgulamıştır. Rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s), bedevilerin kendisine sorduğu “Ey Allah’ın Rasûlü! Hastalıklara karşı tedavi olabilir miyiz?” sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Tedavi olunuz, gerçekten azîz ve celîl olan Allah şifasını yaratmadığı bir hastalık var etmemiştir. Ancak bir hastalık müstesna o da ihtiyarlıktır.” buyurdu.³⁷⁹

Hz. Peygamber (s.a.s), sağığı korumak ile alakalı da çeşitli önlemler ve yapılması gerekenleri tavsiye ederek ümmetini bu konuda aydınlatmıştır. Allah Rasûlü’nün tıp hakkında tavsiyelerde bulunması şüphesiz O’nun ümmetine olan düşkünlüğündendir.³⁸⁰

Hz. Peygamber’in sağık konusunda yaptığı tavsiyeleri şu şekilde sıralanabilir:

a- Temizlik:

Temizlik İslâm’ın önemli bir ilkesidir ve Müslümanlar için yaşamın her alanında temel bir gerekliliktir. İbadetlerden günlük yaşama kadar, temizlik ve hijyen Müslümanların hayatında merkezi bir yer tutar ve İslâm’ın önemli bir parçasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s) meşhur bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: “Temizlik imanın yarısıdır.”³⁸¹

İmanın yarısı olması demek, diğer yarısının bu yarı üzerine bina edilmesi demektir. Abdest ve gusül, kişiyi manevi olarak ibadete hazırladığı gibi her vakit alınarak kişinin maddi olarak da sürekli temiz kalmasını sağlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), “Evinizin önünden bir nehir aksa ve günde beş defa onda yıkansanız vücudunuzda kir kalır mı?” sorusuna sahâbe “Kalmaz Yâ Rasûlallah” diyerek cevap vermiş, Efendimiz Aleyhisselâm’da, “Namaz da

³⁷⁸ Buhârî, “Rikak” 3; Tirmizî, “Zühd” 25

³⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Tıb” 1.

³⁸⁰ “Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.” (et-Tevbe 9/128.)

³⁸¹ Müslim, “Tahâret” 1.

böyledir.”³⁸² buyurarak abdestin maddî olarak temizleyici oluşuna, namazın da manevî bir temizlenme oluşuna dikkat çekmiştir.

Fıkıh kitaplarının “Temizlik/Taharet” bölümlerinde incelendiğinde, temizliğin sadece bedensel hijyenle sınırlı olmadığı, aynı zamanda elbiseler, çevre ve mekân gibi alanları da içine aldığı açıkça görülmektedir. Bu nedenle, Müslümanlar sadece kişisel temizliklerine değil, aynı zamanda çevrenin temizliğine de özen göstermelidirler. Bu temizliği, namazdaki duruşun bir yansıması olarak düşünmesi gerekir.

b- Sağlıklı Beslenme:

İslâm dinî, insan sağlığına büyük önem verir ve sağlıklı beslenmenin önemi konusunda öğretiler sunar. İnsan sağlığını olumsuz etkileyen faktörlerin başında dengesiz ve sağlıklı beslenme gelir. İslâm, bu konuda Müslümanlara önemli prensipler ve ölçüler sunarak sağlıklı bir yaşam tarzını teşvik eder. “Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”³⁸³ âyetiyle beslenme konusundaki ölçüyü belirlemiştir.

Beslenme miktarı ile alakalı, bugün tıp alanında uzman olan kişilerin de ifade ettiği şeyi, Hz. Peygamber (s.a.s) asırlar öncesinden şöyle haber vermektedir: “Hiç kimse, midesinden daha tehlikeli bir kap doldurmamıştır. Halbuki insanoğluna kendinî ayakta tutacak birkaç lokma yeter. Bunun yanında illa ki çok yiyecekse, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini içeceğe, üçte birini de nefesine ayırmalıdır.”³⁸⁴

Hadisten de anlaşılabacağı üzere tıka basa yemenin ve midede boş yer bırakmamanın insan sağlığı üzerinde olumsuz bir etkisi vardır. “Birkaç lokma yeter” ifadesi ile yeme içmenin hiçbir zaman hedef değil, hayatı devam ettirebilmek için bir sebep olduğu anlatılmaktadır. Yemek yiyecek olan birisi için ise Rasûlullah, çok fazla yememesini, midesini üç bölerek hareket etmesini tavsiye etmiştir.

Beslenmenin miktarı kadar zamanı da önemlidir. Hz. Peygamber’in (s.a.s) hayatına ve sünnetine bakıldığında sabah ve akşam olmak üzere iki öğün yemek yediği görülmektedir. Özellikle akşam yemeğinin terk edilmemesini tavsiye eder. Gazzâlî konu ile alakalı şöyle demektedir: “Evla olan, kişinin yiyeceğini ikiye taksim etmesidir. Biri seherde, diğeri de iftar vaktinde olmak üzere iki sefer yemelidir.”³⁸⁵

c- Spor:

İslâm dininde, sporun beden sağlığının korunması ve geliştirilmesinde önemli bir rol

³⁸² Buhârî, “Mevâkîf” 6; Müslim, “Mesâcid” 283.

³⁸³ el-Â’râf 7/31.

³⁸⁴ Tirmizî, “Zühd” 47; İbn Mâce, “Et’ime” 50.

³⁸⁵ Canan, *Kütüb-i Sitte*, 11/381.

oynadığı vurgulanmaktadır. Günümüzde birçok hastalığın önlenmesi ve tedavisinde sporun etkili olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) de spor yapmanın önemine dair tavsiyeleri, İslâm toplumunda sporun yaygınlaşmasını teşvik etmiştir. Atletizm, Hz. Peygamber'in özellikle tavsiye ettiği spor dallarından biridir. Koşu, atlama, güreş gibi aktiviteleri içeren atletizm hem fiziksel hem de zihinsel açıdan kişiyi güçlendiren bir spor dalıdır. Hz. Peygamber'in atletizmi tavsiye etmesi, Müslümanların bu alanda da aktif olmalarını ve bedensel sağlık için çaba sarf etmelerini teşvik etmektedir. Kendisi zaman zaman koşmuş, hatta hanımları ile beraber yarış yapmıştır. Hz. Âişe'nin (r.a) anlattığına göre; “Rasûlullah ile yaya olduğumum halde koşu yarışına girdim, onu geçtim. Şişmanladığım vakit yine onunla koşuya girdim, bu sefer Rasûlullah beni geçti ve “Benim bu koşuyu kazanışım, senin kazandığın o koşuya karşılıktır.” buyurdu.³⁸⁶

Tavsiye edilen bir diğer spor atıcılıktır. Ukbe bin Âmir el-Cühenî (öl. 58/678) (r.a) şöyle demiştir: “Rasûlullah'ın (s.a.s) minber üzerinde olduğu halde şöyle buyurduğunu işittim: “Gücünüz yettiği kadar düşmanlara karşı kuvvet hazırlayın.”³⁸⁷ (Âyetini okuduktan sonra) Dikkat gerçekten kuvvet atmak. Dikkat, gerçekten kuvvet atmak. Dikkat, gerçekten kuvvet atmak.”³⁸⁸ buyurarak atıcılığın hem sportif faaliyet olarak hem de savaş sırasında ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca: “Güçlü mü'min güçsüz mü'minden daha hayırlıdır ve Allah'a daha sevimlidir.”³⁸⁹ buyurarak Müslümanın beden ve ruhen güçlü olmasını tavsiye etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s) tavsiye ettiği bir diğer spor dalı ise yüzücülüktür. Kendisi küçük yaşta yüzmeyi öğrenmekle beraber ashâbına da bu konu da tavsiyelerde bulunmuştur. Öyle ki Hz. Ömer gerek hutbelerinde gerekse bölge valilerine gönderdiği mektuplarında bu gibi sportif faaliyetlere önem verilmesini ve çocuklara öğretilmesini istemiştir.³⁹⁰

İslâm, bu tarz sportif faaliyetlerin icrasında helalliğe dikkat eder, bahis ve kumar karıştırmamak şartıyla düzenlenecek olan yarışmalara müsaade eder. Bunun yanı sıra oyuna dalarak namazı ve ibadetleri ihmal etmemeyi, oynayan ve izleyenlerin gayr-i ahlâki söz ve davranışlardan uzak durmasını ve sporu icra eden kişilerin giyim kuşamına dikkat etmesini öğütler.

³⁸⁶ Ebû Dâvûd, “Cihad” 68.

³⁸⁷ el-Enfâl 8/60.

³⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Cihad” 24

³⁸⁹ Müslim, “Kader” 34.

³⁹⁰ Münir Kuşçuzade, “Sünnette Spor”, *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)* 1/4 (Ağustos 2015), 401.

d- Uyku (İstirahat):

Arapça’da “hareketin dinmesi, durgunluk” anlamına gelen *nevm* kelimesinin karşılığı olan uyku,³⁹¹ vücudun en temel ihtiyaçlarındandır. Modern psikoloji kitapları uykuyu “şuurluluğun bir süre değiştiği durum” olarak kabul etmektedir.³⁹²

Uyku, gün içinde koşan ve yorulan bedenin dinlenmesidir. Konu ile alakalı Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu bir dinlenme, gündüzü de yeniden hayata uyanıp çalışmak üzere yeryüzünde dağılma vakti kılan O’dur.”³⁹³

Uyku, kısıtlı bir zaman da olsa hareket ve faaliyet olmadığı için ölüme benzetilmiş ve ona da *sübât* denmiştir.³⁹⁴ Gece dinlenme ve uyku için bir örtü olmakla beraber, genellikle sıcak coğrafyalarda ve ülkemizde de yaygın olan *kaylûle*³⁹⁵ vakti de gün içerisindeki istirahat vaktidir. Bu vakitte dinlenme çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim; “Nice memleketleri helak ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat halinde iken gelmişti.”³⁹⁶ âyeti buna delildir. Gazzâlî, *kaylûleyi* gece ibadetine yardımcı bir sünnet olarak kabul eder.³⁹⁷

Özellikle gece uykusunun yanı sıra öğle vakti de bir süre uyumak, sağlık açısından da önemlidir. Çünkü öğle vakti geldiğinde kişide bir gevşeme ve dikkat dağınıklığı meydana gelir. Birçok olumsuz durumun ve özellikle trafik kazalarının yaklaşık dörtte birinin bu saat aralığında gerçekleştiği belirtilmiştir.

Kaylûle’nin özelliği, kısa bir sürede derin bir uykuya dalma imkânı verir. Uykudan uyanan kişinin az bir süre uyumasına rağmen gün içerisindeki verimliliği daha da artar.³⁹⁸ Yapılan araştırmalar öğlen uykusu uyuyan pilot, doktor gibi hassas işler yapan insanların daha az hata yaptığını göstermektedir.³⁹⁹ Günümüzde Arap yarımadası gibi sıcak bölgelerde bu uygulama hala devam etmektedir.

Hadiste dikkati çeken bir diğer nokta ise Hz. Peygamber’in altın burun taktırmasını tavsiye etmesidir. Bilinen bir hakikattir ki İslâm dinî, altının erkekler tarafından kullanılmasını

³⁹¹ Mustafa Çağrı, “Uyku”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/244-246.

³⁹² Hasan Doğruyol, “Kaylûle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/83-84.

³⁹³ el-Furkân 25/47; Nebe 78/9.

³⁹⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 1 Mart 2023), Nebe 78/9.

³⁹⁵ Bu uyku sadece Arap yarımadasında değil, İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde de görülür. O bölgeler de ise *kaylûlenin* karşılığı olarak “Siesta” ifadesi kullanılır.

³⁹⁶ el-Â’râf 7/4.

³⁹⁷ Nebi Bozkurt, “Kaylûle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/83.

³⁹⁸ Kaylûle uykusundan sonra kişi on iki saat kadar uyanık kalabilmektedir.

³⁹⁹ Doğruyol, “Kaylûle”, 25/83-84.

yasaklamıştır. Nitekim Hz. Ali (r.a) konu ile alakalı şöyle söylemektedir: “Rasûlullah (s.a.s), bir ipek alıp onu sağına, bir de altın alıp onu soluna koydu. Sonra şöyle buyurdu: “*Şu iki şey ümmetimin erkeklerine haramdır.*”⁴⁰⁰

Hadisten de açıkça anlaşılacağı üzere erkeklere altın ve ipek haramdır. Ancak tedavi amaçlı olduğunda altının kullanılmasında bir sakınca yoktur. İmam Muhammed (öl. 189/805) ve İmam Ebû Yusuf (öl. 182/798) zikredilen hadisi esas alarak zarureten dolayı diş tedavisinde altının kullanılabileceği yönünde fetva vermişlerdir. Burada şunu unutmamak gerekir ki eğer tedavi altın değil de başka bir yöntem ile tedavi edilecekse o zaman altının kullanılması caiz olmaz.⁴⁰¹

Ayrıca “Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bir seferde Abdurrahman bin Avf ve Zübeyr bin Avvam’a kendilerinde bulunan kaşınıtından dolayı ipekten gömlek giyinmelerine müsaade etti.”⁴⁰² hadisi de zaruri durumlarda bunların kullanılmasının meşruiyetine delildir.

Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere Câhiliye dönemi, İslâm öncesi Arap toplumunun tıp alanında da dâhil olduğu birçok inanç ve adete sahipti. Bu dönemde, tıbbi uygulamalar genellikle kâhinlerin ve arrâfların yöntemlerine dayanıyordu. Metafizik varlıkların, özellikle cin ve şeytanların, hastalıkların nedenleri olduğuna inanılıyor ve onların tedavisinde etkin olduğu düşünülüyordu. Hz. Peygamber’in (s.a.s), İslâm’ı tebliğ etmeye başladığında, toplumun bu yanlış inançlarına karşı mücadele ettiği bilinmektedir. Sağlık ve hastalığın Allah’ın iradesine bağlı olduğunu vurgulayarak, tıp alanında yeni bir anlayış getirdi. İslâm’ın öğretileri, beden ve ruh sağlığını korumanın önemini vurgulayarak, sağlıklı yaşam tarzını teşvik etti.

Hz. Peygamber’in hadislerinde sağlıkla ilgili çeşitli tavsiyeler ve öğretiler bulunmaktadır. Temizlik, sağlıklı beslenme, spor ve uyku gibi konuların önemi vurgulanmıştır. Temizlik imanın yarısı olarak kabul edilmiş ve bedensel ve manevi temizlik arasında bir bağlantı kurulmuştur. Sağlıklı beslenme konusunda da Hz. Peygamber’in tavsiyeleri bulunmaktadır. Ölçülü ve dengeli beslenme, tıka basa yemekten kaçınma, mideyi üçe bölmek gibi prensipler öne çıkarılmıştır. Ayrıca, sporun önemi ve faydaları da vurgulanmıştır. Atletizm, atıcılık ve yüzme gibi spor dalları tavsiye edilmiş ve sporun düzenli olarak yapılması teşvik edilmiştir.

Uyku ve istirahatın da sağlık açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Gerek gece uykusu

⁴⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Libâs” 14.

⁴⁰¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı” (Erişim 6 Mart 2023)

⁴⁰² Ebû Dâvûd, “Libâs” 13.

gerekse öğle vaktinde yapılan kısa uyku molalarının sağlık ve verimlilik üzerinde olumlu etkileri olduğu vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in altın burun takılmasını tavsiye etmesi gibi özel durumlarda da tıbbi tedbirlerin alınmasının önemi vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde sağlıkla ilgili pek çok öğüt ve tavsiye bulunmaktadır. Bu tavsiyeler, İslâm'ın insanın bedensel ve ruhsal sağlığını korumaya verdiği önemi göstermektedir. Câhiliye dönemi inanç ve adetlerinin aksine, İslâm'ın sağlıkla ilgili öğretileri bilimsel ve sağlıklı yaşamı teşvik edici niteliktedir.

2.3.10. Yemek Kültürü

Yemek ve içmek, insanın en temel fizyolojik ihtiyaçlarından biridir ve yaşamın devamı için hayati öneme sahiptir. Bu ihtiyaçları karşılamak, insanın sağlıklı bir şekilde hayatını idame ettirmesi ve günlük aktivitelerini yerine getirmesi için gereklidir. Allah, insanı yarattığı gibi, onun yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan her şeyi de yaratmıştır. Bu, yiyeceklerden içceklere, havadan nefes alınan ortama ve insanın günlük işlerini kolaylaştırmak için yarattığı araçlara kadar uzanır. Bu husus Zikr-i Hakîm'de şöyle ifade edilmektedir: “O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”⁴⁰³

Bununla beraber her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır ve bu kültürlerin yemek alışkanlıkları ve yemek adabı da farklılık gösterebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s) de içinde yaşamış olduğu bir toplum vardı. Bu toplum, ibadet hayatından ticarete, yeme-içme kültüründen sanata varıncaya kadar her şeyi inançlarına göre düzenliyordu. Konu ile alakalı Abdullah b. Abbâs (r.a) şöyle demiştir: “Câhiliyet devri insanı bazı şeyleri yiyorlar, bazı şeyleri de tiksiniyorlar yemeyip terk ediyorlardı. Cenab-ı Hak, Peygamberini gönderdi, kitabını indirdi. Helal kıldığını helal, haram kıldığını haram diye bildirdi. Helal kıldığı helaldir. Haram kıldığı haramdır. Sükût edip bildirmediği ise affedilmiştir ve “Bana vahyolunan da haram kılınmış bir şey bulamıyorum” mealindeki En'âm sûresi 145 inci âyetini okudu.”⁴⁰⁴

Risaletten mahrum Câhiliye halkı, bir şeyin yiyip yiyilmeyeceğini kendi arzu ve inançları doğrultusunda düzenliyorlardı. Bazı kabileler avladıkları her şeyleri yer, ne yediklerini soran kişilere ise “yürüyen ve canlı olan her şey” cevabını verirlerdi.⁴⁰⁵

Arapların en sevdiği et deve eti idi. Onu diğer bütün etlere tercih ederlerdi. Eti de daha

⁴⁰³ el-Câsiye 45/13.

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Et'ime” 30.

⁴⁰⁵ Sevim Demir Akgün, *Hz. Peygamber Döneminde Yemek Kültürü* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 11-12.

çok kebab olarak yemeyi severlerdi. Misafirlerine ikramda bulunmak isteyen bir Mekkeli daha çok kebabı tercih ederdi. Bunun yanı sıra tavşan, geyik ve özellikle de keleri; bunların haricinde süt, su ve hurmayı çok severlerdi.⁴⁰⁶ Suyun yanı sıra içecek olarak içkiyi de çok tüketirlerdi. İçkileri yapıldığı malzemeye göre isimlendirdikleri gibi içme vakitlerine göre çeşitli isimlerle anarlardı. Bu ve benzeri türetimlerle Arapça'da içkinin yüz kadar ismi vardır.⁴⁰⁷

Yine Arapların yemek adabına bakıldığında çok yemek yiyenlerin ayıplandığı görülmektedir. Araplar az yemek yemeyi tavsiye eder, karnı aşırı doldurmayı zekanın geriliği olarak görürlerdi. Câhiliye Arapları güne erken başlar ve erken kahvaltı ederlerdi.⁴⁰⁸ Evlerinde misafir ağırladıklarında Hz. İbrâhim'den gelen âdet üzere konuklarına “aç mısınız” diye sormaz hemen yemek ikram edilirdi.⁴⁰⁹

Deve ve koyun gibi eti yenen hayvanlardan bazılarına kutsallık atfederek yenmelerini kendilerine haram ediyorlardı.⁴¹⁰ Bunlara örnek olarak: Hayvanlarından tanrıları için adakta bulunan bir kimse adadığı o hayvandan yiyemez, ziyaretçiler ve mal sahibinin izin verdiği kimseler yiyebilirdi. Bahîre, sâibe, vasîle ve hâm denilen hayvanlara binilmesini ve kesilmesini yasak sayarlardı.⁴¹¹ Bazı hayvanları keserken özellikle Allah'ın adını anmaz ve bazı hayvanların doğan yavruları hakkında erkek ve kadınların yemesi noktasında bazı yasaklar getirirlerdi.⁴¹²

İslâm geldiğinde ise, kişinin hayatındaki tüm alanlarda düzenleme yaparak vahiy eksenli bir hayat inşa etti. Allah Teâlâ yemeği yenilip yenilmeme açısından helal ve haram olmak üzere ikiye ayırdı. Hakkında bir şey söylemedikleri ise fikhın “eşyada aslolan ibâhadır” temelinden yola çıkarak affedilmişti. Hadiste zikredilen âyetle Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

“De ki: “Bana vahyolunan Kur’ân’da bir kimsenin yiyecekleri arasında leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki o şüphesiz necistir- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir (murdar) hayvandan başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Fakat istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir.” Şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”⁴¹³

⁴⁰⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, b.y. (1413/1993), 5/60.

⁴⁰⁷ Akgün, Hz. Peygamber Döneminde Yemek Kültürü, 13.

⁴⁰⁸ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behçet el-Eserî (Mısır: Dârü'l-Kitâbü'l-Mısri, 1433/2012), 1/378.

⁴⁰⁹ Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, 1/372.

⁴¹⁰ Mehmet Şener, “Hayvan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/92-98.

⁴¹¹ el-Mâide 5/103.

⁴¹² *Kur'an Yolu* (Erişim 7 Mart 2023), el-Bakara 2/173.

⁴¹³ el-En'am 6/145. Ayrıca bk. el-Bakara 2/173.

Âyette yasak olduğu zikredilen dört husus vardır:

a- Meyte: Eti yenmesi helal olduğu halde, kendiliğinden ölmüş ya da İslâmî usullere göre boğazlanmamış olan ölü hayvana denir.

b- Kan: Câhiliye Arapları akan kanı, hayvanın bağırsaklarına doldurarak kurutuyor sonra da onları yiyorlardı.⁴¹⁴ İslâm'a göre ise kan, eti yenen bir hayvandan bile çıkmış olsa haramdır.

c- Domuz Eti: Rivâyete göre Câhiliye Arapları, evcil domuz etini yemez fakat yaban domuzunu yerlerdi.⁴¹⁵ İslâm'a göre ise domuzun her cinsi haramdır.

d- Allah'tan Başkası İçin Kesilen Hayvan: Câhiliye Arapları, bir hayvanı keserlerken putlarının adını yüksek sesle söyleyerek, onları anarak hayvanı boğazlıyorlardı.⁴¹⁶ Âyette kastedilen ilk mana da putlar için kesilen hayvanların yenmesinin haram olduğudur. Dolayısı ile Allah'tan başkası adına kesilecek hayvan bu hükme tabidir. Bundan dolayı hayvan keserken mutlaka Allah'ın adı anılmalıdır.

Bunların yanı sıra, sığır, davar, deve, tavşan, tavuk, kaz, ördek, hindi gibi evcil ve geyik, ceylan, dağ keçisi, yabani sığır ve zebra gibi vahşi hayvanlarla, pençeleriyle kaparak avlanmayan güvercin, serçe, bıldırcın, sığırcık, balıkçıl gibi kuşların helalliği konusunda ulema arasında görüş birliği mevcuttur.⁴¹⁷

Âyette geçen ve hadiste de vurgulanan “(Yukarıda sayılan haram olanlar dışında) başka, haram kılınmış bir şey bulamıyorum.” ifadesi de İslâm'da helalliğin esas olduğunu, haram olan şeylerin ise az olduğunu göstermektedir.

Son olarak ise “...istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın kim bunlardan yeme zorunda kalırsa yiyebilir” ifadesi, kişinin zaruret durumunda haram olan bu şeylerden az miktarda yiyebileceğini göstermektedir. Zaruret, “kişiyi dinî yasakları ihlal etmekle karşı karşıya bırakan özür/mazeret” olarak tanımlanmaktadır.⁴¹⁸ İslâm dinî, mükelleften emir ve yasakların düzenli olarak uygulanmasını ister. Ancak bazı özür durumlarında bunları aksatılmasını da meşru ölçü miktarınca normal karşılamıştır. Bu durum da İslâm'ın, insana ve onun faydasına olacak şeylere ne denli kıymet verdiğinin ve kolaylık dinî olduğunun bir delilidir.

Zaruret ise şu iki sebepten meydana gelir:

⁴¹⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/215.

⁴¹⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 7 Mart 2023), el-Bakara 2/173.

⁴¹⁶ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/216.

⁴¹⁷ Şener, “Hayvan”, 17/92-98.

⁴¹⁸ Halit Çalış, “Zaruret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/141-144.

a- Açlık çekilip yiyecek helal bir şey bulunamadığında veya helal bir yiyecek olsa da ulaşılamadığında o kişi muzdar (zaruret içinde) sayılır.

b- Bir başkasının zorlama ve işkencesi ile haram olan bir şeyi yemeye zorlandığı zaman kişi zorlandığı şeyi yiyebilir.⁴¹⁹

Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere Câhiliye döneminde, bazı hayvanların yenmesi veya yenmemesi, inançlar doğrultusunda belirleniyordu. İslâm'ın gelmesiyle birlikte, yeme içme konusunda düzenlemeler yapıldı ve helal-haram ayrımı netleştirildi.

2.3.11. Kan Davası

Dünya var olduğu günden beri çeşitli savaflara, çatışma ve katliamlara ev sahipliği yapmaktadır. Hz. Âdem'in iki oğlu ile başlayan bu serüven günümüzde de devam etmektedir. Habil ve Kabil'in olayına bakıldığında Kabil'in kardeşini öldürmesindeki en temel saik kıskançlık ve intikam duygusudur. İşte hukuk denilen yapı, kişinin bu duygusunu kontrol etmesini hedefler. İntikam ve öç alma duygusunun göstergesi olan cinâyetin çeşitlerinden bir tanesi de kan davalarıdır.

Kan davası, akrabalık bağlarının güçlü olduğu toplumlarda, otorite boşluğundan istifade ile⁴²⁰ ölen birisi için, maktûlün akraba ve yakınları tarafından katili veya yakınlarını öç alma duygusu ve misilleme duyguları işlenen ve sürdürülen cinâyetlere verilen isimdir.⁴²¹ Kan davası, genellikle aileler arasındaki anlaşmazlıklardan, topluluklar arası çatışmalardan veya bireyler arasındaki kişisel husumetlerden kaynaklanan bir olgudur. Câhiliye devrinde çok yaygın olan kan davaları, Hz. Peygamber'in (s.a.s) risâletin ilk günlerinden itibaren mücadele ettiği toplumsal bir gerçektir. Sadece Hz. Peygamber'in (s.a.s) değil insanlığın kurtuluşu için gönderilen her peygamber bu mücadeleyi vermiştir. Nihâyet Mekke fethedilip insanlar oluk oluk İslâm'a girdiğinde bu uygulama da kaldırılmış, Efendimiz Aleyhisselâm kan davasını ayaklarının altına aldığını bildirmiştir.

Abdullah bin Amr'dan (öl. 65/684-85) (r.a) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s), Fetih günü Mekke'de hutbe okudu, üç defa tekbir aldı. Ve sonra şöyle dedi: "Allah'tan başka ilah yoktur, vadinde doğrudur, kuluna yardım etti. Tek başına müşrik grupları bozguna uğrattı.

⁴¹⁹ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 4/217.

⁴²⁰ Kan davaları genelde, hukuk sisteminin tam olarak oturmadığı toplumlarda görülmektedir. Ayrıca hukuk sistemindeki adaletsizlik ve cezadaki yetersizlik de kişileri kendi intikamlarını kendileri alma yoluna itmektir.

⁴²¹ Bardakoğlu vd., *İlmihal*, II/180.

Haberiniz olsun ki, Câhiliyet devrinde anılan övünülen bütün hüneler anılması istenilen kan davaları veya mal iki ayağımın altındadır. Ancak hacılara su dağıtma görevi ile Kâbe'ye hizmet görevleri olduğu gibi bırakılmıştır.”⁴²²

Câhiliye dönemi akrabalık bağlarının çok güçlü olduğu bir toplumdur. Aileden birisi öldürüldüğünde onun intikamını almak sosyal bir sorumluluk olarak algılanıp intikamın alınması haysiyetin ve şerefın gereğı olarak görülürdü.⁴²³ Bu anlayış ise daha sonra aile sınırlarını aşarak kabileler arası savaşa dönüşür ve taraflar arasında çok sayıda insan öldürdü. Kan davası câhiliye döneminde olduğu gibi birçok kültürde de bir tür “adaletin tesisi” olarak görülürdü.

Günümüzde de ülkemizin bazı bölgelerinde bu tarz kan davaları görülmektedir. Aşiretler arası görülen bu davalar nice masum insanın da ölmesine sebep olmuştur. Bunlar yapılırken intikam hırsı, yanlış namus ve şeref algıları, akrabaların baskısı ve yakınları tarafından kişiye yüklenmiş sorumluluk (!) duyguları bu kanlı eylemlerin en temel sebebi olmuştur.⁴²⁴ Şunu ifade etmek gerekir ki kan davası gütmek, toplumsal bir sorun ve huzursuzluk kaynağıdır. İslâm'da suçun şahsiliğı ilkesi vardır. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: “Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez.”⁴²⁵

Hz. Peygamber (s.a.s) de, “Dikkat edin! Bir kimseyi öldüren kişi ancak kendi işlediğı cinâyetten sorumludur. Hiçbir baba oğlunun cinâyetinden, hiçbir oğul da babasının cinâyetinden sorumlu tutulamaz.”⁴²⁶ buyurarak bu konuya dikkat çekmiştir. Böylelikle aşiretlerde görülen ortak sorumluluk ve cezalandırma anlayışına son vermiştir.

İslâm, suçun şahsiliğı ilkesine dayanarak kimseyi kimsenin işlediğı suçtan dolayı cezalandırmaz. Bir kişi kasıtlı olarak birisini öldürdüğünde maktûlün ailesine kan bedeli ve sakatlık tazminatı, hata ile işlendiğinde ise diyet isteme hakkı tanınmıştır. Böylelikle İslâm, katile hak ettiğı cezayı verirken, kısas, diyet ve affetme⁴²⁷ yetkisini maktûlün ailesine vererek oluşacak öfke ve husumeti de ortadan kaldırır. Bu noktada affetmek büyük bir erdem olarak zikredilirken bu hususlar dışında bir yol aramak, cezayı hukuk eliyle değil kendi imkanları ile

⁴²² Ebû Dâvûd, “Diyât” 19.

⁴²³ Bardakoğlu vd., *İlmihal*, II/181.

⁴²⁴ Mehmet Devrim Topses, “Türkiye’de Kan Davası Geleneğinin Sosyolojik Çözümlemesi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 4/2 (2012), 189-196. Detaylı bilgi için bk. Leyla Çakıcı Gerçek, *Hukuk ve Adli Bilimler Açısından Kan Gütmeye Saiki İle İşlenen Adam Öldürme Suçu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003)

⁴²⁵ en-Necm 53/38. Ayrıca bk. el-İsrâ 17/15.

⁴²⁶ İbn Mâce, “Diyât” 26; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân” 9.

⁴²⁷ Cinayet olayında maktûlün ailesi, karşı taraf gerçekten pişman olduğunda af yolunu tercih etmesi tavsiye edilendir. Nitekim Enes b. Mâlik, Allah Rasûlü’nün kısasla ilgili olarak kendisine arz edilen her davada affetmeyi tavsiye ettiğini haber vermektedir. (Ebû Dâvûd, “Diyât” 3.)

vermek taşkınlık olarak görülür ve Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından bu kişiler şöyle uyarılır:

“Kişi, yakınının öldürülmesi veya yaralanması durumunda üç yoldan birini seçmekte serbesttir. Ya (hukukun eliyle) (suça denk bir müeyyide yani) kısas ister, ya kan bedelini kabul eder yahut karşılıksız affeder. Kim bu üç yoldan birine başvurduktan sonra vazgeçip başka birine dönüş yaparsa, artık o kimseyi içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi bekler.”⁴²⁸

Kan davalarındaki en önemli unsur ailelerin birbirine olan bağlılıklarıdır. Aşiretlerde grup dayanışması, kan bağından kaynaklanmaktadır. Kan davasının en belirgin etkilerinden biri, toplumsal düzenin bozulması ve bireyler arası güvenin azalmasıdır. Bu tür çatışmalar, genellikle sürekli bir intikam döngüsünü tetikler ve toplumda geniş çaplı bir huzursuzluğa neden olabilir. Ayrıca kan davaları, toplum içinde ayrılıklara ve kutuplaşmalara yol açar, uzun vadeli birlik ve beraberliğin kurulmasını imkânsız hale getirir. İşte İslâm, kan bağı ile gerçekleşen akrabalık bağlarını önemli görmekle beraber, Müslümanların kardeş olduğunu, kişiyi Allah’a yaklaştıracak şeyin kan bağı ve bir millete mensubiyet ile değil takva ile olacağını söylemesinin bir hikmeti de kandan kaynaklanacak aşırılık ve cinâyetlerin önüne geçmek olduğu söylenebilir. Bundan dolayı İslâm sosyal hayatta “ümme ve uhuvvet” kavramını ön plana çıkarmış, birlik ve beraberliği toplumsal var oluşun temeli olarak belirlemiştir.

Bunun yanı sıra bireysel olarak, yapılan kötülüğe kütülükle karşılık vermek olarak da tanımlayacağımız kan davasının çözümü için Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “İnsanlar iyilik yaparlarsa biz de iyilik yaparız; zulmederlerse biz de zulmederiz”, diyen zayıf karakterli kimseler olmayın. Bilakis iyilik yaptıklarında insanlara iyilik yapmayı, kötülük yaptıklarında ise onlara zulmetmemeyi içinize (bir ilke olarak) yerleştirin.”⁴²⁹ Yine aynı şekilde bireyin zihnini ve gönlünü inşâ ettiği bir hadisinde şöyle buyurur: “Husûmeti sürdürmen sana günah olarak yeter.”⁴³⁰

Bütün bu hadisler insanın içindeki intikam duygusunu yatıştıran, bireye kendi olma ve kendinî bulma şuuru kazandıran hadislerdir. Kan dökme ve bunu bir dava edinme işini İslâm’a mal etmek, yanlış kültürel anlayışlar yerine Kur’ân ve Sünnet’i bu eylemlerin kaynağı olarak göstermek, bir kimsenin öldürülmesini bütün insanlığın öldürülmesi ile eş değer gören⁴³¹ İslâm’a haksızlık yapmak demektir.

Sonuç olarak, kan davaları insanlık tarihinde yaygın bir sorun olmuştur ve çeşitli

⁴²⁸ İbn Mâce, “Diyât” 3.

⁴²⁹ Tirmizî, “Birr” 63.

⁴³⁰ Tirmizî, “Birr” 58.

⁴³¹ el-Mâide 5/32.

sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu tür davalara çözüm bulmak, adaletin sağlanması ve toplumsal barışın korunması açısından önemlidir. Hukuki süreçlerin yanı sıra, alternatif çözüm yollarının da araştırılması ve uygulanması, kan davalarının azaltılmasına ve toplumsal huzurun sağlanmasına yardımcı olabilir.

2.4. İktisat ile İlgili Hadisler

2.4.1. Rikâz (Define)

Rikâz yerine define kelimesinin kullanımı daha yaygındır. Define kelime olarak “bir şeyi örtmek, gizlemek” gibi manaları içermektedir. Terim olarak ise, sahibi bilinmeyen, toprak altında bulunan para ve her türlü kıymetli eşyayı ifade eder.⁴³²

Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber’in (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivâyet etti: “Hayvanın yaralaması (verdiği zarar) hederdir (tazminatı alınmaz). Su kuyusuna düşen de hederdir. Maden (zararı) da hederdir, rikâzda -câhiliye definesinde- beşte bir nisbetinde devletin hakkı vardır.”⁴³³ Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre rikâz, sadece defineyi ifade ederken Hanefî mezhebine göre hem defineyi hem de madenleri ifade etmektedir.⁴³⁴

Define, birçok açıdan mütalaa edildiği gibi ait olduğu döneme göre de iki kısma ayrılmaktadır: İslâm gelmeden önce gömüldüğü tespit edilen defineye “kenz-i Câhilî”; İslâm’dan sonra gömülmüş olan defineye ise “kenz-i İslâmî” denmektedir. Fıkıh ekollerinin ortak kanaatine göre İslâm öncesi dönemden kalan defineler beşte bir oranında vergiye tabidirler.⁴³⁵

Rikâz, Hanefî mezhebine göre hem madeni hem de defineyi ifade ettiğinden, bulunan maden de define gibi beşte bir oranında vergiye tabidir. Ancak burada madenin ateşte eriyen bir maden olması şartı vardır.⁴³⁶

Günümüzde de özellikle bazı insanlar define arama işi ile yoğun bir şekilde ilgilenmektedir. Bunların büyük kısmı kaçak yolla olurken bir kısmı da Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın müsaadesi ile yapılmaktadır. Bulunan definenin değeri Hazine ve Maliye Bakanlığınca tespit edildikten sonra, devletin arazisinde bulunmuşsa yüzde ellisi define arayıcısına, kalanı devlete aittir. Eğer özel veya tüzel kişilerin arazisinde bulunmuşsa yüzde

⁴³² Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 116.

⁴³³ Buhârî, “Zekat” 64.

⁴³⁴ Hamza Aktan, “Define”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/87-88.

⁴³⁵ Aktan, “Define”, 9/87-88.

⁴³⁶ el- Mebsut, 2/318.

onu mülk sahibine, yüzde kırkı define arayıcısına, kalanı da devlete aittir.⁴³⁷

2.4.2. Ticari Ortaklık

Ortaklık İslâmî literatürde “şirket” kavramı ile ifade edilir. *Şirket*, kelime olarak “katılmak, pay sahibi olmak” gibi anlamlara gelirken terim olarak ise, iki veya daha fazla kişinin sahip oldukları şeyleri birleştirerek meydana getirdikleri beraberlik ve bir mal veya menfaate mâlik olmaları” şeklinde özetlenebilir.⁴³⁸

Ortaklaşa iş yapma, insan olmanın ve beraber yaşamanın getirmiş olduğu bir gerçekliktir. Câhiliye döneminde ticaret tek geçim yolu olarak görüldüğünden çok gelişmiş ve Mekke, dinî bir merkez olmanın yanı sıra ticarî bir merkez konumunda olmuştur. Bölgede çeşitli zamanlarda kurulan panayır ve pazarlar⁴³⁹ ticarî hayatı canlı tutmuş, dışarıdan birçok kişinin bölgeye gelmesine imkân sağlamıştır.

Hiz. Peygamber’in hayatı incelendiğinde İslâm gelmeden önce de insanlar kendi aralarında ortaklık kurardı. Nitekim Allah’ın Rasûlü ile müminlerin annesi olan Hiz. Hatice’nin (r.anhâ) nübüvvetten önce kurdukları ortaklık, yine Hiz. Peygamber’in Saib b. Ebî Sâib ile kurduğu ortaklıklar örnek olarak gösterilebilir.

İslâm geldikten sonra da ticarî ortaklığa önem vermiş, Müslümanların ortaklık kurarken sadece maddî menfaati gözetmemelerini, bunun yanı sıra kurdukları ortaklığı bir güç birleştirmesi olarak görmelerini tavsiye etmiştir. Nitekim Medine’ye hicret edildiğinde ilk olarak Muhacir ve Ensar arasında kardeşlik kurulmuş, bu kardeşlik daha sonra ticarî ortaklık olarak da kendinî göstermiştir. Müslümanların Yahudi pazarı hariç kendilerine ait bir pazar kurmaları⁴⁴⁰ bu birlikteliğin önemini göstermektedir. Karşılıklı birikimlerin paylaşıldığı bu birliktelik mükemmel bir üretim-ihracat döngüsü oluşturmuştur. Ortaklık ile alakalı Allah Teâlâ bir kudsi hadiste şöyle buyurmaktadır: “Biri diğerine hıyanette bulunmadığı sürece ortaklık kuran iki kişinin üçüncüsü benim. Ne zaman ortağına karşı hıyanette bulunursa aralarından çıkarım.”⁴⁴¹

Bu hadis, kurulacak olan ortaklığın sınırlarını ve ilkelerini de anlatmaktadır. Buna göre

⁴³⁷ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KVMGM), “Sıkça Sorulan Sorular” (Erişim 10 Ocak 2023).

⁴³⁸ Beşir Gözübenli, “Şirket”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/198-201.

⁴³⁹ Bu pazarlara örnek olarak Receb ayında kurulan Hubaşe pazarı, zilkade ayının ortalarında kurulan Hadramevt pazarı, Muharrem ayı boyunca Yemâme’de kurulan Hicr pazarı, Basra şehrinde kurulan Mirbed pazarı gibi pazarlar örnek olarak verilebilir. Detaylı bilgi için bk. Sami b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlus, *el-Atlasu’t-Tarihî li Siyreti’r-Rasûl*, thk. Muhammed Emin Yıldırım (İstanbul: Siyer Yayınları, 1431/2010), 87.

⁴⁴⁰ İbn Mâce, “Ticaret” 40.

⁴⁴¹ Ebû Dâvûd, “Büyü” 27.

ortaklar sözlerine sadık olmalı, beraber iş yapmanın gereği olarak birbirlerinin haklarına riâyet etmelidir.

Sâib'den (r.a) rivâyet edildiğine göre şöyle dedi: Rasûlullah'a (s.a.s) geldim. Ashab beni övüyorlar ve anıyorlardı. Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Onu ben sizden daha iyi bilirim" buyurdu. Ben de annem ve babam sana feda olsun ey Allah'ın Rasûlü, sen benim (Câhiliye döneminde) ortağım idin. Ne güzel ortakydın, muhalefet etmez mücadele de etmezdin dedim.⁴⁴² Saib b. Ebî Sâib, ashâb-ı kiramdandır. Hadiste de geçtiği gibi Risâletten önce Hz. Peygamber'in (s.a.s) ortağı idi. Burada Allah Rasûlü'nün şahsında Müslüman bir tüccarın vasfı da anlatılmaktadır.

İslâm anlayışında ticari muamelelerde katı ve kaba olunmamalıdır. Alırken de satarken karşı tarafa huzur vermeli, güzel duyguların oluşmasına vesile olunmalıdır. Konu ile alakalı olarak Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: "Bir şeyi sattığında müsamahakâr, satın aldığı zamanda müsamahakâr, mahkemeleştiği zaman müsamahakâr olan kişiye Allah rahmetle muamele eylesin."⁴⁴³

Alışverişte takınılan bu tavır, Allah'ın rahmetinin kazanılmasına da vesiledir. Efendimiz Aleyhisselâm önceki zamanlarda yaşamış bir kişinin tavrı ile ilgili şöyle buyurmaktadır: "Allâh, sizden önce yaşamış olan bir kimseye rahmetiyle muâmele etti. Çünkü bu adam sattığında, aldığı zamanda, borcunu istediğinde (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterirdi."⁴⁴⁴

İslâm'ın ticaretle ilgili prensipleri, alışverişteki adaletin yanı sıra, ürünlerin kalitesi, fiyatlandırma ve pazarlama yöntemleri gibi konuları da kapsar. Müslüman bir tüccar, sadece kâr elde etmek için değil, aynı zamanda müşterilerine değer ve hizmet sunmak için çaba göstermelidir. Böylece, ticarete dürüstlük ve adaletin sağlanması hem işletmenin uzun vadeli başarısı hem de toplumun refahı için önemlidir. İşinin hakkını veren, ticari hayatında dürüstlüğü kendisine ilke edinen bir tüccarın Hz. Peygamber'e (s.a.s) komşu olacağı hakikati Müslüman tüccarların motive kaynaklarından biridir.⁴⁴⁵

2.4.3. Limâs ve Nibâz

İslâm, alış-veriş helal, faizi ise haram kılmıştır. Ticaret, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en büyük hasletlerden biridir. Hayatın

⁴⁴² Ebû Dâvûd, "Edeb" 20.

⁴⁴³ Buhârî, "Büyû" 16.

⁴⁴⁴ Tirmizî, "Büyû" 75.

⁴⁴⁵ Tirmizî, "Büyû" 4; İbn Mâce, "Ticaret" 1.

vazgeçilmezi ve kıymeti inkâr edilemeyen gerçeğidir. Medeniyetin ateşleyicisi, sayısız ihtiyacın da devasıdır. Allah (c.c) Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinîzi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”⁴⁴⁶

Burada karşılıklı rızaya dayanan ticaret helal olarak kabul edilmiş, zulme ve haksızlığa dayanan diğer yollar “bâtıl” olarak isimlendirilmiştir. Bu bâtıl yolların başında rüşvet, faiz, kumar, hırsızlık, tefecilik gibi şeyler gelmektedir. Âyetin devamında yer alan “Kendinîzi helak etmeyin/öldürmeyin” ifadesi de çok manidardır. Helal kazanç yolları bırakılarak meşru olmayan bâtıl yollara tevessül edildiğinde toplumdaki düzen bozulacak, anarşi hâkim olacak, kazancı helal yolla elde etmenin gönülde bıraktığı huzur ve mutluluk kaybolup karanlık yolların gönle bıraktığı acı ve ızdırıp gönülleri ve toplumu işgal edecektir.

Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Yeryüzünü size boyun eğdiren, sizin emrinize âmâde kılan O’dur. Dağlarında, ovalarında, vadilerinde, sırtlarında gezin, dolaşın. Allah’ın bahşettiği rızıklardan yiyin ve bilin ki dönüş O’nadır.”⁴⁴⁷ Bu âyet, insanlara yeryüzündeki nimetlerin Allah tarafından yaratıldığını ve bu nimetlerden faydalanmalarının teşvik edildiğini açıklar. Âyet, ticaretin de Allah’ın yarattığı nimetlerden biri olduğunu ve ticaretin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular. İslâm’ın ticarete bakış açısı, ticaretin Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle yapılması gerektiğini öne sürer.

Allah’ın yarattığı nimetlerden faydalanırken, insanların dönüşünün Allah’a olduğunu hatırlamaları önemlidir. Bu bilinçle ticaret yapmak, kişinin ticari faaliyetlerini doğru ve adaletli bir şekilde yönlendirmesine yardımcı olur. Ticaretin, Allah’ın verdiği nimetlere şükran borcu olduğu düşüncesiyle gerçekleştirilmesi, ticaretin sadece dünya hayatında değil, aynı zamanda âhirette de bir değeri olduğunu gösterir.

Tarihin her devrinde olduğu gibi Câhiliye döneminde de ticaret büyük bir öneme sahipti. Mekke’nin coğrafi yapısının tarıma ve ziraate uygun olmaması, ticareti ekonomik hayatın merkezine oturtmuştu. Öyle ki Mekke’deki bazı kabileler büyük ticari faaliyetler yürütürlerdi. Mekke’den yola çıkarttıkları bir kervanda bazen develerin sayısı iki bin beş yüzü bulur, kervan görevlisi olarak giden kişilerin sayısı da üç yüzü bulurdu.⁴⁴⁸ Bu sayılar, o günkü şartlarda yapılan ticaretin büyüklüğünü göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Ancak Mekke halkı, ticaretin bu kadar ilerlemiş olmasına rağmen ticaret ahlâkı

⁴⁴⁶ en-Nisâ 4/29.

⁴⁴⁷ el-Mülk 67/15.

⁴⁴⁸ Muhammed Ali Alioğlu (ed.), *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Hz. Peygamber Dönemi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 1/152.

noktasında sıkıntılar içerisinde idi. Faiz, rüşvet, karaborsacılık gibi zulme dayanan uygulamalar vardı. Güçlü olanın haklı olduğu bir ticari hayat mevcuttu. Bu adaletsizlik, bazı ticari muamelelere de yansımıştı. Bununla alakalı olarak sahabenin Hz. Peygamber (s.a.s) ile alakalı olarak bir şahitliği şu şekildedir: “Rasûlullah Efendimiz (s.a.s) iki türlü alış-veriştten yani “Limâs” ile “Nibâz”dan, kişinin “İştîmâl-i Sammâ” ile elbisesine bürünmesinden, bir de tek elbise içinde (avret yerini örtmeyecek şekilde) “İhtibâ” etmesinden nehyetti.”⁴⁴⁹

Hadis-i şerîf, Câhiliye devrinde revaçta olan iki satım akdinden bahsetmektedir. Buna göre, alıcı ve satıcı pazarlık yaparken, alıcı o malı eller veya satıcı o malı alıcıya doğru atarsa satış kesinleşirdi. İşte bunların birincisi Mülâmese (elleme), ikincisi Münabeze (malı atma) yoluyla satışır.⁴⁵⁰ Mülâmese, “le-me-se” kökünden türeyen ve üst derinin dış tarafıyla algılamak, dokunmak” gibi manalara gelirken Münabeze ise “ne-be-ze” kökünden türeyen ve önem verilmediği için atılan, fırlatılan nesne” manasında kullanılmaktadır.⁴⁵¹

Bu iki alışveriş şeklinde aldatma söz konusu olduğu ve kumara benzediğinden dolayı İslâm bunları yasaklamıştır.⁴⁵² Ticarete asıl olan müşterinin alacağı malı görmesi ve özelliklerini bilmesidir.

Hadiste dikkat çekilen bir diğer nokta ise giyinme ve oturma âdabı ile alakalıdır. Câhiliye devrinde yaygın olan ve İştîmâl-i sammâ olarak isimlendirilen elbise, kolları örtünün içinde kalacak, hareket edemeyecek şekilde sıkı bürünülen elbisenin adıdır. Bu elbisede, eller hareket ettirilmek istendiğinde mecburen alttan çıkarmak gerekeceği için avret yerinin görülme ihtimaline karşı Hz. Peygamber bu şekilde örtünmeyi yasaklamıştır.

İhtibâ ise, dizleri karna yapıştırarak oturmanın adıdır. Bu tarz oturmanın yasaklanmasının sebebi ise yine avret mahallinin görülme ihtimalidir. Hz. Peygamber’in (s.a.s) oturuş şekline baktığımızda O’nun oturuş şekli genelde diz üstü oturma şeklinde idi.⁴⁵³ Bunun yanı sıra bağdaş kurarak da oturmuştur. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s) sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğuncaya kadar namaz kıldığı yerde bağdaş kurarak otururdu.”⁴⁵⁴

Hz. Peygamber’in yasakladığı oturuş şekillerinden birisi de tek elini ya da iki elini

⁴⁴⁹ Buhârî, “Salât” 10; Nesâî, “Buyû” 26.

⁴⁵⁰ Ebû’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *Delilleriyle Hanefî Fıkhi el-Hidâye*, çev. Ahmet Meylânî (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 3/73.

⁴⁵¹ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), 1326, 1400.

⁴⁵² “Hangi kumaşa dokunursa ya da hangisine taş atarsan yahut hangisini sana atarsam onu sana satmışımdır.” ifadesi kumara benzediğinden böylece ifade edilmiştir.

⁴⁵³ Müslim, “İman” 1,5.

⁴⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb” 28.

arkaya uzatıp elinin ayasına yaslanarak ve vücudunu da ona göre biçimlendirerek oturmaktır. Şerîd bin Süveyd (öl. 60-64/680-683) (r.a) anlatıyor: “Ben şöylece sol elimi arkama koydum. Elimin kabası üzerine dayanmış oturuyordum. Hz. Peygamber bana “Kendilerine gazap olunmuşların oturuşu gibi mi oturuyorsun” buyurdu.⁴⁵⁵

Hz. Peygamber’in hayatı, Müslümanlar için bir modeldir. Onun yaşam tarzı, adabı, incelikleri ve vakarı, Müslümanların her an örnek alması gereken niteliklerdir. Müslümanlar, kılık-kıyafetlerinden, oturup kalkma tarzlarına kadar her davranışlarında Hz. Peygamber’i örnek almalı ve onun sünnetine uygun hareket etmelidirler.

Kılık-kıyafetin, oturup kalkma edebinin ve inceliklerin, Müslümanların değer dünyasında önemli bir yer tuttuğu unutulmamalıdır. Müslümanlar, Hz. Peygamber’in sünnetini yaşam tarzlarına yansıtarak hem dünya hem de âhîret hayatlarında başarı ve mutluluğa ulaşabilirler. O’nun örnek alınması, Müslümanların hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında daha sağlam bir temel üzerine inşa edilmesine yardımcı olur.

2.4.4. Deve Yavrusunun Satımı

Deve, sıcak iklimin hâkim olduğu yerlerde uzak mesafeler arasındaki ulaşımı sağladığı, uzun süre açlık ve susuzluğa dayandığı, eti, sütü, yünü, gübresi gibi şeylerinden de istifade edildiği için büyük bir öneme sahiptir. İbn Haldûn (öl. 808/1406) deveyi medeniyetin taşınmasında ve gelişmesinde önemli bir araç olarak görürken Araplar da deveye “sefînetü’s-sahrâ” (çöl gemisi) adını vererek önemine işaret etmişlerdir.⁴⁵⁶

Hz. Peygamber (s.a.s) de develer ile yakından ilgilenmiş hem gençliğinde hem de peygamberliğinden sonra onlardan istifade etmiş ve devenin sahibi için bir bereket kaynağı olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵⁷

Deve, Câhiliye devrinde mali bir değere sahip olduğu için alım-satım işlerinden diyet ödemelerine varana kadar çeşitli alanlarda ölçü olarak kabul edilmiştir. Ticari hayatta devenin kullanımı ile alakalı Abdullah b. Abbas (r.a) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Doğuracak devenin yavrusunun parasını önceden vererek satın almak faiz hükmündedir.”⁴⁵⁸

Câhiliye döneminde bir kişi, doğuracak devenin yavrusunu daha karnında iken doğmadan parasını verip alıyordu. “Peygamber (s.a.s), doğuracak devenin yavrusunun

⁴⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb” 26.

⁴⁵⁶ Ahmet Önkâl, Nebî Bozkurt, “Deve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/222-226.

⁴⁵⁷ İbn Mâce, “Tahâret” 69.

⁴⁵⁸ Nesâî, “Büyü” 67.

satılmasını yasak etmiştir. Bu Câhiliye dönemi alışveriş şekillerindendi. Adam doğuracak devenin yavrusunu henüz karnında iken doğmadan parasını verip alıyordu.”⁴⁵⁹

Bu tarz bir satışa “habelü’l-habele” veya “nitâcu’n-netâyic” adı verilmektedir. İslâm âlimlerine göre bu alışveriş aldatma cinsi bir alışveriştir. Çünkü hayvanın sağ salim doğup doğmayacağı, cinsiyeti gibi konularda net bir bilgi yoktur.⁴⁶⁰ Bir de bu satış türünde vade belirsizdir. Ödeme tarihinin bilinmemesi de akdi fesada uğratan bir etkidir.

Bu tür satışlara İslâm hukukunda “Garar” adı verilmektedir. Fıkıh terimi olarak Garar, “akdin haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık taşıması” şeklinde özetlenmektedir.⁴⁶¹ İslâm hukukuna göre bir malın alım ve satımında iki taraf için de akdin belirli ve biliniyor olması gerekmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s), hadisin son kısmında bu tarz bir satış faiz olarak isimlendirmiştir. Faiz ve garar riskten beslenir. Faizde risk veren için kazanç sebebi iken gararda da normalde elde edilecek kazanca ek olarak sağlanan risk kazancı vardır. Bundan dolayı da Efendimiz Aleyhisselâm bu satım türünü faize benzetmiştir. Günümüzde de özellikle ziraat işi ile uğraşanların zaman zaman böyle bir yöntemle başvurduğu bilinmektedir. İslâm’a göre bu tarz satım işlerinden uzak durulmalı, kazanca haram bulaştırmamak için her türlü gayret gösterilip bereket ise Allah’tan beklenmelidir.

⁴⁵⁹ Nesâî, “Büyü” 68; Müslim, “Büyü” 3.

⁴⁶⁰ Necmeddin Güney, *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 216.

⁴⁶¹ Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 196.

SONUÇ

Câhiliye, bir konuda doğru olanın aksine inanma ve kabul etme anlamında kullanılsa da özel olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce yaşadığı toplumun özelliklerini ve hayata bakış açılarını özetlemek için kullanılan bir ifadedir. Bu kavram ile aynı kökten gelen cehâlet ise bilgi ve görgüden yoksun olmak anlamında kullanılmaktadır. Dönemin özellikleri de göz önüne alındığında bu iki kavram arasında sıkı bir bağ olduğu tespit edilmiştir. Câhiliye toplumu denilen bir topluluğun cehâleti kuşanması ile câhiliye ortaya çıkarken; cehâlet üzere olan bir toplum da câhiliye toplumu olma yolunda ilerliyor demektir.

Câhiliye kuru bir bilgisizlik demek değildir. Kişinin bütün bilgisine rağmen olayları değerlendiriş şekli Allah'ın emrettiğinin aksine ise o kişi câhiliye üzere demektir. Bu açıdan bakıldığında Câhiliyenin hidâyetin zıddı olarak Allah'ı tanımamak ve hidâyetten uzak olmak demek olduğu kanaatine varılmıştır.

Câhiliye, Kur'ân'da da sakınılması tavsiye edilen bir şeydir. Hz. Peygamber'e (s.a.s) kendisine peygamberlik vazifesi verildikten sonra Allah'tan gelen emirler çerçevesinde her türlü pislikten/câhiliye âdetinden uzak durmuştur. İslâm'a ters olan her türlü câhiliye anlayışı reddedilmiştir.

Hız. Peygamber'in (s.a.s) hayatına ve sözlerine bakıldığında câhiliye ile mücadele ettiği, toplum hayatının her safhasında bu anlayışın izlerini silmeye çalıştığı görülmüştür. Hız. Peygamber'in (s.a.s) câhiliye ile olan ilişkisinde ilk olarak uğraş verdiği ve toplumu inşa etmeye çalıştığı alanın inanç meseleleri ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. İnanç, Câhiliyenin temelini oluşturmaktadır. Çünkü bütün düşünce ve davranışlar inancın veya inançsızlığın bir gereği olarak yerine getirilir. Pergelin sabit olan tarafı sağlam bir şekilde kağıdın üzerine konulmadığı takdirde doğru ve güzel bir çizim ortaya çıkmayacağı gibi, insanın da inanç olarak sağlam bir yerde durmadığında hayatında kaymalar ve bozulmalar başlayacaktır. Bundan dolayı câhiliye yaşantısının temelinde de tevhide aykırı bir inanç biçiminin olduğu kanaatine varılmıştır.

Toplumun inşasında düzenleme yapılan bir diğer alan ise ibadet ve hukuk ile ilgili meselelerdir. Câhiliye döneminde Hız. İbrâhim'den gelen bazı uygulamalar aynen devam etmekle beraber içerik olarak değişime uğramıştır. Örnek verilecek olursa hem hac hem de umre için tavaf etme şartı câhiliye Araplarında'da vardı. Ancak onlar tavaf ederken çıplak tavaf ederlerdi. Burada da görüldüğü üzere İslâm, Câhiliye dönemi hac ve umresi ile yapısal olarak tavaf konusunda aynı yerde duruyormuş gibi gözükse de içerik olarak tamamen farklı bir

konumdadır. Aynı şeyler hukukî meseleler için de geçerlidir. Hukukî meseleye örnek verilecek olursa Câhiliye döneminde de kısas uygulanırdı. Ancak İslâm'da uygulanan kısas herkes içinken, câhiliye döneminde daha çok adam kayırmacı bir usul ile kısas uygulanırdı. Buradan hareketle İslâm, Câhiliye döneminde uygulanan ve Hz. İbrâhim'den miras olarak kalan uygulama ve anlayışları aslına döndürmek sureti ile tekrardan tevhid ve adalet temelleri üzerine oturtmuştur.

Toplum inşa edilirken müdahale edilen bir diğer alan ise sosyal hayattır. Câhiliye döneminde kabilecilik hâkim olduğu için hayatı düzenleyen, herkesin tâbi olduğu bir üst normdan, ahlâkî değerlerden bahsetmek mümkün değildir. Atalara, atalardan gelen geleneğe bağlı olmakla beraber bunun bütün herkesi kuşatan ve birleştiren bir düzeyde olmadığı görülmektedir. Çünkü herkes kendi kabilesini daha üstün görmektedir. Katı bir şekilde uygulanan kavmiyet ve asabiyete dayalı düzen adaletsizliğin, anlaşmazlıkların önemli bir tetikleyicisi olmuştur.

İslâm ise bu noktada sosyal hayatı düzenlerken aşkın ve yüce bir değerler manzumesi sunmuş, bütün insanlara eşit olarak uygulanan bir sistemi toplum nezdinde egemen kılmıştır. Bu yönüyle İslâm, zamanın ilerlemesi, şartların değişmesi gibi sebeplerin etkisinden kurtulmuş, değişmeyen ilkeler koyarak, hayatta değişebilecek şeyleri değişmeyenlerin temel alınarak yapılmasını ilke olarak kabul etmiştir. Bu da İslâm'ın dinamik yapısını, her çağda ve her çağa söz söyleyebileceğini göstermektedir.

Bu çalışma esnasında İslâm'ın ilk muhatapları olan Mekke halkının anlayış ve yaşayış tarzlarını kabul etme noktasında dinin üç tavrı olduğu tespit edilmiştir. Bazı hükümler aynen kabul edilip uygulanmış, bazı hükümler tamamen reddedilmiş, bazı hükümler ise kısmen reddedilip İslâm'a uygun olan tarafları kabul edilmiştir.

Sonuç olarak; câhiliyenin belli bir dönem ile sınırlandırılmayacağı, Allah'ın koymuş olduğu düzen ve nizama uymayan, temelinde tevhid olmayan, ahlâkî kuralların ve prensiplerin ilâhî olana değil şahısların ve toplumların insiyatifine bırakıldığı, batıl ve hurafe dolu düşüncelerin itibar gördüğü, heva ve hevesin ölçü olarak kabul edildiği, gücün egemen kılınıp hak ve hakikatin güçlü olmadığı, inanç, hukuk, sosyal, ekonomik ve hayatın her alanında ilâhî olan kural ve öğretilere yer açılmayan her anlayışın ve içinde yaşanılan her zamanın câhiliye olarak isimlendirilebileceği kanaati hâsıl olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim. “Nişan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ahmed Efendi, Beyeyizâde. *el-Usûlü'l-Münife li'l-İmam Ebî Hanîfe (İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin İtikâdi Görüşleri)*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Akman, Mustafa. *Kur'ân'da Cehâlet*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Aksoy, Ramazan. “İslâm Öncesi Toplumlarda ve İslâm'da Kadının Statüsü”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 1/15 (Haziran 2021), 23-27.
- Aktan, Hamza. “Defîne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aktan, Hamza. “Miras”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Ali, Cevâd. *el-Mufasssal fî târîhi'l- 'Arab kable'l-İslâm*. b.y. 1413/1993.
- Alioğlu, Muhammed Ali (ed.). *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Hz. Peygamber Dönemi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Alper, Ömer Mahir. “İbn Sînâ'nın Cehâlet Teorisi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, (Aralık 2017), 10.
- Âlûsî, Ebû'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şukrî b. Abdillâh b. Mahmûd. *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l- 'Arab*. thk. Muhammed Behçet el-Eserî. Mısır: Dâru'l-Kitâbü'l-Mısri, 1433/2012.
- Arslan, Ali. “Bazı Hadislerde Değınilen Cahiliyye Devri Hac Uygulamaları”. *Tarih Okulu Dergisi* 1/22 (Haziran 2015), 67.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Âdil Mürşid. Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-İlmiyye, 1434/2013.
- Atalay, Orhan. “Câhiliye Döneminde Putlar ve Putçuluk”, *İslâmi İlimler Dergisi* 1/1 (Bahar 2010), 91.
- Atar, Fahrettin. “Nikâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/112-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ataseven, Asaf. “Tıbb-ı Nebevî”. *Diyanet Dergisi* 25/4 (Aralık 1989), 95.
- Atmaca, Veli. “Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (Aralık 2011), 36.

- Avcı, Casim, Şentürk, Recep. “Kabile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet. “Fal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *‘Avnü’l-ma ‘bûd alâ Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Râid b. Sabri b. Ebî Alfah. Ürdün: Beytü'l-Efkârü'd-Devliyye, 1430/2009.
- Azizova, Elnure. “Ukâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bağdâdî, Muhammed b. Habîb. *Kitâbu'l-Munemmak fî Ahbâri Kureyş*. Lübnan: ‘Âllemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bardakoğlu, Ali vd. *İlmihal*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bardakoğlu, Ali. “Kasâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/436-440. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Bostan, M. Hanefi. “Said Halim Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/557-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Yemin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Boynukalın, Mehmet. “Umre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt, Nebi. “Kaylûle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/83. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmail. *el-Câmi ‘u’S-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr bin Nasr. 8 Cilt. Dâru Tavki’n-Necât, 2.Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî ve Tercümesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1987.
- Bûtî, Saîd Ramazan. *İslâm Akâidi*. çev. Mehmet Yolcu – Hüseyin Altınalan. İstanbul: Madve Yayınları, 1986.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 1995.

- Çağrııcı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrııcı, Mustafa. “Cehâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa. “Matem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/128-129. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çağrııcı, Mustafa. “Uyku”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çalış, Halit. “Zaruret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çelebi, İlyas. “İyâfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/497. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. “Kâhin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/171-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. “Mu’tezile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas. “Uğursuzluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/51-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dağcı, Şamil. “Kısas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/488-494. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Danışman, Nafiz. “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1-4 (Ocak 1956), 192.
- Demir Akgün, Sevim. *H. Peygamber Döneminde Yemek Kültürü*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Demircan, Adnan. “Câhiliye ve H. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikah”. *Diyanet İlmi Dergi* 49/3 (Eylül 2013), 26.
- Demirci, Kürşat. “Deccâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/67-69. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Demirci, Kürşat. “Kabir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/33-35. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirci, Muhsin. “Kur’ân’ın Nüzûl Sürecinde Tedricilik”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1/9 (2002), 177.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 20. Basım, 2012.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı”. Erişim 10 Ağustos

2023. <https://kurul.diyamet.gov.tr>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı”. Erişim 6 Mart 2023. <https://kurul.diyamet.gov.tr>
- Dindi, Emrah. “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur’ân’daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 589.
- Dindi, Emrah. “Câhiliye Araplarında Ramazan Ayı, İtikâf ve Oruç”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/2 (Güz 2017), 44.
- Doğruyol, Hasan. “Kaylûle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/83-84. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Thk: Sıdkı Cemîl el-Attar. Beyrut: Dâru’l Fıkr, 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd ve Tercemesi*. çev. İbrahim Koçalışlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbgatullah Kaya. İstanbul: Çelik Yayınları, 2018.
- Emre, İsmet. “Zorbalık”. *Türk Dili Dergisi* 1/837 (Eylül 2021), 89.
- Erturhan, Sabri. “Hadd ve Kısas Cezalarının Tarihselliği veya Evrenselliği Sorunu”. *İslâm Ceza Hukuku Uluslararası Sempozyumu*, ed. Refik Korkusuz - Abdurrahman Eren. Antalya: Lale Yayınları, 2017.
- Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Fettâh, İrfan Abdulhamîd. “Cebriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gerçek, Leyla Çakıcı. *Hukuk ve Adli Bilimler Açısından Kan Gütme Saiki İle İşlenen Adam Öldürme Suçu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Gölcük, Şerafettin. “Cehmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gözübenli, Beşir. “Şirket”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/198-201. İstanbul:

- TDV Yayınları, 2010.
- Güney, Necmettin. *Satım Akdi Özelinde İslâm Borçlar Hukukunda Garar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- GZT. “İnsanlığın Yüzünde Kara Leke Olan Irkçılığın 15 Fotoğrafı”. Erişim 7 Haziran 2023. <https://www.gzt.com>
- Habibur Rahman, Muhammed. “İslâm Öncesi Arap Geleneğinin İslâm Miras Hukuku’ndaki Rolü”. çev. Abdurrahman Yazıcı. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1/26 (2015), 282-283.
- Harman, Ömer Faruh. “Kâhin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hasanov, Eldar. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Işık, Harun. *Maturidi’ye Göre Kaza ve Kader*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- İbn Hacer, Askalânî. *Fethu’l-Bârî*. çev. Halil Aldemir, Soner Duman. İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2013.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed bin Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Mahmud Hasan Nassâr. Beyrut: Dârü’l Kütübü’l İlmiyye 1995.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakât*. çev. Adnan Demircan vd. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- İbnu’l-Esîr, Ebü’l-Hasen Alî b. Ebi’l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî-el-Cezerî İzzüddîn. *el-Kâmil fî’t-Târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1437/2016.
- İnce, İrfan. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/88-91. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Suriye: Dâru’l-Kalem, 1430/2009.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016
- Kallek, Cengiz. “Biat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/120-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kara, Fatıma. *Cahiliye Nikâhları ve Cahiliye Nikâhlarının Günümüzdeki Tezahürleri*. Isparta:

- Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Karabulut, Şükran. *Ebû Hanîfe'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Karagöz, İsmail vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Abdülaziz Hâlidî. Lübnan: Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, 1416/1996.
- Kaya, Murat. "Kabir Azabıyla İlişkilendirilen Âyetlerin Tahlil ve Değerlendirilmesi". *Usûl İslâm Araştırmaları Dergisi* 25 (Ocak-Haziran 2016), 161.
- Kazancı, Ahmet Lütfi. "Câhiliye Devrinde Müsbet Davranışlar". *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 1986), 105.
- Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Kitâbü'l-Asnâm*. thk. Ahmed Zekî Bâşâ. Mısır: Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, 1416/1995.
- Kesîr, İbn. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- Kılıç, Hamit. *Câhiliye'den İslâm'a Hac ve Umre*. Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Kirmânî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali. *el-Kevakibü'd-derari fi şerhi Sahihi'l-Buhari*. thk. Muhammed Muhammed Abdüllatîf. Mısır: el-Matba'tü'l-Behîyyetü'l-Mısriyye, 1356/1937.
- Koca, Ferhat. "Tahsis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koşum, Adnan. "İslâm Hukukunda Evlilik Dışı Dünyaya Gelen Çocukların Babalarına Mirasçılığı Sorunu". *Dini Araştırmalar Dergisi* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 159.
- Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi Peygamberler Peygamberi Hz. Muhammed ve İslâmiyet*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Köse, Murtaza. *İslâm Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidat ve Mürtedin Hükmü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Kur'an Yolu. Erişim 3 Ağustos 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kuşçuzade, Münir. "Sünnette Spor". *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)* 1/4 (Ağustos 2015), 401.
- Kutluer, İlhan. "Burç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/422-424. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l- Kur'ân*. çev. M. Emin Saraç vd. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1986.
- Küçük, Abdurrahman. "Ahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- KVMGM, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. "Sıkça Sorulan Sorular" Erişim 10 Ocak 2023. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/>
- Mağlus, Sami b. Abdullah b. Ahmed. *el-Atlasu't-Tarihî li Siyreti'r-Rasûl*. thk. Muhammed Emin Yıldırım. İstanbul: Siyer Yayınları, 1431/2010.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *Delilleriyle Hanefî Fıkıhı el-Hidâye*. çev. Ahmet Meylânî. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *Delilleriyle Hanefî Fıkıhı el-Hidâye*. çev. Ahmet Meylânî. İstanbul: Kahraman Yayınları, ?
- Mübarek Furi, Safiyyürrahman. *Peygamber Efendimizin Hayatı ve Daveti*. çev. H. İbrahim Kutlay. İstanbul: Risale Yayınları, 2013.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim Tercümesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınları, 1988.
- Narin, İsmail. "Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 65.
- Narin, İsmail. "Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2013), 65.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdolvâris Muhammed Ali. Beyrut: Dârü'r-Risaletü'l-Âlemiyye, 2012.
- Oğuz, Hazal. *Siyahi Mücadele Bağlamında Angela Davis'in Hayatı ve Kuramı Arasındaki Bağ*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Öğüt, Salim. "İstihâre". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/333-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Önkâl, Ahmet, Bozkurt, Nebi. "Deve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/222-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. "Amr b. Lühay". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özcan, Azmi. "Milliyetçilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/84-87. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Özcoşar, İbrahim vd. (ed.). *Babanzade Ahmed Naim Ailesi ve İlmi Kişiliği*. İstanbul: Divan Yayınları, 2023.
- Özel, Ahmet. “Adak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/337-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Özemre, Ahmet Yüksel. “Câhiliye Çağı Şirkinin Kalıntıları”, *Kubbealtı Akademi Mecmuâsı* 1/1 (Ocak 1996), 11.
- Özönder, Hasan. “İslâm Tıbbına Toplu Bakış”. *İslâm Medeniyeti Dergisi* 2/16 (15 Kasım 1968), 36.
- Perspektif. “Müslüman Kuruluşlar Avrupadaki Afet Bölgelerine Yardım Eli Uzattı”. Erişim 3 Nisan 2023. <https://perspektif.eu>
- Pişgin, Yasin. “Kabir Hayatının Kur’ân’daki Temelleri, *Mediterranean Journal of Humanities* (Mart 2020), 423.
- Pormann, Peter E. “Tıp”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/95-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Râzî, Fahreddin. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu’l-Gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- Sâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Sağlam, Hadi. “İslâm Hukuku Tarihinde Faili Meçhul Cinâyetler Meselesi (Kasâme Müessesesi)”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/2 (Kasım 2010), 491.
- Sarıcık, Murat. “Câhiliye Nikahı Mut’a ve Diğer Câhiliye Nikahları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1/3 (Haziran 1996), 61.
- Sarıçam, İbrahim. “Hakîm b. Hizâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/187. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebsût*. çev. M. Cevat Akşit vd. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Sezgin, Fuat. *İslâm’da Bilim ve Teknik*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Sindî, Ebû’l-Hasen Nûreddîn Muhammed b. Abdilhâdî et-Tettevî. *Hâşiyetü’s-Sindî ‘alâ Süneni’n-Nesâ’î*. thk. Sıddîk Cemil Attâr. Lübnan: Dâru’l-Fikr, 1426/2005.
- Sorularla İslâmiyet. “Zümer Suresi 6. âyette geçen, “anne karnındaki üç karanlık devre” nedir; bilimsel açıklaması var mı?”. Erişim: 25 Ocak 2023. <https://sorularlaİslâmiyet.com/>
- Söylemez, M. Mahfuz. “İlk Dönem İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Câhiliye Araplarında

- Âhiret İnancı”. *Milel ve Nihal*, 13/1 (2016), 74-83.
- Şahin, Hanifi. “İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü”. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1/36 (Aralık 2011), 49.
- Şahyar, Ayşe Esra. “el-Câmi’u’s-sahîh’in “Eyyâmü’l-Câhiliye” Babı Çerçevesinde Buhârî’ye Göre Câhiliye Kavramı”. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1/62 (Haziran 2022), 45-46.
- Şelebî, Ebû Zeyd. *el-Miftâh şerhu Nûri’l-îzâh*. çev. Adem Şener. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, 2015.
- Şener, Mehmet. “Hayvan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/92-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Şener, Mehmet. “İ’tikâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/457-459. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şentürk, Recep. “Kavim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/68-69. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. çev. Kerim Aytekin – Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınları, 1996.
- Tanrıverdi, Eyyüp. “Câhiliye Dönemi Arap Tabibi el-Hâris b. Kelede”. *Şarkiyat Mecmuası* 1/27 (2015), 18-20.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu’s-Sahîh*, Beyrut: Dârü’l Kütübü’l İlmiyye, 1995.
- Toksarı, Ali. “Din ve Vicdan Özgürlüğü Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Mürtede Yapılması Gereken Muamele”. *Bilimname* 19 (Ekim 2010), 48.
- Topbaş, Osman Nuri. *Hazret-i Muhammed Mustafa*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- Topses, Mehmet Devrim. “Türkiye’de Kan Davası Geleneğinin Sosyolojik Çözümlemesi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 4/2 (2012), 189-196.
- Tuna, Sedat. “Câhiliye Dönemi’nde Siyasetin Edebiyata Etkisi”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Ağustos 2022), 1233.
- Tülücü, Süleyman. “Hâtim et-Tâi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Türcan, Talip. “Tedric”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim 10 Şubat 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkmen, Ali. “Türk Özel Hukuk Yargı Sisteminde Yemin Müessesesi”. *International Journal Of Legal Progress (Uluslararası Hukuki İlerleme Dergisi)* 1/2 (Temmuz 2015), 121.

- Uludağ, Süleyman. “Ağıt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Unat, Yavuz. “Yıldız”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/534-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uslu, Rifat. “Miras Hukukuna Dair Bir İnceleme: Nisâ ve Enfâl Sûreleri Özelinde”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2020), 145-146.
- Uysal, Ekrem. “Ehl-i Sünnet’e ve Mu’tezile’ye Göre Kabir Azabı”. *Batman İslâmî İlimler Dergisi* 1/2 (Aralık 2017), 72.
- Ünal, Halit. “Atîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/79-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ünal, Sadettin. “Kâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Kerim. “Uğursuzluğun Psiko-Sosyal Sebepleri ve Kur’ân’da Uğursuzluk Olgusu”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Ağustos 2019), 271.
- Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yitik, Ali İhsan. “Oruç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/414-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Matbaatu Hukümetü Kuveyt, 1422/2001.
- Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. çev. Ahmed Naim- Kâmil Miras. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019.

ÖZ GEÇMİŞ

Ali ÖZBEK

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (Devam Ediyor)

Bildiği Yabancı Diller: Arapça/İngilizce

İŞ DENEYİMİ:

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl:

DİB (2016-2021- Fahrî İmamlık)

MEB (2021-2022- DKAB Öğretmenliği)

IGMG (2022-...) devam ediyor. (Almanya’da İmam-Hatiplik)